

HOLMI

VIII. évfolyam 1. szám

1995. január

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Mándy Iván,
Petri György, Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Rába György*: Apák és fiak • 3
Mándy Iván: Senki • 4
Kányádi Sándor: Két makáma
 Ha • 5
 Civil • 5
Szentkuthy Miklós: Nagy regénytöredék (*Részlet*) • 6
Perneczky Géza: Kis magyar epilógus (Fülep Lajos
 és a „Magyar művészet”) • 18
Tözsér Árpád: Jalousionisták • 33
Gáspár B. Árpád: Pikirik • 34
 Kiütés • 38
Sallay Kornélia: Ingeborg Bachmann élete és halála • 43
Ingeborg Bachmann: Só és kenyér • 50
 Római éjszaka • 51
 Valami veszteség (*Lator László*
 fordításai) • 52
 Száműzetés • 52
 Csak semmi nyalánkság (*Sallay Kornélia*
 fordításai) • 53
Kálnay Adél: Kövek ideje • 55
Kelemen János: Kant, Babits és az örök béke • 62
Magyar László András: Gondolatok a tulajdon eredetéről • 66
Borbély Szilárd: A térromok • 74
 Az esőben van • 75
Méhes Károly: Vers az udvaron • 75
Kovács Sándor Iván: Csenkeszfai Poóts András,
 a „trágyadombi Baudelaire” • 76
Szabó Sándor: Azt mondják • 88
Payer Imre: A szabadság nyomában • 88

- Raymond Carver*: Milyen sok víz, milyen közel hozzánk
(*Csáki Judit fordítása*) • 89
Kereső (*Hazai Attila fordítása*) • 93
Orbán Ottó: Tíz képaláírás Szilágyi Lenke
fotóihoz • 96
M. Nagy Miklós: „Bocsáss meg neki, mama...” (Bulat
Okudzsava önéletrajzi regényéről) • 100
Bulat Okudzsava: Felfüggesztett színház (*Részlet*)
(*M. Nagy Miklós fordítása*) • 102

FIGYELŐ

- Ferencz Győző*: Lator (Lator László: Az elhagyott
színtér. Sötéten, fényben) • 119
Bányai János: Megtelik képpel a vers
(Balla Zsófia: Egy pohár fű) • 130
Tóth Sára: „Mi van az ajtón túl...” (Kálnay Adél:
Szindbád ismét elindul) • 135
Szöke György: A szovjet élet enciklopédiája
(Alekszandr Szolzsenyicin:
A Gulag szigetvilág) • 137
Venetianer Pál: Az ateista és a részvét (George Klein:
The Atheist and the Holy City) • 140
- A HOLMI postájából
(Károlyi Csaba levele) • 143

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
Előfizetési díj fél évre 360, egy évre 720 forint, külföldön \$25.00, illetve \$50.00
A fényszedést az ÍRISZ Kft. végezte
Nyomtatta a Zenemű Nyomda Kft. Vezető: Tóth Béláné

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük

Rába György

APÁK ÉS FIAK

Nyomkeresők század eleji költők
 a tizenkilencedik szökevényei
 még hittétek kérdésekre a választ
 farsangolók tudják kimondani
 görög khitont mágussüveget öltök
 piros mellényt gyermeki hacukát
 próbálgattátok cserélt csillagállás
 tán boldogítóbb sugallatot ad
 a báli napok fölhangolt beszédét
 ízlelgettétek is nyelveteken
 megsúghatja esztendőkre a jelszót
 az a rejtélyes az az idegen
 éltettétek a lázat meg a mámort
 suttogtátok csak a szépség maga
 csalogatott a cél ígértével
 a művészetek paradicsoma
 azután a multság üledéke
 a hamuban jöhet a számvetés
 vallomás szótlán surranó folyónak
 és valóban maga ellen vitéz
 akinek szózatát meghangszerelni
 jajgatása maradt s az hangtalan
 nyers fiak ezért nem téblábolunk mi
 a fenség rozsdálló kapuiban
 fejünkbe mást vert történelmi lecke
 hó alól nem mag egy szénrög jut-e
 kóbor disznókrumpli kantinszeméből
 s posztónk szálakra nyütte fésűje
 csupasz hétköznapiok nagysága vár ránk
 szemérmetlen környezet panaszos
 siráma vár a természet regéje
 a kanyarban sikongó villamos
 panorámának pókháló magánya
 rissz-rossz szállás kamrája szögletén
 s vitorlázó ölyv s remény szerelem
mint szalma közt kidöntött pléhedény
 ez a mi szemhatárunk az enyém is
 s ha dőngetek rajta kopogtatok
 nem tapasztalaton túl isteníték
 de épp egy emberi mozdulatot

Mándy Iván

SENKI

Felhúzott térdel az ágy szélén. Szinte magához húzta azt a ráncos térdet. Együtt szállnak be az ágyba. Mint ahogy együtt sétáltak az éjszakai szobában. És most majd együtt...

Félbeszakította önmagát.

Ez a derék öreg már alszik. Úgy látszik, jót tett neki az éjszakai séta, míg nekem... Csak azt szeretném tudni, hogy mi tesz jót nekem.

Mikor tudok már elaludni? Istenem, könyörülj meg rajtam! Mondd, mit vétettem ellened? Na jó, hagyjuk ezt, igazán nem akarlak megbántani. Csak éppen eszembe jutott, hogy talán már Te is alszol. Miért is ne! Ezt igazán senki se veheti rossz néven tőled. És tőlem? Hát talán éppen Te!

Most mit akarok ezzel? Mi ez az idéetlenkedés? El tudom képzelni, hogy Te is éppen olyan rossz alvó vagy, mint jómagam.

Jómagam áthúzva.

Ilyen szó nincs a szótáramban.

Nem is azért, mert kissé népies, de kissé ütődött.

No igen, a Jómagam kissé ütődött.

A szemben levő házban felgyulladt egy ablak. De valami olyan éles, kegyetlen fényel. A pofa (talán egy nő) felriadhatott. És többé már nem is akar elaludni.

Miből ébredhetett? Rossz álom? Lidércnyomás?

Mondd, Atyám, Te hogy állsz ezzel?

El tudom képzelni!

Hogy Te miket produkáltál!

Háborgó tengerek, elsüllyedt földrészek... A többit ne is firtassuk. És mindezt majd a Te számládra írják.

Számla? Miféle számla?

A szekrény előtt kuporgott. Sima, barna ajtó. Reménytelenül tiszta. Félénken megkopogtatta. *Zavarni valakit, éjnek idején...!*

Az ajtó kinyílt. Atlétatrikók csúsztak az arcába. Atlétatrikók és alsónadrágok. Elszállt velük távoli tájak felé. Serbli grófjával találkozott a légi úton. Köszöntötték egymást.

Az íróasztalnál kötött ki.

Félrecsúszott könyvek, kéziratok.

Szétesett naptár szétesett napokkal.

Majd összerakom az egészet.

Soha nem rakok össze semmit.

Egy csúfondáros lányhang a szobából:

– Nézd pokrócba csavart testem árnyékát a falon.

– Miért kell azt nekem nézni? Megmondanád?

Egy tiszta hang az utcáról:

– Valami viszketegségféle kapta el Siklós Aladárt. Soha nem tudott ettől megszabadulni. Hiába fordultak orvoshoz, mit mondjak, híres tanárokhoz, a felesége igazán

mindent megtett, az a nagyszerű asszony... Semmi se volt köztünk... csak a barátság... az a gyerekkori barátság, még Mezőtúrról... És Siklós Aladár anyagi körülményei is rendben voltak, pályája szépen ívelt fölfelé, az írásait érdeklődéssel fogadták, a *Nyugat* is közölte a novelláit, a *Nyugat!* És akkor egy ilyen... egy ilyen...

A hang elakadt.

Ő meg kilógott az ablakból.

– És mi lett vele? Tudod, akinek olyan kedves felesége volt, és aki megjelent a *Nyugatban*? Hallod? Mi lett vele?

Senki se állt odalent.

Kányádi Sándor

KÉT MAKÁMA

Ha

ha a régiókból ha zavagonírozott légiók akiket otthon nemhogy otthon de még egy hideg-rideg kivénhedt sívár vén kaszárnya se vár akiket nem véd sem isten sem király ha a régiókból a ha zavagonírozott légiók egyszer csak azt mondják elég volt a beszédből és föl kerekednek útnak indulnak császárt vagy akár cárt keríteni maguknak s ha a zéppen másnapos elnök zsebében netán egy kapitány egy százados vagy ha egy napólconosra sikeredett hadnagyocska vagy isten ments ilyen is volt már egy furcsa bajszú káplár a zéppen másnapos elnök zsebében megtalálja rálel arra a bizonyos kulcsra s ha felhők fölé szabadítja mind a kurta mind a közepes mind a hosszú hatósugarúakat s ha alattuk a nagy keleti fagy rászakad rázúdul a keleti tél erre a hervatag mégis-mégis gyönyörű szép fél-közép-kelet-dél-nyugat európára ha majd aszszonyod leányod unokád testének esnek krisztus öt vérző sebére kérve kérdlek mielőtt megölnének testvérem lősz-e ölsz-e

Civil

most civil van civil a társ civiltárs civil a dal civildal civil a lom civiltársadalom és benne persze másság nem egyenlők és egyenlőbbek egyének és egyénebbek ássák egymásnak a jól kitervelt kifundált vermet hát ne legyen egyen csak forma a mundért ne hordja senki fia-borja

ha nem akarja nem muszál hacsak be nem zupál civil szanitéced leszek nem vitézed az ám hazám közös lónak túros volt a marja aki bírja marja az a fontos eressen a búza de a szegény embert még az ág is húzza nahát legalább lesz amire felkötnie magát a terhek irgalmat nem ismernek nehéz mondja akinek gondja is összkomfortos nehéz nehéz akadjon fel midőn a fára néz ez csak afféle idézet-átok ilyet én senkinek sem kívánok mert önnön szegény fejemre visszaszállhat s előbb mint e század végső pontjára hág és az sem biztos hogy megújul a világ mert hihetsz-e annak ki fűtve lakhat öt szobát egy most éppen kihülőfélben lévő hegyiházban akárcsak én hatyúdálát zümmögő s fáradt őszi légyre vadászgat szarvasbögésnek idején

Szentkuthy Miklós

NAGY REGÉNYTÖREDÉK

Részlet

A két beteg Joan villájában hevert. Narcisszus a szalonban, még mindig eszméletlenül, az apa pedig Joan hálószobájában, egy fotelba támasztva, valami részleges agyvérzésfélével. Mikor Narcisszus magához tért, idegen cselédeket látott maga körül – bizonyára Joan cselédei. Megkérdezte tőlük, hol van az úrnőjük, látta-e őt eszméletlenül. Azt felelték, hogy Joan maga nem látta őt, és már rég elment hazulról, nem tudják, hová. A cselédek unottan, sőt dühösen ápolták a fiút, különféle edényekben folyadékokat hoztak, mely edényekről látszott, hogy nem orvoságoknak szánták. Ez gyötörte legjobban Narcisszust, ezek az idegen, szemrehányó, gúnyos edények, melyek zárkóztak és elutasítók voltak. Hiába volt bennük a világ leggyógyítóbb teája, idegen formájuk tele volt fagyos ellenségességgel. Ez volt Joan cinizmusa: az edények és ez az egész gyógyítási komédia.

Apjáról nem mondtak semmit, hiába kérdezősködött. Most tehát itt van álmai házában, bekötözve, savanyú és keserű teák ízével szájában, ízével lábában, ízével a legtávolabbi bútorokban. Most volt az, aminek apja az onanizálásakor gondolta: nem „ember”, hanem anonim kémiai folyamatok csomópontja. Bőrét a lepedőhöz és a takaróhoz tapasztotta a hideg, csípős izzadság; sebeit marta a kenőcsökkel átítatott sok kötés (mind színes ruha volt!), nyelőcsövében savas buborékok jöttek fel a torkáig, de bármennyire erőltette, nem sikerült őket elpattintania. Arcát bántotta, vágta a frissen szelőlőzött szalon hideg, reggeli levegője. Úgy érezte, hogy nincsenek izmai, kék víz az egész teste, azzal a kékséggel, melyet a víz alatt kinyitott szemével legutoljára látott.

Épp ezért rendkívül furcsa volt, hogy kötésein vér ütött át: honnan jönnek ezek a vörös hajtások, mikor teste véges-végig és mindörökre *kék*? Úgy érezte, két dolog egysül tudatában: a vizek fojtó-oldó kéksége és a szenvedő test sok-sok fájdalmas reakciója, minden testézés nélkül. A vízből a süketítő, butító, kísérteties kékség, még mindig és még utána is kékség! az emberből az idegek vége a bőrben és egypár íz, kémikus, embertelen íz, gyomor és nyelv nélkül.

Nem tudta volna megmondani, hogy végtelenül szenved-e vagy sehogy: minden szenvedését szigetelve érezte, látta és hallotta őket mint letört, de lombdús ágakat az árvíz tetején. Saját teste űr volt, kifejezhetetlen semmiség, levegő – fájdalmai azonban egész erdő, amiből talán már sohasem fog kijutni.

Hol az Isten?

Mélyen elaludt. Nem álmodott semmit, csak száját látta szakadatlanul, mert a hideg-meleg levegő keveredése és ütközése az ajkain folyton csiklandozta alvás közben. Ennek az volt a haszna, hogy mikor felébredt, volt egy újratereztet vagy visszakapott testrésze, mely nem volt fájdalom, nem volt levegő, hanem konkrét énjéhez tartozó konkrét alkatrész. Ha megvan a száj, mind a két ajakkal, talán ebből a minimumból kiindulva hozzá lehet idővel csempészni a régi test többi részét is.

Ismeretlen idejű napfény sütött be az ablakon: mindössze azt lehetett látni rajta, hogy több benne az időjelleg, mint a fény, a nap maga órább volt a napóránál, de hogy milyen időt mutatott, lehetetlen volt kitalálni. Egy új hajnal, alkonyat, érettebb délelőtt vagy éretlen dél? Időtlen idő volt és fénytelen fény: derűs őszi napokon, szeptember végén lengi át a fák hullásra billenő leveleit ilyen örök idő és örök aranyszín. Mintha az ősz nem az elmúlás, hanem ellenkezőleg, az örökkévaló rögzítés szezonja volna: a fák hervadtsága nem a pusztulás felé mutat, mikor a nap átsüt az utolsó leveleken (fáradtak és élecek egyszerre) – lassan, mint valami szundikáló, lusta röntgen –, ó, akkor az a benyomásunk, hogy az a kis romlás, sárgulás, mely látható rajtuk, egészen régi kopások, de az efféle rozsdásodásnak ideje rég elmúlt, és most az őszi napsütésben az örök statika, szinte hűgő, doromboló derű végtelensége kezdődik. Ezt a fényt látta az ébredő Narcisszus a levegőben: benne lebegett átaludt múltjának minden határozatlansága és igazsága. Sokkal határozottabban érezte saját testében az elmúlt időt és főleg az álom masszáját.

Mikor felébredt, az álom nem múlt el, sőt most vonult be igazán a testébe, mint egy eddig szabadon és öntudatlanul virágzó virág egy tudós herbárium lapjai közé – tagjaiban izzadtan és nehézkesen hevert, emésztetlen ételekhez hasonlóan, a most szinte látható álom. Elcinte mozdulni sem tudott tőle: tagjai hirtelen felfedezett „pihentsége” nyomta, mint az ólom, mint hatványozott fáradtság. Próbált mozdulni, azonban a legelső kis izomerőtetés rendkívül éles és kikerülhetetlen ingert ébresztett benne, hogy álommal és rég elfelejtett ételekkel megtöltött beleit kiürítse. Szolgát nem látott, csöngő sem volt mellette. Érezte, hogy az elmúlt idő úgy dolgozott testében, mint a ricinus, és a székelés egy időhurut kigyógyítása, az összevissza evés helyett az összevissza „időzés” helyrebillentése. Izzadt, didergő ujjával talált valami edényt az ágy alatt. Oly gyenge volt, hogy félájultan esett rá. De ebben a szédülésben és zümmögő vérszegénységben volt valami édesen megnyugtató: eddig mindig töredékekben szédült csak, a szédülés sohasem járta át egészen a testét, mint a kandallók egyenletesen ontott melege, most azonban haját is előntötte a zibbadás, felelőtlen, nem bánt tehetetlenség. Most nem küzdött az étellel, most beteg volt. Körülötte volt az álom megvalósult garnitúrája: Joan szalonja. És ő félálomban excrementál *itt*, fojtó, önkínzó szagok között.

Valamit hallott egy legendás szerelmesről, aki egyszer olyan bőrbetegséget kapott, hogy a sebek rettentő szaga mindenkit elriasztott mellőle – most ő is valami ilyen legendás figura...

Hogy lehet az, hogy a test valami olyat termel ki önmagában és önmagából, amit az ember, vagyis ugyanaz a test *utál*? Hogy test és lélek két különböző dolog, azt nem érezte, de hogy test és excrementum két különböző dolog, azt annál inkább. Ez az egyetlen reális dualizmus: a test kellemes és a test undorító része. Ez az ördög? ez a fojtó gáz körülötte? a testben erjedő örök rossz? a lélekben van valami örök testiesség, az excrementumban semmi: az a *tiszta idegenség*, transzcendens?

(mikor ezt mondta magában, mosolyogni akart, de újonnan visszaszerzett szája még nem engedelmeskedett)

vagy az angyalok műve? Így mutatják meg a test utálatos voltát? Becsületes ez a technika? Hiszen szeme kétsége nem tart semmi közösséget ezzel az „utolsó” edénnyel? Sokkal fáradtabb volt, semhogy bármiféle érzést vagy gondolatot ki tudott volna élezni önmagáig vagy tovább folytatni: nem volt egészen tisztában azzal, hogy mikor éppen Joan szalonjában áradnak belőle ezek a kanálisszagok, mint egy pusztuló, styxi mérgevirágból, akkor álmait parodizálja vagy bűneit bánja, és ezzel önmagát vagy Joant teszi nevetségessé. Távolból ügyetlen koldusnak érezte magát, száműzöttnek, viszont oly biztos és igaz volt, hogy ő mindenekelőtt *beteg*, hogy semmiféle szimbolikus cifrázásnak nem volt hitele előtte ezen egyetlen zsidbasztó tény mellett. Mikor vissza akart menni az ágyba, jött rá, hogy tulajdonképpen tudat alatt rettenetesen utálta önmagát és a belőle ömlő pokoli szagot – mert erős hányingere támadt.

Az utálat teljes öngyűlölet volt, most már akarta, hogy lássák így, minden piszkában, és torkaszakadtából felkiáltott: „Joan!” A kiáltás mintha a csöndet még messzebbre lökte volna magától, mint volt eddig: a csönd kiszorult a szobából, és ő egyedül maradt, most már nem hangüres, hanem csöndüres térben. Hátha bejön Joan, és mikor meglátja őt, egyszerre megszállja a középkori katolikus betegápolók nagy mániája, és odajön hozzá, letörli izzadt testét, elviszi beteg teste beteg hulladékát. O, beteget ápolni: érezni örökké az excrementum szakadatlan kórházi jelenlétében a test titokzatos részét, a test testellenes testavató részét. Nincs abban semmi szadizmus, semmi eltévedt álcás erotika, sem kamasz giccs, mikor vad vágyat érzett, hogy egyszer, legalább egyszer legyen az életében egy olyan szcena, melyben a legszebb, legelérhetetlenebb nő és a legutálatosabb testi váladék együtt legyenek. Egyszer álljon egymással szemben ez a két kergetőző pólusa életünknek: a legfiktívebb nő és a legutolsó valóság: addig nem leszünk boldogok, míg kezet nem fognak. Minden szerelmi vágya alján, egész életében az a testi nyomor lappangott, mely az excrementumban valósult meg: minden izgalma a beleit kavarta és gyötörte. Ó, most jöjjön a nő, és legalább egyszer lássa és érezze, milyen beteg, fullasztó és halálosan csúffá tevő a vágy. Hogy megsajnáljon vagy örökre megutáljon, mindegy, csak egyszer így lásson.

Joan egyszerre csak benyitott a csöndtől is megfosztott ürességbe. Hogyan jött? Mintha nem Narcisszus lett volna süket, hanem a tárgyak, melyek valószínűleg körülvették, míg idáig eljutott. Süket a lépcső, süket a levegő, süket a meggyújtatlan lámpa a folyosók keresztezésénél. Egész testén, ruháján látszott ez a süketségbe fagyás: mint a szkarabeusz a borostyánban, úgy állt teste a süketségben. Persze csalódás az egész: Narcisszus annyira be volt hálózva, zengő, reszkető és égető sensoriumokkal, hogy magához viszonyítva minden némának és érzéketlennek látszott. Joan nem né-

zett rá, csak az ágytátra. Arcán az önkéntelen udvariasság és a pedáns háziasszony hideg higiénéösztöne villant keresztül: egy olyan pillantást vetett a csukott ablakokra és az egész szobára, hogy abból Narcisszuszt lássa: az nem elvont, hanem igenis személyes, személynek szóló pillantás, de nem annyira, hogy a szemébe nézhetne – az már sok volna. Joan több tagján is végigrezgett ez a pillanatnyi antagonizmus akart udvariasság és akaratlan szeretetteljesség között: lábán, melyet be is tett a szobába, meg nem is, a küszöb Janus-csutkáján babrálva végig női taktikázását, a kezén, amint a kilincset hol elengedte, hol a becsukás felé húzta, és az ajka mozgásán, mellyel a beszéd minden lehetőségét kipróbálta, viszont szigorúan megtartotta némaságát. Aztán hirtelen kinyújtotta karját, hogy a szalonban lévő csöngőt megrázza; a karon hátrázottan látszott, hogy jelzi: ő nincs itt mint kar, csak mint élettelen csöngető gépezet. De talán azért, mert Narcisszuszt nem akarta zavarba hozni.

A gyöngy! Hol a gyöngye? most kellene odaadni. De tudna-e ő most bármit adni vagy bármit szólni? Úgy érezte, most nincs arca, csak hullámozó belei, egy fehér szíren fehér kígyókoronája, és Joannak semmi egyebe sincs, mint csak arca...

(úgy lóg a tudatán, mint rossz kis kabarék homlokzatára plagizált görög álarc, melyről vitatkoznak a cselédek: nevető arcot vág-e vagy sírót?)

Narcisszuszt jól tudta: az élet, a szerelem mindig ez volt: egy hurkolódó bélgyűrű...

(tán kikötő hajók kötele csavarodik így a cölöpök köré)

és egy csak-maszk párbeszéde. De most mindörökre belefúlladt ebbe az ellentétbe: a belekből ocsmányság, fizikai és erkölcsi romlás lett, a maszkból isten: minden hidegség, idegen erő és velünk szimfonikusan nem törődő dolog elérhetetlen jelképe.

Éppen férfi és nő (excrementum és isten) ezen abszolút idegensége okozta, hogy nem volt zavarban szégyenletes helyzete miatt Joan előtt: annyira semmi közük nem volt egymáshoz, hogy nyugodtan nézhették egymást, mint két fa a folyó két partján: tükörképük diplomatikus költészettel össze-összeír hazug hídként, de leveleik idegen, önző monológokat duruzsolnak a szélben. Ő, szörnyű próza, ő, szörnyű költészet! A nő szemével látható és a nő torkában facsaró excrementum tulajdonképpen a férfi ún. belső életének leleplezése volt: az erotikus vágyak kifordítása, nevetségessé tétele. A „belső”: ez az eredeti bűn, melyet Ádám utódai sohasem vetnek le semmiféle keresztség tisztító záporától, és melyet Éva, az első sem követett el soha.

Hogyan is szól Narcisszuszt monológja a „belső dolgokról”?

– Mikor Joan belépett, egyszerre éreztem, hogy többé nem kertelhetek. Sötét volt körülöttem minden, zöld és néma, mint egy kút tükörtelen lelke, és a közepén ott álltam én: horgony vagy szobor, szigetelt csillag vagy kötelező álmom. Miért nem érhettem el Joant, aki ugyanúgy ember, mint én? Mert vágyódtam rá, mert a vágy vad bokrokat hajtott körém, álmok, tervek, célok nagy angolparkját. Így mind lassabban tudtam Joan felé szaladni: a belső élet előtött kiütésekkel, befutotta szememet, ahogy az erőszakos futónövény eltakarja a villák ablakait, és örült lettem, elszakadtam az emberektől. Drámai figurának kellett volna maradnom, és novellisztikussá, lelkivé váltam, impressziók gyáva állványa lettem. Az excrementum az individualizmus fonákja: a leleplezett örütség, az „én” cifra, oktalanul barokk magányának képe. A legrosszabb szerelem: Joan mindig magam felé lökött, nem magához vonzott. Mikor azt hittem, feléje törtetek, saját lelki köldököm után nyargaltam, és ezért lettem testi-lelki csiga.

Joan (és minden nő) utálja ezeket a befelé mozgó spirálokat, és csalhatatlan ösztönnel tartózkodnak tőle...

most, mikor excrementumaim között vergődtem, Joan világosan láthatta, hogy a férfi lelki élete végtelen ügyetlenségek sorozata, és nem őrá irányult. „Én”-nek lenni: irtózatossá válás. Énemet, vágyaimat, gondolataimat a nőről sohasem tartottam örömként (hiszen *énig éniült én* és öröm logikailag kizárják egymást), de azt sohasem vallottam be, hogy betegségek, fizikai rosszulletek lappanganak bennem. Beszéltem izgalomról, fáradságról, miegymásról, pedig beteg voltam. És ez így van rendjén: hogy én eláruljam a nőnek az én betegséget, és ő ennek a betegségnek szemlélése által feloldjon engem vagy belemerevítsen örökre, ami – nem tudom, miért – úgy hiszem, egyre megy...

Joan, most láthatod *Psychét*: engem testi nyomoromban. Hányszor üldöztem azokat, akik a lelket nem tartották másnak, mint a test valamilyen hibájának, és most én is ezt vallom, mert érzem, hogy egész testem beteg, hogy egész testem szinte kifordult a fantasztikus excrementálás által, és úgy érzem, hogy itt semmi másról nincs és nem is volt soha szó, mint az én egyéni életemről, a lelkemről!...

az orvosok hol előkelően, hol tudósan beszélnek, és így kifejtik, hogy számtalan hipochondriának, bánatnak, sárga lírának a rossz bélműködés az oka, az hat ki a lélekre. Én csak úgy tudom kifejezni, hogy a rossz belek maga a lélek: ott küzd meg igazán az én anyaszült testem a külvilággal, a táplálék szörnyű idegenségével. Testem az anyámhoz húz, testem az anyám. Viszont kénytelen vagyok ezt a vér, hő, belek, erek materiális szüzességét elrontani azzal, hogy beleviszek táplálékot a külvilágból, és ez indítja meg a züllést. Elvágni a köldökszinórt! Micsoda örültség: ez az olló az igazi és egyetlen párkaolló, nem a halálé. Mikor testembe belekerül a külvilág: almája, húsa, vize – belekerül a lélek is, vagyis a halál. És a test gőzölgő éjszakájában horgonyzó belek dühöngő polipkarjaikkal állandóan harcolnak a külvilág almái, húsa és vize ellen. Ebből a harcból lesz a lélek, ez a harc a lélek maga. És ez a harc komédia: nem tudni, győzelem-e vagy kudarc, maga az örök vergődő bizonytalanság... és ezt utálják az édenkert óta minden Joanok. Vezekelni tehát kell és akarok, Joan előtt, a legnagyobb bűnért: a lélekért...

a nők örökké szüzek, létük és szüzességük úgy feszül egymáshoz és egymástól, mint az új magányos íve és a húr mutatóujj által kétágúvá tört vonala: gyilkosan, mérgezett hegygel, amazondialektusban szüzek. És nem akarnak tudni másról a világban, mint szüzességről: vesztális kertekről, vesztális bolygókról és hozzájuk hasonló, újként feszített vesztális férfiakra. Joan megvet engem, mert nem vagyok virgo. Mert lelkem van, mert beleim vannak, mikor álarcnak kellett volna lennem. Egy nő sohasem veszítheti el a szüzességét, és egy férfi sohasem szerezhetette volna meg. Nyegle paradoxon ez vagy vérem egyetlen élő metaforája? nem bánom – de a nők, örökké meddők, a hétérák is immaculáták, és a férfiak mindig egy komikus terhesség pózában kóvályognak a világban. Most, hogy Joan így látott engem, legigazabban látott: a melléktermékek dudvakoszorújában. Milyen karcsú vagy most, Joan: virgók virgója Diana. Sem körülöttem, sem benned semmi fölösleges virág, lélek kéretlen szüretje. Mondhatnám, hogy az én torz graviditásom az őszinteség, és a te szüzességed az álarc, a belső nélküli test: de többek vagyunk ennél. Az én őszinteségem már a halál belülről nyiladozó legyezője – a te maszkod már nem képmutatás, hanem az örök titok, az istenség. Egy bába áll közöttünk?

Joan kiment. Nemsokára belépett egy cseléd, és elvitte Narcisszus... lelkét. Éjjel Joanról álmódott, Dianáról, a nőkről, akik örökké csak szüzek lehetnek, és ezen holdszínű virginitás ígézetébe hervasztják az egész világot. Mintha ott állt volna az ágy mellett, és így beszélt volna hozzá:

– Látod, én vagyok a vadászat és a Hold. Könnyen leolvashatod így rólam, hogy mi a nő, akárcsak egy szótárból. A Hold úgy bontakozik ki az éjszaka fekete bimbójából, mint egy elkábult pillangó az öt szorongató gyermek óvatos ujjai közül: vigyáz, hogy zsákmánya el ne repüljön. Tudod-e, mi a Hold? Ki tudja, mi a Hold? Van-e még egy forrás, melyet így tudsz nem megunni? Világosság a Hold, melynek nem hiszel: mikor teliholdkor minden levelet látsz, sőt könyved betűi is elővonalzanak a lapokról, mint vízszintre felvetült váratlan ágak, mégsem hiszel a fénynek; amit látsz, egyszerre tartod igaznak és hamisnak. Holdas éjjelen hajszolod legvadabban a szerelmet, de minden csókodban ott érzed a Holdat: valóság és csalás kettős ízet...

valóság és humbug, érték és üres játék – ezek a te jellemző férfi-alternatíváid (a te beleid! a te lelked!), ott cicáznak a Holdban, énbennem, nőben, de elvesztve minden tragikus logikáját, eszelős morálját és hajszolt teológiáját. A Hold a másodlagosság istene – viszont az élet lényege az, hogy a kettővel, a másodlagossággal kezdődik: az az első! Csak a Hold alatt, csak a nő alatt akarsz hinni, hinni, mint egy mártír, egek piócája, és ugyanakkor elkábítani magadat, tudatosan és gyönyörűségesen a csalástól, a Hold szikrázó képmutatásától. Ez a szerelem, ez a nő, ez a szépség, hogy oly elharmkodva s ágálva beszéljek, mint valami epigon Dodoma: mikor a holdfény alatt minden precíz, minden objektív, és minden precizitásból és objektivitásból úgy árad az el nem hihetőség illata, mint egy túlvilági pipacsból a túlvilági ópium. De mindez dilemma nélkül: a dilemma szörnyű, azt ma láttam, a beleid elvadult termése. Te is titok vagy, én is, csak más-más égtájak alatt: titok a belső élet, és titok az én csak-arc, csak-akt voltom. Tévedésről és igazságról nem lehet szó, csak különböző titkok különböző helyéről a világ Non-atlaszában. Valahogy ez a Hold...

és aztán a kutyák, a vadászat. Folyton futok, lovon vagy talpam fűrge szárnyán, éjjel vagy hajnalban, nyállal a kezemben. Pusztítás a vadászat? Nem, valami női kompromisszum. Vannak istennői a pusztulásnak: ezek halált lopnak a nászágyakba, halált a gyümölcsök héja alá, halált a papok kétségbeesett agyába. De ezek a parvenü istenek, akik az őszről azt hitték, hogy a letragikusabb tragédia. Vannak istennői a termékenységnek: ezek száz emlőből sugározzák a tejet, és száz méhből parittyázzák ki a gyermekeket. De ezek is amatőr istenek! azt hitték, hogy az élet egész hosszában és egész szélteben mindenütt *élni akar*. Egyik se jó. És nem jók a szimbolikus mongrelek sem: részeg bacchánusok, akik a mámorban megérik a halált, és a szarkofágokra rávésik a szüreti jeleneteket. Csak a vizslák nyomába surranó fehér virgók jelentenek valamit, én, Joan, Diana...

hogy pusztít a vadász? hogy pusztít a nő? Egy tovarebbenő nyíl nem húzza maga után a végzetek végzetét, egy kimúló vadkan véres feje mellett tovább virágzanak az erdei virágok. Pusztítás ez vagy játék? Az állat élete az ember életének megbízhatatlan, de folyton izgatató kacér metaforája, én ezzel a metaforával játszom. Mi volt a te életed, Narcisszus, és minden férfi élete? Tragédiák: apagyilkosok, szeretőgyilkosok vagytok mind, sokszor vér nélkül, élő apákkal, élő szeretőkkel, de gyilkosok mindig. S ami a gyilkosságon túl is gyilkos, az, amit ma láttam: beleid mérges aratása. Rétorok vagyunk mind a ketten, ezen már most nem változtatunk. De te mindig vérből festetted körmondataidat, és én a titok perpetuum mobiléiból. Vér, excrementum egyre megy –

nekem nincs vérem. Mikor te rám néztél, az összeesküvés volt, meggyaláztál velem egy istent, megmérgeztél egy apát, és kiszaroltál két nővért. Miért? S mindezt követte mint lusta szolga vagy előzte mint részeg kocsihajtó a lelkiismeret, a belek őrült hipochondriája...

de nézz most már meg egyszer igazán engem, vállamról és karomról lóg a zsákmány: hosszú nyúlfülek mint elvirágzott szirmok, vadkanpofák, madarak kissé kócolt legyezőszárnya, őzikék hüvelyknyi szarvacskái – vajon halottak-e ezek az állatok? Mikor te rám néztél, legyen bár az egy rivierai táj legnevetőbb tavaszi pillanata, abban a tekintetben benne volt a halál (férfiak privilegizált balkezessége!) – és mikor ezek a tapsifülek vagy mocsár fölé sirrenő madarak valóban kimúlnak, akkor sincs szó halálról, csak valami pikáns tréfáról, amely élet s halál témája köré villan kétségtelen, de nem kérdez tovább. Körülöttem nem történik semmi víg, semmi szomorú – ahogy a Holddal átívódott porózus hegyek sem vígak vagy szomorúak, nem tudni, hogy az éjszaka felderült-e vagy még éjebb lett az éj, a nappalhoz hasonlít-e most vagy önmaga szívéhez, melyet önmaga sem ismer, csak a sötétség mélyvénaiban érzi szorongva a titok távolról bujtott lüktetését. Arc vagyok, ember vagyok, és te mindig belek gomolyaga, excrementum voltál.

A Hold ez is; és tán mindenekelőtt a portré istene. Portré: nappal nincsenek portrék, nappal szétfolynak az arcok, de éjjel olyanok, mint a kísértetek, és kísértet nélkül nincs portré, a két szó egyet jelent. Te, Narcisszus, soha nem voltál kísértet, sohasem volt arcod, mert mindig visszasülyedtél a beleidbe. Ott éltél, mint általában az élet föld alatti sötétségének vakondoka. Te nem jutottál ki abból a piszkos, romantikus Styxből, melyet az egész létező világnak létezését és életet adó eredeti erő jelent – ezért nincs arcod. De én kikerültem; nemcsak Vénusz, minden nő a habokból született, nem azért, hogy örökre megtartsa a hullámok ízét és ritmusát tagjaiban, hanem ellenkezőleg, hogy letagadja azt, hogy örök eretneke legyen az „ősi élet”-nek (mily elavult rang!), és ezt úgy éri el, hogy egyéni, egyetlen arca van: portré, kísértet és szűz.

Mikor Narcisszus felébredt, még nem volt reggel, és megint ki kellett mennie. Csöngetni nem akart, nehogy felébressze a házat; megpróbált egyedül kitámolyogni; a hajnali sugarak (poroszlopok) úgy heverték összevissza a lépcsőházban és a folyosókon, mint egy félig földízített teremben a részben hiányosan már felszögelt, részben még egy sarokban heverő girlandok.

Két inas beszélgetett a félemeleten. Narcisszus hallotta, hogy az apjáról van szó.

– Mi van az apámmal? – kérdezte nyugtalanul. Arra gondolt, hogy tulajdonképpen sejtelve sincs róla, milyen mértékben nyilvános az egész botrány, ha ugyan lehet itt egyáltalában még titkolni valamit. Viszont kiállott szenvedései teljesen érzéketlenné tették bármiféle diszkréció lehetősége iránt.

– Nagyon rosszul van. Éjjel egy ideig jól aludt, de mióta kora hajnalban felébredt, állandóan félrebeszél, zavarosabban, mint előző nap tette.

– Volt nála orvos?

– Volt. Eret vágott rajta, és valami orvosságot is adott.

Narcisszus émelygett a szomorúságtól: nem tudta, könnyebbé vagy elviselhetetlenebbé teszi-e apja betegsége fölötti bánatát, hogy ő is beteg. Könnyebbé, mert a fájdalom kissé elkábította, nehezebbé, mert a két ember szenvedésének tudata odavezette, hogy az egész világot a szenvedéssel azonosította. Fárasztó volt ez a két titok, két értelmetlenség a testében: saját érzett-vérvett szenvedése, melynek azonban nem ismeri igaz, belső útját...

(olyan, mint egy vastag, nehéz könyv, mely ugyan nagyon konkrét, és melyet nagyon is szorongat, de betűi gyötrőn ismeretlenek.)

S emellett az apja elképzelt szenvedése, melyről csak itt-ott hallott elejtett szavakat, melyek a külsőségek külsejét őrzik meg? Alig tapogatta ki önmagában egy fájdalom értelmetlen ízét, színét, sűrűségét, és az időben való szárnycsapásait (gyökér virág nélkül), rögtön apja kínjait próbálta belül imitálni, mert hiszen legyengült, lázas állapotban nem lehet elképzelni vagy gondolni valamit, csak eljátszani (ez a másik testi baj: virág gyökér nélkül).

Az egyik szolga feltűnően barátságatlan volt, a másik valamivel tűrhetőbb. Narcisszusz érezte, hogy nem tudna kíséret nélkül apjához menni, úgyhogy megkérte a szolgát, vezesse oda. Milyen tiszta volt minden lépcső, bátor minden lámpa és kegyetlen minden váza a félhomályos villában. Milyen lehetetlen volt ebben a betegség vagy lélek. Narcisszusz közben annyira gyenge lett, hogy a két szolga leültette egy székre. A szék is milyen bélelles volt, mennyire arcoknak és embereknek volt szabva, nem betegeknek és lelkeknek.

– Valahogy így fogják hazavinni a kegyelmes herceget ma délelőtt – mondta a szolga –, gyaloghinton, nem lovakkal.

– Alaposan terhére lehetünk a háznak – válaszolt szaggatottan Narcisszusz, izzadva attól a gondolatától, hogy izzadsága átüt a hálókabáton, és foltot hagy az idegen széken. Lassan levitték a lépcsőn: furcsa volt a fokok kegyetlenül és kihagyás nélkül váltakozó élei fölött elhaladnia anélkül, hogy talpában érezte volna a lejtés tautológ derékszőgeit. Részben repült a lépcső fölött, mint egy földre ereszkedő madár, részben összevissza rázódott, mintha nem kristállyá recésedett lejtőn vitték volna, hanem valami göröngyös sziklaúton. S miért ülve, miért nem fekve? Mikor a súlyos betegeket vagy halottakat hordágyon viszik le a lépcsőkön, abban van valami végletesen egyszerű, irrealitásában valami mélyen lehetséges. De széken hordozni valakit? – ebben van valami természetellenes, hiszen az elegáns fotel a legmondénabb szalonmozdulatokat juttatta eszébe, és el-elharapva ugyan, el is játszotta őket...

(a könyvek elhelyezései a karfa különböző pontjain, a hát nekifeszítése vagy csak hanyag odatámasztása a támlának, a kézfej lelógatása csuklóból vagy különböző feszesen szoruló karfaálarcok rögtönzése az ujjakból stb.)

Viszont ha ennyire mondén tud lenni, miért nem jár a saját lábán? Hogy attól mégis végtelen távolság választja el? Közben érezte, hogy gesztusai mennyire hazugak: éppoly könnyedek, mint egészséges állapotában, de mindig valami rejtett, nagy támaszték kell hozzájuk – ahhoz, hogy a nagy- és gyűrűsujjával elbabráljon valamin, lapockáját neki kell szegeznie a támlának. Nincs művirágabb művirág, mint az egyensúlyérzékkel nem rendelkező ember gesztusai, melyeket egy támlának köszönhet: hazug, hitel nélküli virágzás az egész.

Mellette az inasok jártak, álldogáltak. Narcisszusz végtelenül szégyellte magát apja előtt. Soha életében egy szót nem ejtettek egymás között nőkről, szerelemről, s most hozzá még egy bűnről volt szó, bűnről, mely talán örökre tönkretette apja egészségét. Hátha meg fog halni? Narcisszusz körül hullámozott minden: milyen igaza volt az álombeli Joannak, mikor azt mondta: ő olyan, hogy mikor egy első „ártatlan” pillantást vet egy nőre, akkor már apagyilkosságot követ el. Hogy történt ez? Előzmény nem

volt? mióta emlékezetét bírta, tudta, ez másképp nem lehet, ennek mindenképpen meg kell történnie. Tudta már akkor, mikor apjával kirándulni mentek, ő ott ült apja lován, félig ölben, félig nyeregben, és apja a madarakról magyarázott neki: harkályról, széncinkéről. Ilyenkor, noha még egész kisgyerek volt, érezte apja hangjában, hogy itt sokkal többről van szó, mint ezekről a tudatlan szárnyasokról. Érezte, hogy apjából a témátlan szeretet beszél: végtelen vágyódás a nirvána után, ugyanakkor reszkető félelem a nirvánától...

(mit tanulhat nagyobbat, feltűnőbbet és titokzatosabbat a gyermek a felnőttől, mint a félelmet, a meleg szélként ernyesztő bizonytalanságot?)

és éppen ez a félelem hajszolja őt az apró tárgyakhoz, madarakhoz, Narcissuszhoz. Mikor együtt néztek egy rikító zöld gyíkot az úton, elragadtatva a gyönyörűségtől, apja szeme megtelt könnyel. De ha ez a gyík szép, kedves, csodálatos, akkor miért sír az apja? Meghatódás, meghatódás: gyerekeszével jól tudta, hogy az egyszerű szó mögött ott lappang a tragédia, és egy indiszkrét lakáj kell csak, aki szétrántja a függönyt, s a végzet rögtön láthatóvá válik.

Miért nem beszélt vele az apja, s ő miért nem az apjával? Miért titkolódtak? Vajon a végtelen szeretetre-alkotottság tette őket halálosan némává, avagy a titkolódzás mérgező ösztöne virágozta ki magából a szeretetet? Szeretet: minden ezen fordult meg, ezért voltak elítélve. A szeretet műve ez – ő a táncoló hordszéken, lépcsőkre süket talpával, és az apja egy másik szalonban, talán haldokolva, egy idegen nő ellenséges világában. Tudta, tudta: mikor apja reszketve letépett egy virágot, és azt mondta neki („meghatódva”! – ő, hippokrita szó!), hogy „milyen szép!”, akkor Narcisszus érezte a gyilkos Karisz mérget, és érezte, hogy apja szenved, átönti gyermekébe is a mérget, fölébreszti gyermekében is a nosztalgiát az önmaga, a virágok és az istenek iránti részvét után, fölébreszti gyermekében is a szeretetet, vagyis a végtelen elhagyatottság érzését a világban. Hogy ebben a szeretetben nincs mérték és arány, ezt a gyermek rögtön megérezte, és noha saját maga még nem érzett ilyen fantasztikus szeretethangulatot magában, tudta, hogy mindenkit gyűlölni fog, ellensége lesz, aki nem ilyen égi túzással mondja egy jelentéktelen mezei virágról, hogy „milyen szép”. Szépség és szeretet egy: a halál két álarca.

Mikor visszajöttek a kirándulásról, gomblyukában a kis virággal, tudta, a pusztulás vonult be a házba. A vacsoraasztalt telerakták virággal, tarka őszi lombokkal, úgyhogy nem láthatta a szemben ülőket. Mindenki a *szépről* beszélt: a virágok milyen szépek, a nők milyen szépek, ő, Narcisszus milyen szép. Nem vették észre, hogy mérget forgatnak ilyenkor fogaik között? Enni egy falatot sem tudott, mert fantasztikus, izmaiban fájó vágyat érzett, hogy apját megmentse a bajtól... hiszen aki úgy találja szépnek a zöld gyíkot meg a sárga útszéli virágot, mint apja, az feltartóztathatatlanul rohan a halálba, akár a folyó egy cseppje az óceánba. A gyermek Narcisszus számára a legrettenetesebb ez volt: megtudni, hogy az embert belülről is fenyegetheti veszély, az embernek önmaga lehet a veszélye, úgyhogy szinte gyűlölnie kellett apját, akit mindenekfölött imád? Hány férfinak esett le ruhájáról gyönyörű virág, de oda se hederítettek! Miért nem ilyen az ő apja is? akkor nem fenyegetné veszély. S ha ilyen volna? Nem éppen azt szereti-e legjobban benne, hogy ilyen? hogy sír, ha a mesében egy kismadár odafagy az ágra? Nem ezt a nagy nyilvános és mégis felfoghatatlan titkot szereti-e benne: a szeretet titkát?

Nem csalódott: ami a zöld gyík, a kalapáló harkály és a sárga virág mögött sötétlett,

most világos lett: megölték egymást. Mire jó most a szembesítés? Idegenek, gyötrelmesen idegenek egymás mellett, az egymás iránti szeretet vadította el őket egymástól. Miért kerülték egymást? A szeretet oly démonikusan, nem emberszabásúan égett bennük, hogy mint személyekkel semmit sem kezdhettek egymással? Ölekezéseik: az apa bezárkózva hálósobájába éjjel s a fiú valahol egy holdfényes kútnál egy álmos lánnyal, utálva a lányt, aki elvonta az apjától. Az apa imádkozik a fiúért, a fiú az apáért. Mindketten tudják, hogy örülten, mértéktelenül és bálványimádón szeretik egymást, ezért arra kéri a fiú az Istent, hogy *ne* szeresse úgy őt az apja, és arra kéri az apa az Istent, hogy *ne* szeresse úgy őt a fia. Ha meghal az egyik, meghal a másik. Tehát mindkettőnek élni kell, élni mindenáron, hogy a másik ne essék kétségbe. Élni, de meddig? Nincs más, mint örökké. Örökké, hogyan? Azt nem lehet, tehát olyan, mintha már most meghaltak volna. A szeretők önkínzóak, és ők több voltak, mint szeretők: mikor néha egy majdnem plafonig „virágzó” gyertya alján együtt költötték el özvegyi kamaravacsorájukat, az apa mint halottat nézte a fiát, és a fiú úgy nézett apjára, mint egy kísértetre, melyet a gyertya tétova tavasza csal elő az éjből. Úgyis el kell búcsúzniok, jó megszokni előre: a fiam halott, a fiam halott! az apám halott, az apám halott!

Az inasok ki nem fogytak a tanakodásból: milyen hidegek egymáshoz apa és fiú! vacsoránál alig szólnak egy szót, sunyin és alattomosan kerülnek egymás tekintetét, a fiú nem nyúl udvariasan a kancsóhoz, mikor apja vizet kér, és az apa nem dicséri egy unottan odalökött szóval sem, ha fián új ruha van, vagy ha feltűnően gazdag vadászszakmánnal tért vissza az erdőből.

És néha veszekedtek, kevés szóval, szikrázó szemmel, a gyertya sercegő, önmaga alá kígyókat rajzoló, majd megint nevelészes zsonglörködéssel kiegyenesedő világosságlevélzete alatt: gyűlöltek egymást, mert tudták, hogy mindkettőjükben a szeretet szívrákja nő, növekszik napról napra, és nem segít egyik se magán, pedig czzel a másikat is a halálba rántja.

Olykor fojtó teher volt a szeretet, gyűrűként ült a torkukban, mint undok mánia, szabadulni akartak tőle: miért szeretsz engem így és kényszerítesz velem, hogy téged ezért még jobban szeresselek? És nem istenként imádták egymást, hanem ellenkezőleg, éppen azért gyűlöltek egymást, mert fájt mindkettőjüknek, hogy nem ideált, istent imádnak a Karisz halálos monotonijával, hanem olyasvalakit, akit ez logikusan nem illet meg. Mindkettő szörnyen elhagyatott volt, és lelkük vörös hajú Dionüszoszokra és kegyetlen Apollókra vágyott. És mikor vége volt a néma vagy haragos vacsoráknak, rohanva, köszönés nélkül bújtak el szobáikba, és küldték, mint valami erőszakos hányást, imáikat egymásért az Istenhez: kétségbeesve és kishitűen, tudva, hogy a szeretet ellen nincs orvosság, nincs Isten, aki ezt az írt megadja, a szeretők csak elpusztíthatják egymást? De azért imádkoztak, istenekhez, akiket pár órával előbb maguk ölték meg, lehetetlenségekért, melyek visszahulltak az égről, mint a lelőtt madarak, a pesszimizmus önző gravitációja szerint. Öleléseik, csókjaik: távoli hálósobákban könnyek a párnákon, ideges ablaknyitások és ablakcsukások, reggeli szökések, hogy fiú ne láthassa az apa arcán szakadatlan imáinak részeg szüreti nyomait, és az apa ne lássa az álmatlanság karikáit a fiú koponyába visszanyelődött szeme helyén.

És mit tudott a szeretetről a gyermekágyban meghalt anya? Az is valami rettenetes volt, a női hit és agonizáló bigottság, melyet a „hűség” üres absztrakciója iránt érzett. Épp azért, mert elvont volt, tele lehetett optimizmussal és diadallal. De az apa teste konkrét, a fiú teste valódiság, és ezeken nem győzhet a szeretet. Amitől féltek éveken át, itt volt – talán estére meg is hálnak mind a ketten...

Mikor Narcisszus belépett apja szobájába, az öreget egy nagy selyemmel letakart díványon találta, félig feltámasztva, amint egy cselédnek sugdosott valamit. Mikor fiát meglátta, kissé bizonytalan, begörbült mutatójával nyúlkált Narcisszus felé:

– Ez ő, ő. Eljött a templomból... mégis.

A két inas éppen ekkor tette le Narcisszust a fotellal, kissé ügyetlenül, úgyhogy a beteg fiú nagyot zökkent, feje neki is vágódott a támlának.

– Térdeljenek le, térdejenek le – suttogta rekedten az apa a csodálkozó lakájoknak.

– Miért térdejenek le? – kérdezte Narcisszus, egy pillanat alatt végigérezve ereiben apja örütségét, áthangolva saját testét is az örütség ritmusába, hogy így értelmes kapcsolatban lehessen félrebeszélő apjával. Örült tehát az idő, mely ebben a pillanatban bontja perccé illanó szíromhullámain, örület a szoba, a képek a falon, sőt az örült ember szobájában lévő normális tárgyak talán mind örültebb benyomást tesznek, mint az örült maga. Mintha a tárgyak és időrend kezdene hirtelen futni, távolodni az örültől, kinek örütsége éppen az elrepülő tárgyaktól való elhagyatottságában áll.

Narcisszus szédült, mint mikor lefelé zuhan a hinta, mikor füle mellett érezte az apjától menekülő idő és hely ellenállás nélküli iramát.

– Miért? Miért? – válaszolta az apa –, hiszen te vagy Krisztus!

Az inasok nevetve kimentek. Narcisszus felugrott a székről, zokogva borult apja mellé:

– Nem, nem, Narcisszus vagyok, a fiú. – Maga is csodálkozott, hogy miért nem mondta: „a fiad”, de ez oly idegenszerű és patetikus lett volna, hogy elharapta.

– Te Krisztus vagy, az Isten. Ezért szerettelek mindenekfölött, és ezért félttem téled mindenekfölött, ezért kerültelek is. És ezért ütöttelek korbáccsal, mert te korbácsoltatni akarod magad, mindig. Engem a kárhozatba fogsz küldeni, de azért most engedged megcsókolni sebeidet.

Narcisszus kiáltozni kezdett:

– Ne káromold az Istent! én vagyok a legrosszabb fiú a világon! ma reggel bünt követtem el, megcsaltam a menyasszonyomat, hazudva, megfontolt hűtlenséggel akartam a házasságba menni, ékszert loptam, téged beteggé tettelek, és most engem, engem nézel Krisztusnak? – Soha életében nem vallotta be bűneit apjának, de most ez már nem volt vallomásnak nevezhető, ahogy a vízbe fülök jajgatása nem ária, és kapkodása nem tánc. Vallomás: előtte táncoltak a szavak, aranyként csillogó értelmükkel, senkire se vonatkozva, senkinek se szólva, mint a hajótöröttek fölött táncoló ékszerek a fekete vízen.

– Hol a csengőm? Volt itt egy csengő, hol van? itt van – azzal az öreg veszettül rázni kezdte a csengőt. Nem egy inas, hanem maga Joan jött be. Narcisszus szárazon mondta apjára mutatva:

– Megörült. Azt hiszi, én vagyok Krisztus.

Joan elmosolyodott:

– Itt vannak az emberek, akik hazaviszik magukat.

Narcisszus úgy érezte, valamit kellene mondania Joannak, végrendeletstílusban valamit közölni vele a szerelemről, mielőtt végleg elszakadnak. Az öreg odahívta Joant:

– Tudom, hogy szeretné, ha a maga házában lakhatna. De nálam kell laknia, mert én nagyon megbántottam, és ha elkárhozom is miatta, amíg él, vigasztalom. Mindenki mondta, hogy a keresztények Istenét az embereknek kell megvigasztalni, oly tehetetlen és melankolikus az ő özvegy egében. Oltáromon fog lakni, ebben a fotelban, amely-

ben idehozták, ezt elviszem, ezt megveszem, gyertyák fénye fog virágozni körülötte örökké, az én várkápolnámban lakik az élő Krisztus. Csak azt mondja meg, csak még azt, és akkor vihetnek, a sebeit meggyógyítsam-e vagy hagyjam hogy haláláig szívárogojon a vér, és akkor szentáldozás helyett testéről csókoljuk le azt? mint a mérges kígyó mérgét kiszívni? Úgy, úgy... de térdeljünk le, térdeljünk le.

Joan természetesen a kilincs után nyúlt, hogy behívja a szolgálát, de Narcisszus megfogta a kezét:

– Joan! igaz, hogy nő, de talán egy pillanatra mégis jobban megnéz minket, mert itt szerelemről volt szó, meg szeretetről, s az pusztított el mindent. Nem kívánok semmi egyebet, mint hogy néhány percig nézzen minket, nem részvéttel, nem érdeklődéssel, hanem a passzivitás teljességével, hogy noha kommentálatlanul és örökké értelmetlenül is, agyában megmaradjon ez a kép. Hogy ha valaki később beszél rólunk, legyen tudomása. Éjjel vagy nappal azt álmodtam magáról, hogy Diana, hogy maga a Hold. Nos, ha maga holdfény, úgy önző szüzességének fényét vesse ránk, mint két clúszó virágra egy éjjeli folyón, két virágra, mely néhány pillanat múlva eltűnik egy mély, föld alatti barlangban, és maga azt soha többé látni nem fogja. Apám szeretett engem, én őt és a testi gyönyörűséget. Hogy az mi, azt a Hold nem tudhatja, a Hold szép. A szeretet előbb-utóbb maga után hozza a halált vagy a pusztulást.

– Kedves Narcisszus, így hívják? ne gondolja durvaságnak, ha azt mondom, ne fárassza se magát, se apját ilyen beszédekkel, maguknak pihenni kell...

Narcisszus nem szólt: a gyöngyöt, a gyöngyöt most kellene odaadni neki.

Az inasok bejöttek.

– Gyertyákat! gyertyákat! – ordította váratlan erővel az apa.

Narcisszust annyira megölte Joan hideg hangja, hogy lázában valóban istennek érezte már magát, és most ő kiáltotta idegesen a szolgáltnak:

– Gyertyákat! Nekem! Süketek vagytok?

A gyertyák előkerültek, de az öregnek semmi sem volt elég, maga tépdeste ki a szoba gyertyatartóiból a gyertyákat, és gyújtogatta egyiket a másikkal, mintha minden egyes lobbanás új Júdás-ajak sárgasága lett volna.

Narcisszus némán nézte a gyertyalángokat:

– Ó, milyen kétségbeejtően, iskolaszerűen logikus itt minden! Hogy a szeretet hőseiből örült legyen és Isten. Ha apámat ez boldoggá teszi, halálomig játszom a káromló isten szerepét, hiszen sem ő, sem én sose voltunk istenhívők, csak szeretethívők, tehát emberhívők. Mi vagyunk az igaz szeretők, rómeőbbak, júliábbak. Ez a vén bolond, a gyertyák kapzsi sercegése közepette, és én mint bábszínházi isten, bűneim koronájaképp isten. Szent processzióban kivonulunk Joan házából: a szerelem halálos cirkuszcsapata otthagyja a nő várát. Ó, szimbólum, vesztesek éke! A gyertyák szaga megfojt, a lángok zúgnak a fülemben, táncolnak a szememben, milyen logikus, egy örült és egy oktrojált isten. Lehet-e más, lehet-e más akármiféle szerető szeretet vége, mint örülség és teológia? Ó, itt jön valami izgatott káplán, szegény gyáva fickó, hogy meg van ijedve... mi? fújni kezdi gyertyáimat? letépni őket, mint a cseresznyéket? Soha! én az apám istene vagyok, itt szerelemről volt szó, így kezdtem a kenetteljes szentenciát Joannak is, tehát itt igaz Istenről nem lehet beszélni...

Majd hangosat kiáltott: – Káplán uram, értse meg: a szeretet teljessége a hazug isten hazudtságának teljességét követeli, álljon félre az útból!

A pap nagyon ideges volt, ide-oda ugrált a lépcsőkön, míg Joan odaszólt hozzá:

– Majd otthon, maguknál! Ez nem káromlás. Örült, nem felelős.

Oly sok gyertya égett, hogy sercegésük lármaként hatott Narcissuszra:

– Ez az élet ünnepe volna, Joan – mondta magában –, az élet legmélyén van a szerelem legmélye, és az ilyen gyertyagyújtogató, ravatalimprovizáló rutinnal rendelkezik. Póz az élet, az igazi élet, szörnyű póz, bíróságokat, szüzeket, isteneket provokáló léha metafora, más szóval: halál. A thanaktoidák kivonulása: pénzt kellene szórni a bámulóknak, ha el nem olvadna a sok gyertya reszkető, analitikus kohójában... Ideje volna megesküdni! de hol késik a menyasszony?

Mikor a menet kiért a kapun, a szél az összes gyertyát egyszerre fújta el, olyan hangot adott, mint egy óriási vitorla kettétépése. Az ujjakon hidegen álltak a lefolyt viasz bibircsókos gyűrűi.

Igen, hol van a menyasszony?

(Az író hagyatékából sajtó alá rendezte, közreadja Tompa Mária. Az 1933-ban keletkezett, kéziratban maradt regény eleje megjelent a Holmi 1993. szeptemberi, októberi és novemberi számában. Ez a rész nem közvetlenül az előzők folytatása. Az előzmények: az apa nagy teológiai meditációja a szereletről, visszaemlékezése felesége halálára és a gyermek Narcissuszra. A félholtra vert Narcissuszt és a verés traumájától szintén súlyos beteg apát Joan villájában fektetik le.)

Perneczky Géza

KIS MAGYAR EPILÓGUS

Fülep Lajos
és a MAGYAR MŰVÉSZET

„A képírás kiválóképpen magyar művészet, benne a magyarság újabban fölülmúlta Európa valamennyi népét, és tüstént az élenjáró, vezető francia mögött halad – ez a nézet terjedt el és gyökeresedett meg oly körökben is, melyek a magyar építészetet és szobrászatot kevésbé becsülik”¹ – olvashatjuk Fülep Lajos 1918-ban írt sorait a MAGYAR MŰVÉSZET című könyvében. Hogyan válaszolt ő akkor erre az „elterjedt nézetre”?

Egyetlen fogódzóra lelt a magyar festészetben belül, amelyet elfogadhatónak talált ahhoz, hogy a könyvében alkalmazott normák alapján magyar művészetről beszélhesen, mégpedig a Nagybányai Iskola festőit. Igazán elégedett azonban velük sem volt, mert, ahogy írta: *„A kor, mely egyfelől – a vezető művészetekben – kilépett a kompozíció hagyományának folyamatedréből, másfelől nyakig úszott holt vízében, mind ereje teljében duzzadó ifjúsága, mind hullafoltos vénsege számára hangosan követelte az igazi kompozíció káoszrendező fejelemét és fönntartó gerincét.”²* – Márpedig a nagybányaiak a plein air-festészet akkóriban dívó ágazataihoz csatlakoztak, azaz egyfajta naturalizmust vagy impresszionizmust képviseltek (Fülep *„levegőperspektíváról”* beszél), és ez az iskola csak a kompozíció elvével ellentétes irányban fejlődhetett. És felrója Fülep nekik, hogy még ezt a naturalista festésmódot is csak bizonyos iskolás buzgalommal voltak képesek követni – legjobbjuk, Ferenczy Károly sem maradt mentes attól, hogy a festészet eszközeit időnként

összetévesse a tulajdonképpeni céljával, vagyis a plein air-technikát a művészi közlés teljességével – és így a legtöbb, amit a nagybányaiak elérhettek, csupán az lehetett, hogy az impresszionista technika hazai kidolgozásával megteremtsek a magyar nemzeti festészet alapjait.

„A nagybányaiak föllépésével szakadt ketté a magyar művészek tábora... Története is azóta van a magyar képrásznak, amióta fejlődésre képes ága levált a holt törzsről”³ – írta Fülep. A holt törzs természetesen az akadémizmus volt, s Fülep kritikája még olyan felkészültségű képviselőit sem kímélte, mint amilyen az akkoriban oly nagy tekintélyű Székely Bertalan volt: „Valami csodálatos kiűnrekedés vagy kívülhelyezkedés az autonóm művészi alkotás minden kategóriáján...”⁴ És felsorolja, hogy hányszor és miként választotta Székely a képzőművészet valósága helyett a kép meséjének a valóságát, miközben a festmény kompozíciós problémáival viaskodott.

E helyzetkép megírása óta több mint hetven esztendő telt el. A világ azóta maga mögött tudja az avantgárd egész történetét, és benne úszik a posztmodernizmus minden eklektikájában. A művészetelmélet nemzetközi irodalmának kimagasló művelői a „művészet vége” című színjáték szcenírozásával vannak elfoglalva, az „autonóm művészi alkotás minden kategóriáján való kívülhelyezkedés” pedig újra divatos, mi több, öntudatosan vállalt munkamódszerré vált éppen a „legmodernebb” körökben. A műtterm, a kiállítás és a kritika klasszikus háromszögét felváltotta a művészeti közélet médiakarusszeljének az üzemben tartása. És ez a fáradhatatlanul pergő nagyüzem – nyugodt lélekkel mondhatjuk – ma a fejlett nyugati országok egyik legkomplexebb felépítésű és legbámulatosabban működő teljesítménye.

A művészet ennek következtében a tömegszükségleteket ellátó ipar egyik olajozottan működő ágazatává változott. Nyelvét, de sokszor még a mondanivalóját is elsősorban a konzum valósága és a média technikai színvonala határozza meg. A művész személye végképp elvesztette a klasszikus századokban vagy a romantika korszakában kapott sajátos auráját, a művész ma a menedzser, a sztár és a médiatechnikus különös keveréke. Az avantgárd annak idején állandóan a hagyományos műfajok megszüntetését ígérte, ennek ellenére a század főművei még mindig a táblakép műfajában és a hagyományos szobrászathoz közel álló plasztikai műfajokban születtek meg. Napjainkban azonban, noha már nem születnek főművek, mintha minden különösebb erőfeszítés nélkül is valóra válna a korábbra beígért nagy átalakulás: a festészet és a szobrászat műfajai feloldódnak az objektművészet, az installáció és az akció különböző válfajaiban.

A stílus még a század legnagyobbjainál, például egy Picasso esetében is csak alárendelt szerepet kaphatott már, mert a személyes szabadság (majdnem hogy az önkény) egyik szimbóluma lett, és alig maradt egyéb feladata, mint hogy a modern individuum szeszélyes pályát leíró kreativitását juttassa kifejezésre. Innen már csak egy lépés választotta el a stílust attól, hogy paródiává vagy blaszfémiává torzuljon. Az „eltorzuljon” szó ez esetben valami olyasmit fed, ami a legpozitívabb volt, ami a stílussal, ha még egyáltalán tükrözni akart valamit a valóságból, még megtörténhetett (s a paródia vagy a blaszfémia fontossága volt az, amit Adorno, akinek nem volt humorérzéke, soha nem értett meg). A művészet általánosabb értelemben vett ethosza is nagyon megváltozott. Problémái ma a kontinentális érdekszférák nyílt vagy rejtett érdekeihez és hatalmi törekvéseihez kapcsolódnak. Mint mély sebhelyek sajognak benne a XX. század társadalmi katasztrófáinak és kulturális konfliktusainak az emlékei. Ami pedig a jelenkorhoz fűzi, abban a tömegkultúra igényei mellett a mentális egészségg és a termé-

szeti környezet tisztán tartásának a kérdései jutottak fontos szerephez. Ezek a problémák azonban nem állnak meg az országhatároknál, hanem abban az ütemben, ahogy felismerik őket, mindenütt mindenkit egyformán érintenek. Ez az egyik oka annak, hogy a század utolsó harmadában a hagyományos értelemben vett *nemzeti művészet* fogalomköre teljesen elhalványult, és csak a fejlődésben elmaradt övezetekben vagy a totalitárius rendszerek által manipulált országokban (ahol a művészet többnyire a demagógia egyik szócsövété vált) maradt meg elsőrendű fontosságú napirendi pontnak.

Másképpen áll természetesen a helyzet a nemzeti *presztízs* kérdésével vagy a nyelvi és politikai határokkal elválasztott régiókra érvényes *csoportérdekek* érvényesülésével. A világot periodikusan át- meg átmosó kulturális hullámok és művészeti szenzációk mögött továbbra is nemzetekre vagy nemzet nagyságrendű metropolisokra lokalizálható központok és érdekkörök állnak, és ezek igyekeznek meghódítani maguknak a vezető pozíciót a mindenkori „internacionális stílus” élmezőnyében (amely éppen ezért soha nem lehet teljesen internacionális). Éppen ezért részletesebb taglalást érdemelne a művészeti piac működése vagy az a mecénáskodás, amit újabban a modern fináncstőke űz a képzőművészetek területén. És több figyelmet szentelhetnénk a művészeti eseményeket a maga szolgálatába állító nemzetközi diplomácia szerepének is, mert éppen a modern stílusú külpolitika menedzseli manapság a legnagyobb szabású művészeti rendezvényeket. Ám legyen elég itt ennyi a felsorolásból – körülbelül ezek a tényezők a XX. század utolsó harmadát jellemző és címszószerűen is felsorolható legfontosabb változások. Ha mindezek szemmel tartásával akarnánk megírni, illetve újabb fejezetekkel kibővíteni Fülep egykori könyvét, elfogadhatnánk-e az ő szempontjait, sőt esetleg az értékelését is a magyar művészetről?

Úgy érzem, hogy már a kérdés feltevése is anakronisztikus. Mind a művészet, mind pedig a művelésének a keretét szolgáló etnikai vagy kulturális közeg annyira más lett napjainkra, hogy jobban tesszük, ha Fülep könyvét állni hagyjuk az időben, úgy, ahogyan megírta – ahogy azokhoz a műalkotásokhoz sem akarunk ecsettel a kezünkben közeledni, amikről annak idején értekezett. Az elmúlt százötven év magyar művészetéről azonban mégis alkothatunk összefoglaló képet magunknak, noha ez a kép biztos teljesen más szemszögből fogja értékelni a történeteket, mint ahogy azt például még Fülep tette.

Száraz adatok egy kis országról

A magyarságról alkotott portré (vagy önarckép?) egyik gyakran visszatérő és fájdalmasan önvádló fordulata, hogy operettország vagyunk. Való igaz, hogy mindenkinek vannak olyan személyes emlékei, amik ezt a félelmet igazolják. Az 1970-et követő húsz esztendő alatt például csak egyetlenegyszer találkoztam magyar vonatkozású híranyaggal a kölni helyi lapok címlapján, mégpedig akkor, amikor Liz Taylor a budapesti Duna-Intercontinental Szállóban ünnepelte negyvenedik születésnapját. Ez az ignorancia lehet, hogy megérdemelt, lehet, hogy nem. Mindenesetre olyan gombóc, amit le kell nyelnünk. Azóta a helyzet talán javult valamennyit, de elmondhatjuk-e, hogy tényleg magunk mögött hagytuk az ércatlenség és a fenn az ernyő, nincsen kas mentalitás pubertásos zavarait? Fordítsuk csak tekintetünket a mai Magyarországot is kialakító, száz esztendővel ezelőtti idők művészeti életére.

Talán a müncheni és bécsi művészkolóniák hatásaként vagy pedig attól függetlenül, egyszerűen a magyar képzőművészeti élet fejletlenségének a jellemző tüneteként

jegyezhetjük fel, hogy a művészkávéházak hamarabb jelentek meg az 1900 körüli évek Budapestjén, mint az igényes művészeti intézmények. Ehhez a képhez tartozik az is, hogy (megléhet, csak a színészek és az operaház énekeseinek jóvoltából) húsz esztendővel korábban nyílt művészklub a fővárosban, mint európai mintájú művészképző akadémia. A „Fészek” (Festők, Építészek, Szobrászok, Énekesek és Komédiások klubja) ugyanis már 1901-ben megnyitotta kapuit. Ám az egyetlen felsőbb jellegű képzőművészeti oktatási intézmény még mindig csak az 1871-es keletű Kelety Gusztáv-féle Mintarajztanoda és Rajztanárképző volt ekkoriban Magyarországon. Ez a rajztanárképző bővült 1908-ban festészeti, szobrászati és grafikai tanszakokkal, ám csak 1921-ben vált rektorral is rendelkező és művészeklevelet is osztó igazi művészeti akadémiává.

Az átszervezést annak idején Lyka Károly és Réti István szorgalmazta, az ő kezdeményezésükre reformálták meg az oktatás belső tartalmát is. 1922-ben Ferenczy Károly, Csók István, Rudnay Gyula és Vaszary János is bekerült a professzori karba, vagyis a plein air-festészet – amit kissé elhamarkodottan magyar impresszionizmusnak is neveztek akkoriban –, valamint a posztimpresszionista jellegű modernebb dekorativitás végre hivatalosan is tananyaggá válhatott. Meg kell azonban jegyezni, hogy már a harmincas években válságba került a Képzőművészeti Akadémia toleránsabb vezetése, és a főiskola belesodródott az olasz fasizmus felé orientálódó neoklasszicista ízlés vonzáskörébe (ezt hívták „római iskolának”). Később az úgynevezett posztnagybányai stílus esztétikája (Bernáth Aurél, Pátzay Pál) vált iránymutatóvá, amit egy időre – az ötvenes években – a szocialista realizmus diktatúrája váltott fel. A főiskola tanári karában helyet kapott például Barcsay Jenő is, de egészen az 1990-es évek elejéig tulajdonképpen csak az ő nevével jellemezhető nagyon mérsékelt modernizmus számított a még megtűrt progresszivitás felső határának. Egyszóval: a magyar képzőművészeti felsőoktatás a XX. században kilenc évtizeden át nem lépte át az európai művészet 1905 körülre datálható ízléshatárait, sőt hosszabb időre innen is vissza-visszahullott a hivataloktól elrendelt pseudoakadémizmus színvonalára.

A művészeti közélet kérdéseiben kevésbé jártas olvasó felteheti persze a kérdést, hogy akkor honnan érkeztek a művészek – a jobbak, a mozgékonyabbak, az újabb irányzatokkal lépést tartók. Talán azt felelhetnénk neki: hát bizonyára a főiskolákon kívülről, úgy, ahogy az a modern művészet történetében külföldön is és általában véve is szokásos. Való igaz, hogy – különösen a XIX. század első harmada óta, vagyis amióta a céhrendszer, illetve a „festőlegények” képzésével is foglalkozó mesterműhelyek végképp eltűntek Európából, és helyükbe az akadémiák léptek – minden nagyobb központban, ahol különben is volt művészeti főiskola, egyre-másra nyíltak azok a magánakadémiák, ahol egy-egy jelentősebb művész védőszárnyai alatt a progresszívebb szellemű művészképzés is otthont kaphatott. Találhatunk Magyarországon ilyen fontosabb mesteriskolát a XIX. század utolsó harmadától kezdődő évtizedekben?

Igen. Éppen a nagybányai festőiskola volt ilyen magánkezdeményezés, mégpedig Hollósy Simon müncheni magániskolájának a nyári tábora. Amivel persze rögtön azt is kimondtuk, hogy ez az intézmény ugyan az akkori Magyarországra kirándult festőkolónia volt, de tulajdonképpen nem rendelkezett magyar illetőséggel. És nagy adag jóindulat kell ahhoz is, hogy a nyári hónapokra korlátozott működését valóban iskolának nevezhessük. Folyamatosabb munkát biztosíthatott talán a nagybányai művésztelepnek az a későbbi korszaka, amikor Ferenczy Károlyék már nem tanítottak ott, viszont a művésztelep, átlépve a plein air-felfogás határait, a korszerűbb posztimp-

resszionizmus lehetséges útjait kereste. Ez a későbbi nagybányai festőgeneráció kapta aztán (a neoimpresszionizmus szóból lerövidítve) a „neósok” elnevezést.

Közelebb állt a laza szervezetű magániskolák modelljéhez néhány vidéki magyar művésztelep, amelyek a századforduló után szinte a legutolsó időkig egymást váltva játszottak fontosabb szerepet, így például a kecskeméti, a szolnoki, a vásárhelyi és, mint legfontosabb, a szentendrei művésztelep. De természetesen ezt a képet is árnyalni kell. Például még az ötvenes-hatvanas évek Hódmezővásárhelye sem nyújtott ott-hont valóban új törekvéseknek vagy a magyar művészet határait az ismeretlenbe kitoló újabb (esetleg a neoavantgárd körébe hozható) kísérleteknek, hanem inkább csak *menedék volt* (és talán a természet hús forrása) azok számára, akik a totalitárius művészetpolitika elől menekültek oda, és akik nem sokkal korábban még a szolnoki művésztelepen érezhették volna jól magukat, vagy Nagy István, illetve Egry József művészetének a szellemi rokonságába illeszkedhettek volna jobban bele. Egyedül Szentendre bizonyult többnek, mint időleges azilumnak. Itt Vajda Lajos zsenije még évtizedekkel a halála után is „fertőzött”.

Mindent egybevéve: magyar magániskola kevés volt, az őket pótló egyéb intézmények pedig nem játszottak fontos szerepet a XX. század folyamán a művészeti mozgalmakban vagy a művészképzésben. Több jelentőséget tulajdoníthatunk a vidéki művésztelepek kapcsán bizonyos tájak és motívumok közvetve érvényesülő pedagógiai szerepének, felfedezésre váró szépségének vagy folklorisztikus kincsének. Az a felfogás azonban, hogy a táj segít, illetve hogy a miliő ihletre stimulál, természetesen még jellegzetesen a XIX. századi esztétikai örökséghez tartozik (lásd Hippolyte Taine, Émile Zola és mások írásait), s ezen a naturalista felfogáson azok közül, akik tényleg egy-egy magyar tájegység motívumkincséből merítve keresték a saját útjukat, csak Vajda és Korniss léptek túl, amikor, Bartók nyelvalkotó módszerén okulva, elkezdték gyűjteni a szentendrei motívumokat.

A bajor Athén és a kárpát-medencei provincia

Ezért igaz, hogy a XIX. század végéig, de még gyakran ezután is csak a külföldi művészeti akadémiák és iskolák nyújthattak segítséget a magyaroknak, ha színvonalasabb művészképzésre vágytak. Milyen összkép alakulhat ki bennünk, ha ebből a szempontból lapozzuk át a száz-százötven évvel ezelőtt színre lépő művészeink életrajzát?

Munkácsy hosszabb ideig a müncheni főiskolán, Kaulbach közelében tanult, de nagy hatással volt rá a naturalista stílusban dolgozó Leibl és néhány német barbizonista barátsága is. Innen jutott tovább Düsseldorfba, az ottani akadémiába, hogy az életképfestő Knaus osztályában dolgozzon. Mikor első jelentős sikerei után Párizsba költözött, a francia fővárosban is megőrizte jellegzetes düsseldorfi stílusát, csak magyar témájú képeivel hagyott fel lassacskán.

Szinyei Merse Pál a müncheni művészeti akadémián tanult Wagnernál, majd Pilotynál, Benczúr Gyula pedig nemcsak hallgatója volt a müncheni főiskolának, hanem egy darabig tanára is. Hollósy Simon ugyancsak Münchenben tanult, aztán ott alapított – különösen a hozzá vándorló fiatal magyar festőkre való tekintettel – magániskolát. Annak ellenére, hogy ő volt a nagybányai nyári kurzusok megteremtője, és így ott bábáskodott a korszerűbb magyar festészet megszületésénél (sőt később nyári festőtáborokkal kísérletezett Fonyódon, Vajdahunyadon és Técsőn is), mégis haláláig müncheni művész maradt. Egy párizsi közjáték után a müncheni akadémia növendéke volt Ferenczy Károly is, és érett korszakának egész festészetén ott érződik a szá-

zadvégi müncheni szecesszió hatása és az ottani „Sonnenmalerei” tömör színeinek a harmóniája.

Még egyértelműbb az összkép, ha az itt felsorolt művészek főműveit tekintjük. Mert Munkácsy SIRALOMHÁZ-a Düsseldorfban, Szinyei MAJÁLIS-a pedig még Münchenben született. Madarász Viktor valamennyi itthon népszerűvé vált képét, így a HUNYADI LÁSZLÓ SIRATÁSA-t is még Párizsban festette. És müncheni műteremben készült természetesen Hollósy legismertebb műve, a TENGHERIHÁNTÁS is. Elmondhatjuk tehát, hogy bár XIX. századi művészeink közül a jelentősebbek, még a külföldre szakadtak is magyarok maradtak, műtermek mégis német vagy francia műhelyek lettek.

Még a Nyolcak megalapítója, Kernstok is Münchenben kezdte Hollósynál, s innen ment tovább Párizsba a Julian-akadémiára. A legsikeresebben induló párizsi művésznövendék azonban Rippl-Rónai volt, aki Munkácsynál kopogtatott be, de aztán gyorsan felismerte, hogy másutt a helye, és az akkori legmozgékonyabb francia művészcsoport, a Próféta Csoportja (Groupe du Nabis) köréhez csatlakozott. A kilencvenes évek Párizsában festett képei annyira erősek, hogy láttukra egy pillanatra még az a gondolat is fölmerülhet bennünk, hogy Rippl ekkor jobb volt, mint a néhány évvel később ugyanott pályáját kezdő és Toulouse-Lautrec-imitációkkal induló húsz-huszonkét éves Picasso. Ezt a lelkes benyomást azonban Rippl pályaképének egésze sajnos nem igazolja. Több mint húszévi távollét után 1900-ban tért haza Magyarországra, és ezzel meg is kezdődött művészi hanyatlása.

Lotz egyike azon keveseknek, akik nem utaztak tovább Bécsnél – Rahl bécsi festőiskolájában tanult. Münchenben és Párizsban tanult viszont Mednyánszky és Csontváry, a magyar századforduló e két nagyon különböző típusú zsenije. És talán az ő világukkal rokonítható, de aztán a Kárpát-medencéből kiszakadt Gulácsy Lajos volt az első magyar művész, akinek a pályaképe úgy alakult, hogy abban végképp elvesztette vonzerejét a jól bejáratos müncheni főiskola – ő ugyanis Rómába és Firenzébe utazott, majd innen került Párizsba. Képein nem a német közvetítésű plein air fénye ragyog, nem is München kissé súlyos színekkel visszaadott naturalista atmoszférája érződik, hanem szecessziós rajzolatú ópiumfüst gomolyog a lombok között, és csipkévé foszló ciprusok vetnek antik-ezüst árnyékot. Gulácsyt – késői rajzain – még a futurizmus is megérintette, és ha kicsit igyekszünk, nem nehéz belelátni némelyik képébe a később megszületett szürrealizmus egyik-másik vonását sem.

Csontváry, valószínűleg azokra az évekre gondolva, amikor a közeledő vihart festette a Hortobágyon, vagy a nagy Tátra-képével birkózott a Felvidéken – tehát az 1903–1904 körüli esztendőkre visszatekintve –, néha azt állította magáról, hogy ő az első jelentős magyar festő. Ez ugyan nehezen lenne igazolható, de mégis veszélyesen közel jár a valósághoz. Ha például a Nemzeti Galéria XIX. századi osztályáról eltávolítanánk azokat a képeket, amelyeket alkotók nem az országhatáron belül festettek, akkor jobbára csak egy hangulatos biedermeier kollekció maradna a múzeumainkban meglehetősen akadémikus felöntésekkel a közepén és a végén, valamint néhány kedvesen provinciális vagy fáradtan öreges kompozíció. A MAJÁLIS-t odaajándékozhatnánk a bajor festészetnek, és még a nagybányai mesterek jelentősebb vásznainak a tetemes része is visszakerülne Münchenbe. A magyar plein air-festők köréből talán csak Ferenczy Károly 1890 körül Szentendrén festett „finom naturalista” képei lennének az első igazán kvalitásos művek, amelyek már születésük percétől kezdve vitathatatlanul a magyar határokon belülre kerülnének.

Semmi értelme nem volna elhallgatni, hogy ez a tendencia, vagyis hogy a jelesebb magyar művészek műtermeit külföldön kell keresnünk, a XX. században talán még erősebbé vált. Kassák Bécsben lett jelentős képzőművésszé, és hazatérte után hosszú időre szinte teljesen fel is hagyott a festéssel. Nem csoda hát, ha csak az 1920–1926 között Bécsben festett műveivel került be a nagy nemzetközi gyűjteményekbe. Moholy-Nagy állomáshelye Berlin, Weimar és Dessau volt, és a Bauhaus egyik vezetőjeként lett belőle az avantgárd mezőny kiemelkedő egyénisége. Bortnyiknak úgyszólván csak a weimari periódusa múzeumképes. Péri László a holland modernek körében, Kemény Zoltán és Vasarely pedig a párizsi iskola második világháború utáni fejlődésébe belekapcsolódva vált nemzetközi rangra emelkedő művésszé. És folytathatnám a névsort. Ami azonban az ilyen listák összeállításánál fontosabb lehet, az annak megállapítása, hogy míg XIX. századi festőink – ha külföldön tanultak vagy dolgoztak is – többé-kevésbé mégis megmaradtak magyar mestereknek, addig XX. századi képzőművészetünk java valóban és végérvényesen kivándorolt. Körülbelül Kassák tanítványaitól (például Moholy-Nagytól) kezdődően számolhatunk azzal, hogy a jobbakkannya integrálódtak egy-egy nyugat-európai áramlat vagy iskola életébe, hogy amit új hazájukban alkottak, azt már csak áttételesen kapcsolhatjuk a magyar kultúra történetéhez.

Ha Fülep még felrótta Rippl-Rónainak, hogy meggondolatlanságot követett el, amikor hazatért Párizsból, és hogy egyáltalán rosszul gazdálkodott a tehetségével,⁵ nos ezt a szemrehányást a későbbiekben már megtakaríthatta volna. A szentendrieiek első nemzedékétől és az Európai Iskola kis körétől eltekintve (akiknek egyszerűen nem volt módjuk rá, hogy emigráljanak) a később szárnyat bontó magyar modernek igen jól gazdálkodtak a talentumukkal, mert hiszen kinn maradtak. Jegyezzük meg, hogy ez nem mindig ment egészen magától értetődő módon – Bartók például épp abba pusztult bele, hogy ki kellett vándorolnia. Művészetünk történetét azonban – akár tragikusnak találjuk ezt, akár nem – mindenképpen meg lehetne írni ennek a nagy emigrációnak a szempontjából is. Kissé ahhoz hasonlítana a kép, ahogy műszaki értelmiségünk java is kivándorolt a század első felében. Többnyire Németországon át Amerikába vezetett az útjuk, ahol aztán a tudományos élet vezető tekintélyeivé váltak.

Kétségtelen, hogy ha madártávlatból nézünk az országra, akkor elsősorban éppen az tűnhet fel mint jellemző tendencia, hogy XX. századi képzőművészetünk, akár egy lyukas hordó, állandóan szivárgott, és a nyugati világot évtizedről évtizedre jelentős emigránsanyaggal töltötte fel. Mint egy kis Szicília a Balkán peremén, ahonnan egyre-másra érkeztek a nyugtalan szellemű emberek... Nehezen lenne cáfolható ez a megállapítás, és kérdéses, hogy mennyire deríthet bárkit is bizakodóbb kedélyre.

A fenti adatok így összesítve talán meglepnek minket. De az 1900-as években, amikor a magyar agrárproletariátus százezres tömegekben vándorolt ki Amerikába, és ettől függetlenül is erőteljesen élt a köztudatban, hogy mennyire „kezdő” ország vagyunk Európa térképén, vagyis mindenki tudta még, hogy a magyar művészeti közélet mennyire fiatal produktuma a történelemnek, más volt az akusztikája az ilyen kérdéseknek. A korabeli magyar sajtó München például sokszor csak mint bajor Athént emlegette, s ez a kissé poétikus színezetűbe átfordított s ugyanakkor némi elfogódottsággal is ismételt fordulat, illetve a mögötte rejlő vidékies látószög valóban hűen tükrözte azokat a viszonyokat, amik a magyar festészet fejlődését és pártfogóinak az értékszemléletét is egészen a millennium körüli évekig, sőt sokszor utána is a leginkább meghatározták.

Elég, ha az akkori helyzetet jól ismerő Lyka Károly könyveinek a címét idézzük, s máris előttünk van, hogy milyen központok és fogalmak köré csoportosíthatta egy szakíró a XIX. századi magyar festészet súlypontjait: A TÁBLABÍRÓVILÁG MŰVÉSZEITE, NEMZETI ROMANTIKA, MAGYAR MŰVÉSZÉLET MÜNCHENBEN...

Európa küszöbe: a szecesszió

A millenniumi ünnepekre készült el a párizsi Salont utánozva a Műcsarnok ma is álló épülete, amelynek gazdája a polgárosodó nagyközönség szerve, a Képzőművészeti Társulat volt. A Szépművészeti Múzeum azonban, amelyet ugyancsak a millennium körüli években alapítottak az országban található nagyobb gyűjtemények összevonásával, már lényegesen lassabban épült, és csak 1906-ban nyitotta meg kapuit. Ez a későbbi dátum is jól mutatja, hogy a nagyobb kezdeményezőerő nem a hivatalokból és közintézményekből érkezett, hanem a nagyvárossá váló Budapest közönségének a soraiból. Ami nálunk tehát először érte el az európai standardot, az korántsem a művészet volt, hanem csupán a közönsége – a szó legtriviálisabb és legbanálisabb értelmében. A Műcsarnok már úgy nyílt meg, hogy nehéz bársonyfüggönyök díszítették az ajtóit, és, mintha csak egy sétány volna, pálmák álltak kétoldalt a képek mellett – vagyis pontosan azzal a nagyvárosi „korzó”-jelleggel és azzal a fajta dekorációval volt ellátva, amit például a párizsi Salonról vagy a nyugat-európai világkiállításokról beszámoló képes magazinok alapján ismertek a pestiek.

És tulajdonképpen a polgárosodó közvélemény segítette világra a Lyka Károly által szerkesztett, 1902-ben meginduló *Művészet* című folyóiratot is, amelynek ha a kötetekké összefűzött évfjaraikat ma leemeljük a polcokról, az a benyomásunk is támadhat, hogy a szecessziós könyvgrafikákkal díszített *Hét* vagy a hasonló ízléssel kicsinosított havi folyóirat, az *Új Idők* testvérkiadványát tartjuk a kezünkben. De ha fellapozzuk, rögtön látjuk a különbséget is, mert Lyka szerkesztésében a *Művészet* már megjelenése első percétől kezdve olyan határozott profilt kapott, hogy bizvást nevezhetnénk az első, a kortárs európai kiadványokkal is összemérhető képzőművészeti orgánumnak. Lyka a XX. század első két évtizedében szinte intézményeket pótolta ezzel a folyóiratával Magyarországon. Jellemző a szecesszió évtizedére, hogy a szintén igényesen szerkesztett *Magyar Iparművészet* a maga speciális díszítő- és bútorművészeti anyagával vagy építészeti cikkeivel néhány esztendővel még Lyka lapját is megelőzte Budapesten. A *Művészet* fő programja a nagybányai festészet elismertetése volt. Ez a vita 1897 körül még a *Hét* hasábjain kezdődött, a *Művészet* aztán magára vállalta a diskurzus folytatását, és – elmondhatjuk – pontot is tett az impresszionizmus körüli harcok végére.

Vagyis nagyrészt Lyka érdeme volt, hogy 1908-ban, amikor a *Nyugat* megindult, ugyan kicsit késve, de nyitva állt az út a szimbolista és a posztimpresszionista esztétika megszólaltatására is. Ekkor már jó néhány éves múltra tekintett vissza a Társadalomtudományi Társulat folyóirata, a *Huszdik Század*, amit évekig Jászi Oszkár szerkesztett, s amely általánosabb síkon készítette elő az impresszionizmus meghaladását. Amit ezek a lapok képviseltek, vagyis azt, hogy a német nyelvterületről érkező hatások mellé a magyar művelődés odavegye, mint iránymutató példát, a francia művészeti és szellemi élet eredményeit is, azzal néhány rövid életű folyóirat, mint a *Magyar Szemle* vagy a *Szerda* is megpróbálkozott már 1906 körül. Ezekben a lapokban érdekes módon olyan fiatal újságírók írták a legradikálisabb szemléletű cikkeket, akik tulajdonképpen mint színházi kritikusok indultak, így Márkus László és Fülep Lajos.

Kávéházi törzsasztaltól érkeztek ők is, mégpedig Hevesi Sándor, Ódry Árpád és Pethes köréből, vagyis a színházkultúra és az irodalmi műveltség berkeiből. Írásaikban valamennyi ott érződik a századforduló éveiben Budapesthez közelebb kerülő Párizs színházi életének az atmoszférájából is. Ebben a légkörben szinte természetes volt, hogy a párizsi színházi bemutatókra kiutazó Fülep például – mintegy menet közben – a Salon d’Automne-ban fölfedezze magának az éppen elhunyt Cézanne-t is. A *Szerda* színházi rovatvezetője Ignotus volt, aki nem sokkal később a *Nyugat* főszerkesztője lett. A lap egyik legérdekesebb tanulmányát pedig Fülep írta az anarchizmus megalapítójáról, Stirnerről. Ezeket az adatokat csak röviden felvillantott jelzéseknek szánom, mert lehetetlen felsorolni, hogy néhány rövid esztendő alatt mi minden keltette fel ekkor a mozgékonyabb szellemek figyelmét, és mekkora ugrásokkal igyekezett utolérni a budapesti szellemi élet egy maroknyi kisebbsége a nagyvilágot.

Az érem másik oldalához tartozik viszont, hogy ennek a fellobbanó érdeklődésnek tényleg csak nagyon vékony pallózatú volt a társadalmi bázisa. A *Nyugatot* megelőző nyugatos szellemű lapok néhány számot értek csak meg, mert nem volt jelentős közönségük. Jellemző, hogy ezekben az években Fülep Lajos egyik-másik igen fontos tanulmányát éppen a konzervatívabb sajtó oldalain tudta csak megjelentetni – úgy tűnik, hogy a szerkesztők (például Ambrus Zoltán, aki egy ideig az *Új Szemlénél* dolgozott) talán a kvalitás iránti tiszteletből olyan dolgozatokat is lehoztak, amelyeknek a tartalmával ezek a konzervatívabb lapok különben nem nagyon értettek egyet. És kérdéses, hogy ez a liberalizmus mit használt, vagyis hogy az olvasók egyáltalán kézbe vették-e az ilyen jellegű – és egyáltalán nem könnyű olvasmánynak számító – tanulmányokat.

De az is jellemző a magyar szecessziós esztétika alkatára, hogy még fő alakja, Fülep Lajos is igen korán lezárta műkritikusi pályájának azt a szakaszát, amelyben még valami igazán újra volt kíváncsi. Érdeklődése az 1907–1908 körüli években egyre kizárólagosabban a művészetelméleti kérdések felé fordult, és írásaiban is egyre nagyobb szerepet játszott a korszak bölcséleti irodalma, valamint az a nosztalgikus kultusz, amely a késő középkor és a quattrocento szellemi életének kiemelkedő alakjai – ahogy akkor nevezték őket: „primitívjei” – körül alakult ki szerte Európában a szecesszió évtizedében. Lefordította és hosszú bevezetéssel⁶ látta el például Nietzsche A TRAGÉDIA EREDETE című művét, amelyet Alexander Bernát jelentetett meg a Filozófiai Írók Tárában. És egy újabb – nem feltétlenül előnyös – fordulatként Fülep még a kötet megjelenése előtt Koronghi Lippich Elek segítségével, aki a kultuszminisztérium magas állású tisztviselője volt, hosszú lejáratú ösztöndíjjal Firenzébe utazott – ahogy erre később visszaemlékezett, azért, mert Magyarországon elviselhetetlennek találta az életet.⁷

Újságcikkeit addig is szívesen szignálta Fra Filippo jelzéssel, most, vagyis 1908-tól 1914-ig, az első világháború kitöréséig aztán módjában állt, hogy átadja magát az itáliai élményeknek, és ne csak a kortárs esztétikai irodalommal foglalkozzék, hanem például Assisibe látogatva, de másutt is, az itáliai késő középkor művészetének szentelje magát, illetve a Szent Ferenc vagy Dante körül kialakult olasz filológia tanulmányozásával töltse az időt. (A kép teljességéhez tartozik, hogy Koronghi Lippich épp ezek alapján meghívta Fülepet a budapesti Tudományegyetem olasz tanszékének egy akkor megüresedett helyére – ebből a tervből csak azért nem lett semmi, mert az egyetem professzori kara nem fogadta el Fülep kinevezését.)⁸ Firenzében ismerkedett meg Fülep Lukács Györggyel is, akinek ösztönzésére elindította a *Szellem* című lapot – talán

az akkori magyar nyelvű szakirodalom legigényesebb (de csak két számot megélt) szel-lemtudományi folyóiratát.

Ennek az itáliai ösztöndíjnak az ára persze az volt, hogy Fülep nem vett részt a magyar közéletben, s kimaradt a *Nyugat* megalapításából is, illetve abból a képzőművészeti vitából, ami a *Nyugat* hasábjain 1910-ben, a Nyolcak első kiállítása nyomán és a Galilei-körben tartott Kernstok-előadást (KUTATÓ MŰVÉSZET),⁹ illetve Lukács György tanulmányát követően (AZ ÚTAK ELVÁLTAK)¹⁰ indult el, és amely végre konkrétabb tartalommal töltötte meg a cézanne-i út folytatását követelő itthoni maximákat. De már a korábbi évekre vonatkoztatva is sorsszerű fordulatnak kell tekintenünk, hogy az 1905 és 1908 közötti időben, amikor Csontváry ismételt is kiállította képeit Budapesten, Fülep nem fedezte fel azt a festőt, aki – ahogy azt fél évszázaddal később felismerte¹¹ – a legközelebb állhatott volna a kimagasló kvalitásról alkotott elképzeléseihez. Úgy látszik, hogy az akkori Budapesten egyszerűen nem adódhatott olyan hely vagy olyan fórum, ahol az Adyval, Hevesivel vagy Alexander Bernáttal barátkozó filozófus-esztéta és a nagyon szerény körülmények között élő, állandóan úton lévő s legfeljebb csak a Japán kávéházban időnként feltűnő Csontváry akár csak véletlenül is, de érintkezésbe kerülhetett volna.

Erre a tragikus körülményre, illetve Csontváry rangjára, a „Gründerzeit” horizontján elfoglalt egészen kivételes helyére jó lenne később még visszatérni. De már most hozzátenném az elmondottakhoz, hogy az *akkori* Fülepet nagyon zavarta volna a Csontváry képeiből áradó kemény és könyörtelen atmoszféra, illetve a technikai kérdések megszokott megoldásán átlépő soha nem látott harsányság. És, ha ismerte volna, bizonyára megijedt volna Csontváry apokaliptikus programjától is. A „nemzeti-nek” attól a fajta változatától, ami a trivialisból táplálkozott, a messianisztikus küldetésbe vagy a prófétai szerepbe kapaszkodva keresett utat az emelkedéshez, és az Európából való kivándorlás érzelmi lépcsőfokain át közelítette meg a kozmikus magasságokat, a Napot, a pogány misztika neki rendelt tartományait. Vajon követhette volna-e Fülep – vagy bárki más az 1910 körüli évek entellektüeljei közül – Csontváryt azon az úton, amely a sivatagok homokján át vezetett? Más olvasni János jelenéseit, mint vele élni, és látni őt, ahogy sáskával a foga között s kígyókkal a saruja nyomában fogadja a látomást.

Azért időzöm ezeknél a kérdéseknél hosszabban, mert végül is e korszak magyar művészeti irodalmának az egyetlen igazán elméleti súlyú történelmi összefoglalásáról, Fülep MAGYAR MŰVÉSZET című kötetéről, illetve e könyv megírásának az előzményeiről van itt szó, arról a műről, amelyből már ennek a fejezetnek az elején is idéztem. Ez a kötet azokat az átfogó igényű tanulmányokat adta közre, csokorba kötve, amelyeket Fülep, Firenzéből visszatérve, nagyrészt még az első világháború éveiben írt a magyar képzőművészet helyzetéről a *Nyugat* kérésére.¹²

A MAGYAR MŰVÉSZET című kötet Janus-arca

Nehezen érthető az a közöny, amivel ennek az áttekintésnek a megírása során Fülep egyszerűen átlépte és ignorálta a *Nyugat* hasábjain nem sokkal korábban folyó képzőművészeti vitát, amely ugyan több hullámban folyt le, de amelynek valamennyi témája éppen az ő kedvenc gondolata, vagyis az impresszionizmust meghaladó esztétika problémái körül forgott. Mert bár lehet, hogy Olaszországból tekintve talán nem tűntek annyira fontosnak ezek a vitacikkek, a Budapestre visszatérő Fülep mégis azonnal olyan társaságba, nevezetesen a Vasárnapi Kör vonzásába került, ahol a *Nyugatban*

publikált vélemények vagy a *Nyugat* hasábjain is propagált Nyolcak művészete és általában véve is az avantgárd kérdései, amelyek már beáramlottak akkor az országba, bizonyára jól ismert témák voltak.

Szinte csak hónapokkal azelőtt, hogy Fülep nekilátott, hogy megírja a MAGYAR MŰVÉSZET fejezeteit, Tihanyi, a rá jellemző kubo-expresszív ecsetjárással, megfestette Fülep arcképét, azoknak az éveknek az egyik legszebb magyar festményét. Fülep tehát nemcsak hogy ismerte a progresszív művészeket, de az is igazolható, hogy személyes kapcsolatban állt legjobbjakkal.¹³ Ennek ellenére sem a MAGYAR MŰVÉSZET egyes fejezeteit képező *Nyugat*-tanulmányok, sem pedig az 1923-as könyv alakú változat nem említi meg Tihanyi nevét. Általában véve is hiányzik az áttekintésből a Nyolcak művészete, és természetesen (mert őket valóban csak kevésbé ismerhette még Fülep) nem kerül említésre az aktivisták tevékenysége sem. Részben azzal a fajta közönnyel vagy elutasító idegenkedéssel magyarázható ez, amivel Fülep már korábban, a firenzei éveiben is elengedte a füle mellett azokat a vitákat, amik például a futurizmus és a szimultanizmus körül folytak az olasz sajtó egy részében. Pedig ez a vita 1913-ban, amikor a Nemzeti Szalon egy kiállításán az olasz futuristák is erős mezőnnyel szerepeltek (Boccioni, Carra és mások legjelentősebb művei voltak éppen kiállítva), átcsapott Magyarországra is.

A MAGYAR MŰVÉSZET-et író Fülep Lajos ott veszi fel az események fonalát, ahol a műkritikus Fülep 1906–1908 körül elejtette. Vagyis a század első évtizedében kialakult művészetkritikai ismereteit ötvözi azokkal a filozófiai vizsgálódásokkal, amik az impresszionizmus körüli viták folyamán érlelődtek meg benne. Ha igaz az, hogy a műkritikus még Cézanne-t állította maga elé abszolút tekintélyű példaképnek, akkor hozzátehetjük, hogy a művészetfilozófus viszont innen inkább hátrafelé lépett egyet, és klasszicizálabb eszmék felé fordult, mert a német idealizmusból levont historizáló módszerre és rendszerességre épített. Ezt a koncepciót igyekezett aztán Nietzsche és az életfilozófiák tanításával ötvözni. Ezekből a forrásokból végül is olyan felfogás keletkezett ki, amelynek elméleti vezérfonala a művészet történelmi folytonosságának és stílárís megalapozottságának a gondolata volt.

Csakhogyan ennek a hangsúlyozottan történelmi igényű szemléletnek igen furcsa modell lett a váza: a nemzeti művészet számonkérése a magyar közélettől, de rögtön a görög művészettel is összevetve, és ezzel párhuzamosan Cézanne mércéjével mérve. Fülep magától értetődő gesztussal állította oda az antik görögséget a modern nemzetfogalom mellé, és ugyanilyen könnyedséggel nevezte a görög művészetet is a modern európai népeknek példát mutató legsikerültebb nemzeti (!) művészetnek. Cézanne ebben a fejlődésmodellben – így érezheti most ezt az olvasó – mintha a görög kurosz-szobrok mellé került volna. Vagyis azt az archaikus fázist képviselte, amely után (a jól ismert sémát követve) a mindenkori klasszikus korszaknak kellene bekövetkeznie. Fülep, úgy látszik, szíve szerint egy ilyen klasszika küszöbén érezte volna magát leginkább otthon, és híres fordulata, az *egyetemes és a nemzeti korrelációja* is tulajdonképpen ilyen patinásan görögös és (közben) délfrancia napsütésben megragadott cézanne-os koncepció volt, egymást átfedve. E kettős előképet egyesítette volna aztán egy a magyar művészetet is befogadó harmonikus edény formájában.

Ez lett volna a magyar nemzeti művészet elmélete. Mintha egy mives antik váza alakját idézné elénk ez a kísérlet, amelyet azonban Cézanne nyomdokaiban járó poszt-impresszionista mesterek remekeltek volna a megújított görög receptekkel mellényzsebükben. Ma már nagyon zavarhat minket, hogy ez az elképzelés mit sem törődött

azzal, hogy az antikvitás kétezer év mérhetetlen távlatában állott, illetve, hogy az ókori magaskultúrák története és belső szerkezete semmiben sem emlékeztethetett a modern nemzetállamok struktúrájára, és még kevesebb köze lehetett a XIX–XX. századi európai művészethez.

Ez az anakronizmus persze a kor levegőjében került Fülep írásába, s egyike volt a szecessziós ízlés ünnepivé stilizált köntöseinek. Az antik mitológiák és a görög témák újra divatba jöttek, gondoljunk csak a dionüszoszi és apollói művészet kettősségének a nietzschei elemzésére (amit éppen Fülep fordított magyarra), vagy az újra reneszánszkat élő antik pásztorjátékokra (például Daphniz és Chloé történetének a feldolgozásaira), illetve arra a kosztümös-parókás és nádvevő-hajlékonyságú art-nouveau színpadra, amit például Beardsley rajzolt Arisztophanész vígjátékainak az illusztrációiként. Ezek a szecessziós grafikák vagy a velük rokon szellemben stilizált történetek ugyanolyan távol álltak attól, hogy valóban görög szüzsék feldolgozásai legyenek, mint ahogy Oscar Wilde Saloméját sem tekinthetjük bibliai figurának, vagy amiként Richard Strauss RÓZSALOVAG-ját sem sorolhatjuk a rokokó udvarok gáláns történeteinek a fejezetébe.

Míg azonban Beardsley vagy Strauss feldolgozásaiban mindig ott bujkál az erotika és az irónia cinkos mosolya, sőt néha az efféle parafrázisok paródiába forduló sikamlós disszonanciája is, ami arra utal, hogy ezek az antik témák csak a jelenkor nyakába akasztott játékos-díszes koszorúknak voltak szánva, addig Fülep komolyan vette a „görög nemzetről” írtakat, hiszen könyvében a klasszikus kor szobrászatából levont megfigyelés, például a kontraszt törvénye, megdönthetetlen tekintélyű stíluskánonként szerepel, mondhatnánk, a kvalitás mércéje, a művészi forma egyedül lehetséges megvalósulása. Csakis így kerülhetett a kötet ünnepi emelvényére mint győztes, Izsó Miklós verbunkosba oltott s romantikusan nemzeti kontrasztszobrászata.

Fülep még attól sem riadt vissza, hogy könyvének oldalain hasonló hanghordozással idézze föl a görög festészet határköri értékű megoldásait – dacolva azzal, hogy ilyen megoldásokat nem ismerünk, hiszen a görög festészetből az égvilágon semmi sem maradt ránk, hacsaknem néhány anekdota! Ő, aki annyira büszke volt franciás ízlésére, művészetelméleti normáinak a fogódzóit tekintve mégis ennyire eklektikusnak bizonyult. Úgy tűnik, megmaradt a német premoderne és bajor-osztrák szecessziósok mértéktartóbb ízlésű szárnyának a közelében.

A festő Hans von Marées és a szobrász Hildebrandt (akinek elméleti munkája, a *DAS PROBLEM DER FORM*, oly nagy hatást gyakorolt akkor Európában) lehetnének azok a művészek, akiknek a rokonságába illeszthető Fülep képe az antikvitásról. Elméleti konstrukcióit több sikerrel helyezhetnénk el ezek közelében, mint például Zola vagy Baudelaire művészeti írásainak a rokonságában. Mindkét német művész Firenzében élt sokáig – igaz, évtizedekkel Fülep előtt. Ez volt a német Gründerzeit klasszicizáló ágának a java, és végső soron ide, ennek a nemesebb alkatú premodern művészetnek a közelébe kívánczik Fülep klasszicizáló esztétikája is, aminek azt a címet adhatnánk: „Das Problem der Form in der nationalen Kunst von Ungarn”.

Egy ilyen esztétika csak szintézisben gondolkodhatott, de hol volt már a szintézis lehetősége a tízes évek Magyarországon – és milyen fundamentumai lehetek volna korábban? Fülep – ahogy már említettem – Cézanne-ban is a közelgő nagy szintézis első képviselőjét látta, és érdekes összevetni ezt a várákosását tanítványának és barátjának, Tolnay Károlynak a nem sokkal később az *Ars Uná*ban közölt Cézanne-tanulmányával.¹⁴ Ebben Tolnay a töredék műfajok Cézanne-ját elemzi, és megjövendöli

az analitikus formafelbontás modern kori és meglehetősen tragikus kicsengésű diadalát is (bár ezt a húszas évek elején már nem volt nagy bravúr látni – vagy csak mai szemmel ítéljük meg a helyzetet ennyire magától értetődőnek?). Időpocsékolás volna részletezni, hogy az események mennyire Tolnay megközelítését igazolták. Fülep azonban továbbra sem alkudott, megmaradt a Cézanne képei fölött lebegő csalóka szintézisigéretnél, ahogy maga Cézanne nevezte ezt, a múzeumok emlékénel („*souvenirs de musée*”). Ezzel magyarázható, hogy hiába Cézanne ismerete, a Cézanne-t követő Nyolcak csak kimaradtak a könyvből. És ezért, hogy hiába írt Stürnerről is tanulmányt, mégsem jutott el Fülephez a német expresszionizmus vagy az olasz futurizmus anarchikus lármája.

A gondolkodót zavarták az induló avantgárd disszonáns zörejei, és gondosan ajtóablakot csukott minden ilyen bántó zaj hallatára. Végső soron ez a finom ízlés és szecessziós narcizmus lehetett talán az oka annak is, hogy évtizedekig nem került szembe Csontváry hagyatékával sem. Lehetséges, hogy Fülep barátja, a műkritikus Nyitrai József révén hallott Csontváryról még az 1905 körüli esztendőkből.¹⁵ Biztos azonban, hogy kézbe vette a húszas évek elején Lehel Ferenc éppen megjelent Csontváry-könyvét, hiszen reagált is a publikációra egy kritikával – de ez a kritika tulajdonképpen csak a könyv szerzőjének hiányos elméleti felkészültségét hánytorgatta fel. Ebben a cikkében ugyanis Fülep egy csokorra való friss kiadványt tűzött a tolla hegyére, például Hevesy Iván kötetét, melyek a posztimpresszionizmusról, az expresszionizmusról vagy a kubizmusról adtak átfogó igényű s minden hiányosságuk mellett is az akkori magyar művészeti irodalomban hézagpótlónak számító képet. Fülep azonban úgyszólván csak a nyelvhelyességi problémák szempontjából fésülte át e köteteket, s éppen Csontváry kapcsán odavetette Lehelnek: bolondokról bolondul... A cikk címe: MŰKEDVELŐK BŐVEDJE.¹⁶

Visszatérve azonban MAGYAR MŰVÉSZET című kötetére: ez a könyv, amellet, hogy újra összefoglalta a megelőző évtized egyik legfontosabb művészetelméleti haditettét, az impresszionista világkép kritikáját, egy szempontból bizonyult még tévedhetetlenül halálos tördőfésnek: az akadémizmus legyilkolásában. E tekintetben valóban az történt, amit Fülep is vélhetőleg szeretett volna, és ami érezhetően a könyv írása közben őt magát is nagyon motiválta – valaki járt Párizsban, és hazatérve cáfolhatatlan pontossággal megmondta a magáét. A könyv olvasása után nem volt többé mód arra, hogy a műveltebb olvasó megmaradjon amellet, hogy könnyedén dicsérő hanglejtéssel legyen büszke „minden idők legnagyobb magyar festőjére”, Munkácsyra. Így is maradt fenn a munka évtizedekig a magyar közvéleményben, illetve a szakma köreiből, mint a Munkácsy-kérdésben elfoglalt legrigorózusabb és legnehezebben kikezdzhető állásfoglalás.

Holott a könyv nem erről szól. Ami a kulisszavilágát illeti, kissé Gulácsy Itáliájának a levegője lebeg a lapjai között (tényleg, miért nem szerepel benne Gulácsy sem?), hiszen mintha még mindig a firenzei ciprusok alól érkezne a szerző hangja, de megtoldva azzal a szigorral is, amit Fülep a német filozófia rendszerszeretetétől és szisztematikus bonyolultságától tanult.

Megírása során talán arra törekedett, hogy márványba faragja mindazt, amit a görög szobrászatról és Cézanne-ról tudott, és amit e tudással a birtokában a magyar művészetéről gondolt. Hogy ebből mégsem „görög” mintájú esztétika született, hanem csak egy szecessziós nosztalgikus építmény, klasszicizálón görögös dísz, amelynek a sorsához hozzátartozott az is, hogy kissé terméketlen maradjon, mert elkésetten ér-

kezett, és már megírása percében azon a küszöbön állt, amelyről a fél- vagy egész diktatúrákba hulló Magyarország tekintett vissza fájdalmasan Európára, nos erről a körülményről Fülep Lajos nem tehetett. A könyv megérdemelte volna, hogy a zseniális kamasz, a tüdőbeteg Popper Leó életben maradjon, és felnötté érve vitázzon vele a modernnek oldaláról, vagy hogy Lukács Györgyöt megkímélje a történelem, és ahelyett, hogy komisszár legyen belőle, e könyvvel kezében folytassa Fülepnek a magyar közvélemény felrázására irányuló disputáját. Mindez azonban nem volt benne a lehetőségek soványka tartományában.

Ha rezümét akarnánk vonni, akkor azt mondhatnánk, hogy a magyar művészeti irodalomnak ez a XX. század eleji teljesítménye a *stílusművészet fogalmaiban való gondolkodás* egyik közép-európai fejezete volt, és ez a vitathatatlan érdeme és kvalitása. De ugyanakkor mégsem képviseli például a francia festészet magától értetődően tiszta stílusigényeit vagy formai transzparenciáját, mert az esztétika kérdéseit elvegyíti a nemzeti eszme és a klasszicizáló ízlés más természetű maximáival. Ami a franciáknál maradéktalanul színné és formává lényegült át, s ami Cézanne képeinek is hitelességet kölcsönzött, vagyis a táj plasztikus formáinak a természetes közvetlensége, illetve az etnikus milió mértéktartó eszközökkel visszaadott kisugárzása, annak szerepe Fülep-nél megnő, spekulatívvá válik és történelemmé vastagszik, mert ott rejlik mögötte Winckelmann és Hegel öröksége is. Ez benne az, ami a Rajnától keletre fekvő tartományokra jellemző, ez Fülep-nél a „Gründerzeit” kései hatása. És ez az eklektikus alkat indíthatta őt arra, hogy miközben a stílus tekintélyéért küzdött, mégis leszakadjon a stílus (vagy egyáltalán a művészet) XX. századi fejlődésének fő ágáról, mi több, elmaradjon még az akkori magyar festők stílusművészettel kísérletező táborától is.

Ezért Janus-arcú torzó a MAGYAR MŰVÉSZET. És Közép-Európa árnyékos történelmének tudható be, hogy még mint ilyen torzó is balszerencsés sorsú volt, mert évtizedekig nem akadt szellemi közeg, megfelelő posztamens szerte Magyarországon, amelyre a következő nemzedék ezt a munkát, mint értéket, odaállíthatta volna. Évtizedek múltak el, miközben csak igen keveseknek tűnhetett fel, hogy bár nagyon csonka mű, de legalább nem porlékony sár a matériája.

Hiszen minden hiányossága ellenére el kell ismernünk, hogy ez a vékonyka kötet volt az, amivel Magyarország mégis jelet hagyott (természetesen csak a későbbi saját maga számára) az akkor már végleg búcsúzóban lévő „Gründerzeit” esztétikai horizontján.

Jegyzetek

1. Fülep Lajos: MAGYAR MŰVÉSZET. Athenaeum – GONDOLAT ÉS IRÁS II. Budapest, 1923. 100. o. In: Fülep Lajos: A MŰVÉSZET FORRADALMÁTÓL A NAGY FORRADALOMIG I. CIKKEK, TANULMÁNYOK. Válogatta és szerkesztette Tímár Árpád. Magvető, 1974. 317. o.
2. I. m. (1923) 111., illetve (1974) 325. o.
3. I. m. (1923) 150., illetve (1974) 351. o.
4. I. m. (1923) 112., illetve (1974) 325. o.
5. Fülep Lajos: RIPPL-RÓNAI JÓZSEF / RIPPL-RÓNAI KIÁLLÍTÁSA. In: Fülep Lajos: A MŰVÉSZET FORRADALMÁTÓL... I. 210–214. és 231. o.
6. A Nietzsche-tanulmány újra kiadva: Fülep Lajos: A MŰVÉSZET FORRADALMÁTÓL... II. 443–600. o.

7. 1970-ben, amikor a *Filozófiai Szemle* számára írt Fülep-tanulmányom kéziratát elvittem Fülep Lajoshoz, kifogásolta, hogy a cikkben magyar Belle Époque-nak nevezem a magyarországi 1900-as éveket, és elmesélte, hogy Koronghi Lippichnek annak idején azt mondta, hogy ha nem sikerül valamilyen ösztöndíjjal vagy meghívással elhagynia egy időre az országot, inkább öngyilkos lesz, mintsem tovább itt éljen. Az elrettentő kép, amit – hogy meggyőzzön – a századfordulás Budapestről akkor rajzolt nekem, régi gyerekkori emlékeket ébresztett fel bennem: valahányszor ugyanis szüleim Keszthelyről vonattal felhoztak Pestre, a Kelenföldi pályaudvar felé közelcdeve mindig elhaladtunk a nagytétényi sertéshizlálók mellett. A szag aztán, ami ott terjengett, megmaradt bennem, kislányokban, mint „Budapest”.

8. 1914 tavaszán került szóba Fülep meghívása az egyetem olasz irodalomtörténeti tanszékére, s Koronghi Lippich mellett elsősorban Alexander Bernát támogatta a tervet. Lásd: FÜLEP LAJOS LEVELEZÉSE I. MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, Budapest, 1990. K. Lippich Elekkel és Alexander Bernáttal váltott levelek, 320–329. o.

9. Kernstok Károly: KUTATÓ MŰVÉSZET. *Nyugat*, 1910. 95–99. o. Újra közölve: Perneckzy Géza: KORTÁRSÁK SZEMÉVEL. Corvina, 1967. 106–110. o.

10. Lukács György: AZ UTAK ELVÁLTAK. *Nyugat*, 1910. 190–193. o. Újra közölve: Perneckzy: i. m. 110–114. o.

11. Fülep Lajos: CSONTVÁRYRÓL HANGSZALAGON. *Kortárs*, 1963. nov. VII. évf. 11. sz. 1708–1714. o. Újra közölve: Fülep Lajos: MŰVÉSZET ÉS VILÁGNÉZET. CIKKEK, TANULMÁNYOK 1920–1970. Magvető, 1976. 617–631. o.

12. Fülep 1916-ban kezdte el írni a tanulmányokat, melyek közül – mielőtt 1923-ban könyv formájában is kiadásra kerültek (lásd 1. jegyzet) – a bevezető rész, s az építészetet, illetve a szobrászatot tárgyaló fejezet 1918-ban, a többi pedig csak 1922-ben jelent meg a *Nyugatban*. Bővebben lásd erről még a Fülep Lajos cikkeit és tanulmányait tartalmazó s itt általam is idézett Magvető-kötetek filológiai jegyzeteit és bibliográfiai adatait.

13. 1918-ban Tihanyi kiállított a MA helyiségében, s itt szerepeltek az általa festett portrék, többek közt Fülep arcképe is. Fülep írt a tárlatról a *Nyugatban*, ez az írása azonban méltatlan a felkészültségéhez: egy hiú ember sértődöttsége szól a cikkből, aki a róla festett expresszív torzítású portrét képtelen volt a művészeti kritikus szemével nézni, és, úgy tűnik, egyszerűen nem találta elég „szépnek”. *Nyugat*, 1918. nov. 1–16. o.

14. Tolnay Károly: CÉZANNE TÖRTÉNETI HELYE. *Ars Una*, 1924. márc. 205. o. Újra közölve: A VASÁRNAPI KÖR. DOKUMENTUMOK. Gondolat, 1980. 339–350. o.

15. Csontváry első kiállítása 1905-ben volt a városligeti nagy Iparcsarnokban, s erről megemlékezett többek közt a *Művészet* is. A második, jelentősebb budapesti tárlatot ugyanott rendezte Csontváry 1908 novemberében, de ekkor Fülep már elutazott Firenzébe. Nyitray József, aki Yartin néven szignálta kritikáit, e második kiállításról írt máig is figyelemre méltónak tűnő kritikát: CSONTVÁRY KIÁLLÍTÁSA. *Az Újság*, 1908. nov. 4.

16. Fülep Lajos: MŰKEDVELŐK BŐVEDJE. *Ars Una*, 1923. dec. 121–123. o. A kritizált Lehel-kötetek: GULÁCSY LAJOS DEKADENS FESTŐ, 1922; CSONTVÁRY TIVADAR, A POSZTIMPREZSZIONISTA FESTÉS MAGYAR ELŐFUTÁRA, 1922; CÉZANNE, 1923. Valamennyi az Amicus kiadása.

Tözsér Árpád

JALOUSIONISTÁK

Nemzedéktársainak, egy outsider

Ha én azokra a bizonyos „hatvanas évekre” gondolok,
nagy, kopaszodó, szögletes homlokot látok,
a féltékenység zöld szeme vizslatja alóla
Prága, Varsó és Párizs költői iskoláit.

A homlok s a szem enyém, s enyém a féltékenység is.
Koncát féltő kutya módjára morogtam mindenkire,
akiben több költészetet sejtettem, mint magamban.
A legféltékenyebb természetesen magyar
kortársaimra voltam, például a két Ottóra:
Orbánra, Tolnaira, de közvetlen mellettük állt
s hányta magából avantgárd szövegolvadékait az égre
Cselényi Laci is, a gömörpanyiti Popocatepetl.
Orbán a kentaur mivoltával képesített el,
azzal, hogy előlről nézve Berzsenyi formájú
világképző léleknek láttam, de ha mögéje kerültem,
nyírfasóprúnyi farka alól Csokonaiként szellentgetett rám.
De a lényeg persze az volt, hogy az Orbán-vers kemencéjében
nemzedékünk közhelyei nehézfémekké tömörültek.
Tolnai mester kohójában viszont a nehézfémek olvadtak vissza
a közhelyekbe. De végezte e salakosítást a mester
olyan rokokós könnyedséggel, hogy egykori csipkái,
sajtüregci, csicsókái ma is úgy muzsikálnak,
mint François Boucher kagylói a *Kagylók,*
rovarok, csúszómászók című nagy képeskönyvben.
A Tandori-sokk a Luxor kávéház szeparéjában
ért. Emlékszem, amikor Zs. Nagynak felolvastam a „Töredékből”
A szobákat, az elhagyás és hiány e karcoló elégiáját,
kezemnél nyitott csapokként kezdtek süvíteni az üres flaskók.
Szilágyi Domokost is akkoriban ismertem meg.
Korábbi versei nemigen hatottak rám, de
1968 táján a *Kényszerleszállás* s az *Ez a nyár*
porcelán szinesztéziái kétségbeejtettek: újabb rivális!
S aztán megjelent Oravecz Imre furcsa kötete,
a *Héj: Régi órán iszik a ló a számok gazban*
mohás a kismutató – mit tudtam én még akkor,
hogy itt valaki szemem láttára éppen
garantáltan urbánus verset csinál abból a nehéz
szalmaszaggból, amelyből én csak valami suta

népi avantgárdot tudtam kevercelni, azt láttam,
hogy vége a hatvanas éveknek, s valaki leereszti
a hallgatás gondolatjelének kozmikus sorompóját,
s ugyanazon a mondaton belül bár, mégis valami
teljesen mást kezd. Ez volt Oravec Imre.
Ő is besorakozott hát a platzra, amelyen
féltekenységem ordította az appel!-t. S a nevezettek
ilyenformán először talán éppen bennem
sorakoztak föl nemzedékként. Fontolgattam is erősen,
hogy új kritikai iskolát alapítok, s elnevezem mondjuk
„jalousionizmusnak”, de nem lett belőle semmi,
mert a feledés guanója a hatvanas évek legvégén
már nemcsak a strukturalizmusra hullott,
perdült belőle Robbe-Grillet-re is itt-ott,
s nem lett volna helyes az irodalmi csecsemőt
egy avuló szóval megnevezni.
Elégtétel számomra viszont, hogy egykori virtuális
jalousionistáim híre-neve a hatvanas évekkel
távolról sem múlt el, sőt gloriolájukban
mintha éppen most fénylene föl úgy istenigazában a fémgőz.

Egy keserű homéroszi kacaj kíséretében azonban
kénytelen vagyok e „jalousionistákat” arra is emlékeztetni,
hogy minden nemzedék az *Isten igazába* való távoztában
szokta önmaga méreteit robbanásszerűen telenőni.

Gáspár B. Árpád

PIKIRIK

Az egérke szalad körbe-körbe, egyenletes iramban, mintha szürke bundával borított gép volna. Filigrán orra az üvegburát súrolja. Órák óta szalad a konyha vaságya mellett egy széken. Ő már nem bírja nézni, belefáradt, le szeretné hunyni forró, súlyos szemhéját. Szédül, a feje kóvályog, keze, lába a láz gyengeségének pangó vizén lebeg. Már nem akar mást, csak behunyni a szemét, elmerülni az érzéketlenség mélységeibe, nem látni semmit, semmit. Az egér karikázik körbe-körbe, teste hozzásimul a bura hajlatához, és gyors körözése megkettőződik az ő lázas valójában. Olyan lesz ő is, mint a bura üvege, átlátszó, az egér benne cikázik örült iramban, és a reája eső fény szemét szűrve megcsillan szürke bundáján, rugalmas hátán, a pirinyó körmökön, amelyek tehetetlenül lecsúsznak a bura faláról. Aztán nekimegy a semmi falának. Fel akar kapaszkodni rá. Visszaesik, szaltót vet, s kétségbeesetten folytatja keringését. Vékony

farkával kormányoz, aprócska fülét hátrasunyja, s megnyúlt pofája a fájdalom grimaszában viczorodik. Megáll hirtelen, liheg, aztán cselet vet. Felugrik, megperdül saját tengelye körül, és vinnogó cincogással iramodik ellenkező irányba. Az erőlködéstől kilátszanak fehér fogacskái, és vékonyan pödört szemcséket potyogtat maga után a bura alá csúsztatott régi könyvfedélre. Olyan gyorsan fut, hogy ő csak egy sötét csíkot lát az üveg alján, és ettől újabb fájdalom nyilall a szemébe. Nem tudja lehunyni a szemét, valami arra kényszeríti, hogy erőlködve nagyobbra nyissa, mindent lásson. A félelem rettegésének ébersége nehezedik rá.

Az a bura egy karnyújtásnyira van az ágyától. Ez a távolság hol megnyúlik alagútszerűen, hol egy nagyító lencséje kerül közéjük, és ő a táguló, szűkülő tér rabságában tehetetlenségre van kárhozthatva. Erélyes mozdulattal le kellene sepernie a székről azt a burát. Benne él parancsolón ez a mozdulat, de a karja nem engedelmeskedik, nem az övé, akárcsak a feje, amelyik forró kemenceként hever az érdes huzatú díszpárnán. Szélesre peckelt szemmel figyeli a küzdelmet, az átlátszó, érthetetlen csapdát, a hiábavaló erőlködést, olyan józanul és mindent látón, hogy könnyörögni kezd mozdulatlan ajakkal. A csapdához, az egérhez, amint meg-megvillan hátán a fény, mint az a szigony a bátyja kezében, amikor a saját mellének szegezte.

Ne, ne! – ordítaná, de a bátyja megvetően kacag, az egérke meg cikázik körbe-körbe, és ő nem tudja megállítani. Talán már nem is az egér, hanem a bátyja szavai kerin- genek a bura alatt: becsináltál, te nyavalyás, mars haza, bőgomasina, mars haza! És az a léc, végében a bevert, borotvaéles, szakállasra reszelt szegekkel belemélyed bátyja húsába. A bot végét nekitámasztja a fészker falának, és ördögi kacagással beledől. Piros cseppek serkednek ki bőrén. Diadalmasan mutatja a többieknek.

Ne, ne! – ordítja ő eleven idegeket tépő némasággal, és érzi orrában a fészker korhadó gerendáinak szagát, az áttüzesedett bádogtető melegét. A bátyja parancsára elgáncsolják. Négykézláb botorkál, orrával túrja a fészker szemetét, és hárman rávetik magukat, hogy művészi tetoválásba kezdjenek a szigony hegyével. A fájdalom eleven tűzkigyói nem a bőrén sziszegnek, a laposra kalapált, élesre reszelt szegek még hozzá sem értek, hanem a mélyből törnek elő, szívében, agyában fészkelnek, onnan nyúlik ki hosszú lángnyelvük, hogy nyársukra tűzzék.

A láz forrósága hirtelen megsűrűsödik. Összenyomja testét, gúzsba köti. Alatta meg süllyedni kezd a párna, az ágy, megindul egy meredeken, s már fejjel lefelé zuhan. Aztán megakad valamiben. Mint egy tollpihe lebeg ködös eszméletének tehetetlenségében. Pedig ő zuhanni akar. Megadón, elszántan, a szakadék mélyére, a mindent elnyelő ködbe. Ott lent megszabadul mindentől, nem kényszeríti rá többé hatalmát a felforrósodott emlékezet, amelyik ördögi gyorsasággal kavarja kártyalapjait. Zuhanni akar, de amikor már-már lecsúszik azon a meredeken, és elszakad mindentől, akkor hozzáér valami semmiség, és a felszínre löki. Magához rántja az egér, az üvegbura, és kezdődik minden előlről: mindent lát, egyszerre és mindent. Metsző élességű körvonalakokkal kilépnek a háttér szűrkeségéből, tekintetének képernyőjére tapadnak a zsarnoki lét vakító bizonyosságaként. A szeme egyre tágul, különválnak láztól gyötört testétől, és mindent befogad, semmitől sem tud elszakadni. Hiába kúsznak feléje a láz zavaros, dagadó hullámai, hiába akaszkodik beléje az erőtlenség ólomsúlya. A szeme elválik tőle, egyre nő, hogy mindent lásson, hogy egyetlen mozdulatát se veszítse el a menekülő egérnek.

Nézik egymást. Egy kör, egy pillantás. Éles, átható pillantás lövell feléje azokból az apró gyöngyszemekből, és látja az egyenes szálú, remegű bajuszt, a csontváz reményét,

hogy még egy kör, csak még egy, és rést talál a csapdán, és megszűnik a gonosz varázslat, hisz nincs fal, a semmiről penderül vissza, a semmi tartja fogva. Addig kell szaladnia, amíg megtalálja a kiutat, mert itt van valahol a közelben. Még egy lépés, még kettő, és rálel, lerázza magáról a ravaszul kalitkává sodort semmit. Egyetlen mozdulattal meg lehetne változtatni mindent, új rendet teremteni bent és kint, csak szabadulna a szeme elé tolakodó képektől, a világ zsarnoki dolgaitól, amelyek a gyengeség és a tehetetlenség bilincseit csatolják karjára, lábára. Ettől a lehetőségtől éles fájdalom szúr a halántékába. Fázni kezd, reszket, és összekucorodik a kabát alatt. Felhúzza térdét, kezét bedugja combja közé, hogy ellenálljon a vacogásnak. Húzza, nyújtja a kabátot, hogy minden részét beborítsa az a kedves, agyonhordott kabát, a vacok melege, amelyik hűsebben simogat minden ápoló tenyérnél. Két domború matrógomb fityeg a kabáton. Aranyozásuk megkopott, kikandikál alóla a szürke bádóg. Ez a kettő maradt meg a négyből. A legfelsőt, amikor leszakadt, betette a kabát zsebébe. Jól emlékszik erre a mozdulatra. Aztán nem találta. Pedig az a gomb mindennap kísértette. Határozottan emlékezett, hogy ott van, oda tette. Benyúlt érte, módszeresen kereste. Először a zseb egyik sarkában, majd a másikban, majd megrázta a zsebet, hát-ha elhújt valahová. Mutatóujjával lyuk után kutatott, és számtalanszor kifordította zsebét, kirázta belőle a tökmag, a rozsdás szegkek porát, de hiába, a gomb csak nem akart előkerülni. A másik hiányzó gombra nem is mert gondolni. Eljátszotta. Letépte, és odadobta a hitvány, fületlen gombok közé. Meg akarta mutatni, hogy van mersze, ő is tud rosszat cselekedni. Bátyja várakozó, gúnyos mosollyal nézett rá. Reszkető kézzel csavarta a fényes matrógombot, s közben lelkileg megsemmisült. Nem is lelkifurdalás volt az. Ha elevenen nyúzzák, akkor is kevésbé fájt volna. Elszállt minden ereje, kiszökött belőle a piros élet, és körötte magasra csaptak a szégyen, az erkölcsi megsemmisülés lángjai. Tartotta a gombot, dobásra lendítette vézna karját, és mindennél biztosabban tudta, hogy élére esik, nagy vargabetűt rajzol a lábak, tenyerek döngölte placcon, és messze gurul a lyuktól. Elveszíti, elveszíti. Általános hahota fogadta teljesítményét. A bátyja rá se hederített, számára megszűnt létezni. Rendelkezett, ordított, bírói szigorral figyelte a pöccintő ujjakat, és fenyegetően ráfőrmedt a túl szemtelenül babonázókra. Pikpirik, ordították ezek a bűvös szót, és körmükkel vonalat húztak a levegőben a gomb elé. Amikor rá került a pöccintés sora, kórusban ordították, hogy pikpirik, és nem a levegőbe, hanem a földbe karcolták a varázsvonalat, és ő hiába nézett könyörgőn a bátyjára, az nem csinált rendet, nem akarta észrevenni az igazságtalanságot. Remegő ajakkal, kapkodva letörölte a vonalakat, de abban a minutában, amikor pöccinteni akart, újból meghúzták. Ő hadonászott, sírva tolta félre a pikpirikező kezeket, a fekete körmöket. Aztán félrelökték őt, s a következő ujjongva fújta, döngölte simára a gomb útját. Benne a megalázás, a tehetetlenség szomorú muzsikája pengett. Meleg vízzel tele kád nyelte el, s egész lényét magához vonta a simogató, fedtetető ölelés.

Ehhez a lelki göböket viaszként lágyító nagy kádhoz akar menekülni a hidegrázás elől. Sírni akar, hangtalanul, bőven áradó, forró könnyekkel, de az eger megáll, reszkető lábbal, lihegve rábámul. Ettől a lát újabb, széles sodrású örvénylésbe kezd, végignyalja tüzes nyelvvel. Menekülni kell. Biztatja az egeret, hogy tovább, tovább, nem szabad megállni, mert egy erős, fekete köröm meghúzza az akadályt, pikpiriket mond, s akkor vége, örökre vége. Ne engedd, hogy meghúzzák, ne engedd, suttogja valahonnan az örvény közepéről, amelyik húzza le őt a kegyetlen emlékek szédületébe. Most ő üldözi az egeret. Farkaskutya lett. Pali tartja a porázt, és uszítja őt, veri a poráz

végével, és ő nem akar csalódást okozni. Olyan igazi rendőrkutya lesz, mint a zabolás szájú Gyula. Hason csúszik, szimatot fog, ugrik, vészes morgással veti magát a menekülőre. Fogai csattognak, a szája habzik, és leteperi, a torkát keresi. Szét akarja tépni Ninát, aki ott, a burában fut, visít, csont és bőr karja a levegőben kalimpál, és tízfusz nyírta lüke feje valahová fel, a semmibe mered. Szét akarja szakítani a szégyenét, a megpróbáltatását, ami általános röhejnek tette ki. Betegsége előtt Ninával mentek az iskolába és jöttek haza, és Nina vadmacskaként megvédte őt a többiektől. Szederfekete szeme volt, tejfehér arcán rózsapírral, és fekete haját fehér masni fogta össze, amelyik minden mozdulatára meg-meglibbent, akár egy szél kapdosta virágszirom. Minden reggel fél nyolckor beállított hozzájuk, megállt az ajtóban, és összeszorított szájjal, dacos szótlansággal nézte, hogyan öltözteti őt az anyja. Nina hitt az ő nem létező erejében, okosságában, hibátlan gömbölyűséggel kerekedő sorsában. Szemében ő volt a kiválasztott, akinek minden cselekedete az édes lét mezét ölti magára. Kettőjük között a legegyszerűbb szavak is mézbe és mákba pörkölődtek, váltak lelkiük inycsiklandozó csemegéjévé. Aztán a betegsége után Nina újból megjelent az ajtójukban reggel fél nyolckor csonttá-bőrré fogyva, tar, nyárfalevélként rezgő fejével. És nézett rá, és akart valamit tőle. Ettől felforrnt benne a tiltakozás. Mit akar tőle? Mit akarnak tőle a felnőttek? Meg az a hang a szívében? Ő nem bírja ki ezt a feszítést, próbatételt. El akart bújni saját magától, attól a valamitől, ami felsőbb parancsként ránehezedett. De a csapda közepében van, és ez a csapda nem engedi, hogy olyan legyen, mint a többiek. Mázsás kövek hengeredtek rá, hogy ne tudjon szaladni, kiáltani, lélegzeni. Milyen jó farkaskutyának lenni. Harapni, ugrani, senkitől sem félni, és leteperni a gyengét, mert nevetséges, mert utálatos. Jólestek a rúgások is, amivel Pali észre akarta téríteni, mert valódi kutya volt, jobb, mint a zabolás szájú Gyula.

Káprázott egyet a szeme. A burában valaki ül. Az ijedség belemarkolt a szívébe. Nem akarja látni, a fal felé akar fordulni, a fálvédő barna, nagy szarvasaihoz menekülni. Zöld erdő szélén állnak, magasra emelt, agancsos, büszke fejjel. Órákon át tudta nézni őket, képzelete magába szívta a létükből áradó regék mesebeli foszlányait. De a burában ül valaki, vigyorogva nézi őt. Kápráru, az őrmester. Lába között a szuronyos puska, és röhög, és húzza lábára apja új bakancsát. Az apja megszegyenítve, sápadtan áll a falnál, mezítláb. Kápráru meg feléje dőlköd szuronyos puskájával, és röhögve ismételteti: haza neked nincs, én lenni itt haza. Kápráru nézi őt azzal a gonosz tekintetű, mindent látó szemével, és a kapcáját odadobja az anyja elé: mosni ki!

Csak ne fázna, ne járná át csontja velejéig a reszketés. Lefoszlik róla az idő elszáradt, vékony héjként, és ő csupaszon didereg a semmiben, a tegnapi, a mában, a jövőben. Milyen jó lenne belekapaszkodni akármibe, erősen megragadni, hogy visszakerüljön a partra. A konyha jól ismert, zöld vaságyába, a szarvasokba, a kék csempés sparba. A spar rézgombjai sárgán világítanak, és hívják, hogy üljön le elébük a kisszékre, és indítsa a mozdonyt. Sziszegve kiereszti a gőzt, lendül a hajtókar, füttyül, dübörög a szerelvény.

Meg se tud mozdulni. Nagyon messzi van mindentől, messzibb, mint a csillagok. Csak azt a fél diót látja közélről a bura közepén. A bele tejfehér, érdekes rajzú, akár a hasuknak összenőtt sziámi ikrek. Az egérke nem rágcsálja. Hegyes orrát az üveghez nyomva bámult valamit. Azt az idegen, szögletes sapkájú tisztet nézi, a szüleit, Kaufman bácsit, Nina apját, amint ott állanak némán, furcsa szemmel az ablaknál, és bámulják az állomás peronját ellepő lengyel katonákat, a fegyverteleneket, a menekü-

lőket, és túl rajtuk valami mást, amitől megváltozik az arcuk: lapos, falon függő fényképpé válnak.

Nem akarja látni őket. Menekülnie kell. Mindjárt villan egy fekete köröm, és meghúzza az ördögi vonalat, és akkor késő lesz, minden hiábavalóvá válik. Fuss, fuss – suttogja az egérnek, suttogja már órák hosszat, suttogja, amióta él, most már tudja ezt, amióta él és élni fog. A láz örvénye pedig mozdul lustán, mint egy kopasz nyakú, kampós csőrű madár. Felette kering. Ő süllyed a mélybe, egyre távolodik egy szűkülő alagút másik vége felé. Semmi mást nem akar, mint behunyni a szemét, összekucorodva a kabát alatt, ravaszkodva, hogy észre se vegyék, lecsukni forró szemhéját, s akkor jó lesz, akkor örökre elszakad a szemet, lelket perzselő zsarnoki képektől, a világ mohón sarjadó, vadul ágabogazó fájától. Csak ezt akarja. Elszakadni, észrevétlenül alácsúszni a mindent elsimító, rezzenetlen felületű semmibe.

KIÜTÉS

Az iskola udvarán történt. A magas palánkkerítés, a deszkából ácsolt, csőtől megfeketedett WC és az egyemeletes iskolaépület határolta sivár térségen. Ez az udvar hol pilledt álmosággal várta őt a tűző napon, hol az alacsonyan szálló felhők komorságával, amelyek a magas hegyek mögül gördültek alá, hogy a mellére telepedjenek, és a levegő vékonyan, el-elakadozva szivárogon beléje.

Az udvar közepén zászlórúd emelkedett. Karcsú fája magas volt, és ők minden reggel, négyzögben felsorakozva körülállták, hogy az igazgató dörgő hangú vezényszavai után, merev tisztelgés közepette felkússzon rá a háromszínű selyemzászló. A féllábú, hadirokkant pedellus fújta recsegő trombitáján a himnuszt, pálinkától lilásvörös arca majd szétrepedt, s az igazgató előreugró álla, fehérét villogtató szeme olyan fenyegetővé vált, mintha nyomban le akarná harapni az ősi ellenség fejét. Ő kezét a combjához szorítva, hátraszegett fejjel nézte a pózna csúcsát, a csattogva lengő zászlót, s az megindult lassan az udvarral együtt, úszott a fehér felhők pettyezte égbolt alatt. És az ő lába alatt is bizonytalanná vált az udvar, akár egy hajó, amelyik szembefordulva a hullámokkal kiért a nyílt tengerre. Érezte a mindent hátára emelő óceán félelmetes nagyságát, az elmaradt partok ijesztő távolságát. Szívét szorongatta a mélység és a magasság, és szédüléssel küszködve erősen becsukta ilyenkor a szemét. A gyöngesség megalázó érzésével félrehúzódott a többiektől, akik orrukat piszkálták, gombokat, érmekeket cserélgettek nagy titokban, vagy bakancsuk sarkával gödröt kapartak a letaposott udvar földjébe, mint türelmetlen, acélos inú csikók. Az ő fejében egymásba tekeröző, felismerhetetlen gondolatok kuszlálódtak, és nem értett semmit, csak félt, mert úgy érezte, hogy egy nagyon vékony fal választja el a feléje nyúló fenyegető világtól. Talán ezért is tanult a többieknél szorgalmasabban. Nagy figyelemmel igyekezett követni tudóbajos tanítójuk halk szavait, mintha a tudomány legegyszerűbb kockáiból kirakott hídon akarna átjutni egy napfényesebb, szelídebb túlsó partra.

Aztán egy nap megpillantotta azt a másikat. Új fiú volt. Addig sosem látta. A sor szélén állt, bizonytalanul, mint aki nem tudja, hogy joga van-e ott állnia. Elrévedő, közönyös tekintete elárulta, hogy nem tartozik senkihez. Kerülte a többiek pillantását, attól félt, hogy észreveszik. Félelme, szomorúsága ott sápadt az arcán. A sötét fátyolként ráboruló szomorúságtól az arca megnyúlt, vékony lett, a homloka meg furcsán kidudorodott. Egész lénye elárulta az idegent, még a ruhája is, nem szólva a beszédéről, amitől az igazgató arcára mindannyiszor fenyegető árnyék borult, a fiúk meg jókedvűen nyerítettek. De az ő figyelmét nem is ez ragadta meg. Hanem a feje. Tökéletes uborkakoponyája volt. Még hozzá nullás géppel kopaszra nyírva, és hátul jókora csontkonttyal. Olyan silány, félresikerült alkotás volt, hogy neki a megdöbbenéstől elállt a lélegzete. Fájdalom és tiltakozás hasított a szívébe, és eszelős menekülési vágy. Minél messzebb, minél távolabb akart lenni attól a koponyától, hogy ne lássa véletlenül sem, mert borzalmas, jóvátehetetlen dolog következik be. Érezte, hogy most, most bekövetkezik, hogy már szorítja a mellét, nem tud tőle lélegzeni, és kíméletlen, durva marokkal lelkének közepébe nyúl, hogy kitépje onnan azt, ami nélkül ő megszűnik ő lenni. Behunyta a szemét, majd kinyitotta, fohászodott az Istenhez, hogy tüntesse el a kísértést, szabadítsa meg a próbatételtől. De hiába. Az az idegen fiú, az az uborkakoponya nem akart eltűnni a szeme elől. Vad rémület kerítette hatalmába. Menekült. Le akarta rázni magáról a beléje csimpaszkodó rémséget. Átfutott az udvar túlsó oldalára, vagy felrohant a keskeny, kopott lépcsőkön a hűvös emeleti folyosóra, bár szünetben ez szigorúan tilos volt, és egy ablak mögött lapulva kilesett. A lidérces káprázat azonban nem foszlott szét. Az az új fiú ott volt a WC mellett vagy a palánkhoz lapulva, és pontosan arra az ablakra nézett, amelyik mögül ő kukucskált. Erre ő felsikoltott, és bemenekült az üres osztályba, a megfakult térképekkel, légyiszkos királyok képeivel meg állatok, növények szemléltető rajzaival teleaggatott négy fal közé. Rosszul volt. Az utálat hányingerével küszködött, azzal, ami rá akart kúszni nyálkás, undorító valamiként. Vacogott, igyekezett minél szorosabbra zárni a szemét, hogy ne lássa azt, ami föléje tornyosul. Érezte súlyát, ocsmányságát. Az uborkafejű meg elálta a menekülts útját, hozzá akart dörgölözni nyomorúságával. Padjára borulva, könnyáztatta arccal vergődött, összefüggéstelen szavakat motyogott, és erősen szorította az összefaragott, telefirkált fát, mintha valaki fel akarná emelni, kiszakítani a helyéről. És hallotta a gúnykacagást is. Mert megfogták, tetten érték. Ez nem igaz, ez lehetetlen, hadarta behunyt szemmel, és megpróbálta összefogni gyöngé valóját, hogy hajszálnyi rést sem hagyva védekezzen a szörnyűség ellen. Szembe találta magát valamivel, amit nem volt szabad megértenie. Nem, nem, nem, hadarta kétségbeesetten, de érezte, hogy az elpatant füzérről egymás után és egyre gyorsabban gurulnak le életének gyöngyszemei, és hiába kap utánuk, a semmit markolja, a szívárványfényű gyöngyfűzérnek híre-hamva sem marad.

Néhány napra volt szüksége ahhoz, hogy a zűrzavar köde felszálljon lelkéről. Mögüle felragyogott a megvetés izzó, aranykorongú napja. Ez a nap megmutatta neki az ő addig sosem érzett, de most annál tömörebb valósággal megmutatózó értékét, öntudatának csúcseit, amelyek az elhivatottság széljárta, oxigéndús régióiban fénylettek. Azt a mérhetetlen különbséget, amely nemcsak elválasztotta őt attól a két lábon járó csimpánztól, hanem ugyanakkor meg is húzta az ő útját, feladatát, kitarva a gyűlölet sasszárnyait. Megvakult a gyűlölet napjától, megrészegett sugarainak tombolásától. Minden árnyékot, kételyt megsemmisített aranyözönével. Új világ tárult ki előtte, édes fiaként befogadta. Férfias érzelmek csúcspontja volt ez a gyűlölet, szent hevület, amitől

egyénsége, akár egy varázsszessző érintésétől, kiteljesedett, levetette magáról a korlátokat, a gyöngeség tarka cafatjait.

Először az udvaron ütötte meg az uborkafejűt. Beállt fogócskázni csak azért, hogy elszaladhasson mellette, és hátulról lesújtott a nyakára. Egy könyvben látta ezt az ütést. A tarkóját akarta eltalálni tenyere élével. De gyámoltalanul csinálta, az ütés inkább annak a hátát érte, és véletlennek is tekinthették. Másnap sokkal határozottabban cselekedett. Az uborkafejű majdnem elvágódott az ütéstől. Rettentő mulatságosan fél térdre ereszkedett, mint aki imádkozni akar, és bamba csodálkozással körülnézett. Egyszerre tízen is elébe ugrottak, és mellüket verve, hencegve kiabálták: én voltam, én voltam. S közben őt eldugták a hátuk mögé. Csodálatos érzés volt ez az összetartozás, az egy csapásra kikovácsolódott barátság szilaj csókja. Benne lánggra lobbant az egészségesek, a bátrak együvé tartozásának nagy öröme. Himnusz volt. Forró, zengő szálak fűzték a többiekhez, és azokat hozzá. Egyszerre dobbant a szívük, harsant ugyanaz a szó az ajkukról, a válluk összeért, és egymás arcába csapott felhevült lelkük melege. Összeölelkezve, ujjongva, értelmetlen szavakból ütemes indulót kovácsolva járták keresztül-kasul az udvart. Nem is az udvart. Inkább egy tágas, fényes térséget, ahol minden lépés a hőstettek küszöbén dobban. Ott suhogott körülöttük a férfias cselekedetek szele. Belekapott a hajukba, feltépte mellükön az inget, és a tengerek vijjogó dalával csiklandozta dobhártyájukat. Szétugrasztották az előttük lábatlankodó apróság siserahadát, a bávatag késlekedőket egy-egy jól irányzott rúgással megtanították röpdülni, elgáncsolták, megcibálták a hajukat, magasba dobálták sapkájukat, és kacagtak, rikoltoztak, felkavarták az egész iskola rendjét.

A dicsőség, az elismerés kötelez. És alkalom kínálkozott. Ott, a zászlórúdnál. Amikor a *diri* nyakán kidagadtak az erek, ajkán felhangzottak a szent szavak, és szólt a trombita. A zászlófelvonás áhítatos pillanatai süketséget, vakságot borítottak a többiekre. Ezt használta ki. Odalopózott az uborkafejű mögé, és nagy lendülettel, mesterien seggbe rúgta. Az eredménytől még ő is elképedt. Az kirepült a sorból, és hadonászva, kapálózva, mintha följebb akarna kecmeregni egy láthatatlan létrán, odaszállt az igazgatóhoz. A lába előtt ért földet. Nyekkent is hozzá, és a feneké nevetséges, fura módon az égnek állt, az orra meg beletürt a kavicsos, szemetes földbe.

A folyamatos fegyelmezés eksztázisában élő *diri* nem vesztette el a fejét. Rácsapott, mint egy szirti sas, felemelte a gallérjánál a korcs kölyköt, és lovaglópálcája működni kezdett. Jó magasról csapott le. A nádvesző fütyült, süvített, aztán tompán csattant. Az uborkafejű arca hamuszürkévé vált, s rövidnadrágja alól vékony patakban folydogált a fájdalom csapolta vizelete.

Ő magánkívül volt a sikertől. Ujjongva követte a teljes erejéből dolgozó kéz hátralendülését, felgyorsuló zuhanását, a vonaglást, a száraz földön keletkező sötét foltot. Megfeledkezett minden óvatosságról. Előrefurakodott, és ugrándozva, mint egy győzelmi táncot járó vadember, a bot hatósugarába került. Az első ütések nem is érezte. A fején koppantak, meg csontos, vékony kezén. Tovább táncolt, és csak a gyűlölt ellenséget látta. A bot, az igazgató előreugró álla, egy darabból faragott arca most már feléje fordult. A halotti csend térítette magához. Társai tátott szájjal nézték a dolgok váratlan alakulását. És valamennyien megrándultak a forgácsá töredezett pálca örült cséphadarásától. Koppant, reccsent a bőrén, a csontján, sziszegett a levegőben, és egyre zuhogott, ütést ütésre mért, véres hurkákat hagyva a testén. Épp idejében ocsúdott fel ahhoz, hogy kicsússzék a lihegő, habzó szájú igazgató kezéből. Az eldobta haszná-

hatalanná töredezett pálcáját, és a gallérja után kapott. Társai felszabadult, lelken-dező örömeire „bent a bárány, kint a farkast” játszott rettegett tanítómesterével.

Boldog volt. Mint akit elkényeztetett a kegyes sors. Piros, kék hurkák dagadtak a fején, egész testén, lelkében meg egy nagy, sikeres próbatétel kincsesládája púposo-dott, a közösségben elfoglalt helyének aranyfedezete. Egyéniség lett. A verés és ami azelőtt történt, ami olyan váratlan fordulattal megváltoztatta életét, mindez megtisz-tította az érzelmek, gondolatok salakjától, és mindent örömtelien egyszerűvé tett. Úgy érezte, hogy az igazgató kitüntette őt. Fegyelmezett, katonás bizalommal nézett rá, s már nem kerülte, már nem félt tőle. Igyekezett attól a naptól kiérdemelni figyelmét, elismerését. Olyasmi kerítette hatalmába, ami messze meghaladta gyereklelkének ha-tárait, alkalmassá akarta tenni az idő méhében megfogant feladatok teljesítésére. Meg-változott a tekintete, a hangja, penészorcája kivirult, mellét kidüllesztette, és szülei örömkönnyeiktől fátyolos szemmel simogatták nekilendülő, az életben erősen megka-paszzkodott fiukat. Társai meg felnéztek rá.

Kis nyilakat fabrikált. Hegyükbe gombostűt erősített, végükbe kormánytollút. Őt lépésről is eltalálta velük az uborkafejű ülepét. Az felsívított, mint egy malac, odaka-pott, ki akarta tépni azt a szűrő valamit, de annak érintésétől újabb fájdalom hasított bele, és ettől megkergülve, bégető birkaként nekiiramodott az udvarnak kackiásan lebegő tollú farkával. Nyomában ott loholt üvöltve az egész iskola. A tanítók ijedten csapták ki az ablakokat, és megrökönyödve nézték az üvöltő falkát, a menekülő nyulat, a port, a piszkot, a felismerhetetlenségig torzult arcokat.

Az igazgató behívatta az uborkafejű apját, és közölte vele, félig hátat fordítva neki, hogy legajánlatosabb volna kivenni az iskolából a fiát, mert megzavarja a rendet. ide-gen testként egy közösség harmóniáját.

De az uborkafejű másnap is megjelent az iskolában. Vízfejével reménykedhetett valamiben. Őt felbőszítette hülye konoksága. Ragaszkodik hozzájuk, nézi őket, sőt mintha még csodálná is birkózásaikat, „adj, király, katonát” játékkukat. Mit akar? Nem értette. Őrjöngött a látásától, a gondolattól, hogy létezik. Pusztá kézzel meg tudta vol-na fojtani.

Egyszer beszorította az uborkafejűt az udvar sarkába. A többiek előrengedték őt. Egészen közel ment hozzá. Felszólította, hogy többé ne kerüljön a szemük elé, mert ő kinyiffantja. – Dögölj meg, bújj a föld alá, vissza az anyádba, te hazátlan, ocsmány féreg! Érted? Érted? – És hogy megmutassa szavainak, szándékának komolyságát, elő-vette bugylibicskáját, kinyitotta. Eleset kattant a rugója, megvillant széles pengéje. A kör egy lépéssel tágabb lett. Az arcokon nem az ijedség, hanem a nagy történések lárvakérge feszült, mint őskori áldozat bemutatásakor. Az uborkafejű tehetetlenül, a birkák kiguvadt, nedves szemével és megadásával várta sorsának beteljesedését. Ő er-re eldobta a kést, és szembeköpte.

Másnap a folyócska zsendelyfedeles fahídján nyitott kisautó gördült át. Feketére lak-kozott teste csillogott a napfényben, és könnyed rugózással gurult a rossz úton, ka-nyarodott a szűk utcákban, hogy beforduljon az iskola udvarára. Mint a felzavart, pa-tás lábú állatok rohantak feléje. Hangos zsvajgással, egymást taszigálva körülvették. Délceg termetű, szöke idegenek szálltak ki belőle. Bőrtokkal, rézcsatos táskákkal vol-tak felszerelve. Az igazgatót keresték.

Félóra múlva felsorakoztatták az egész iskolát az udvaron, és kipirult arcú igazga-tójuk közölte velük és a vendégekkel, hogy nagy örömeire szolgál a mai nap, mert bebizonyíthatják, hogy itt, az isten háta mögött is tudatában vannak a nemzet előtt

álló világtörténelmi feladatnak, és ők méltó utódai a dicső ősöknek, akiket ő nem mulasztott el nap mint nap feleleveníteni a nagy tettekre termett ifjúságnak. Nem fajzot-tak el, s a poraiból feltámadt birodalom számíthat rájuk.

Libasorba rendezték őket a zászlórúd tövében felállított asztalka előtt, és ők rendre odaléptek a fehér köpenybe bújt tudósokhoz, akik bonyolult méréseket végeztek a fejükön. Megilletődve figyelték mozdulataikat, próbálták elkapni szavaikat, a nagy körzöre hasonlító műszerek munkájának értelmét. A vizsgálaton túlesetteket külön csoportokba sorakoztatták, és kezükbe kartonlapocskát nyomtak. A csizmáját csapkodó, izgatottan sürgő-forgó *diri* arca igazította el őket ennek a játéknak az értelmében, s a mozdulatai, melyeket jobban ismertek, mint a távírászok a morzejeleket. Felfogták a csoportok értékrendjét. És minden kétségüket eloszlatta az, amikor az uborkafejű koponyáját hárman kezdték vizsgálni, mérni, egymásnak mutogatva, leplezetlen undorral, aztán elnézve felette, mintha megszűnt volna létezni, távolabb küldték, vagy tíz lépésre, oda, ahol senki sem állt. Kartonlapot sem kapott. Tartotta a kezét, de senki nem hederített rá. Az igazgató idegesen verdeste a csizmáját, és kényelmetlen csend lett néhány percre. Munkájuk fonalát is elvesztették a szőke tudósok. Akaratosan feltartott álluk jelezte, hogy messze néznek az időben, valamit látnak, várnak.

Ő zendített először gúnyos hahotára. A hetedik mennyországban érezte magát. Ujjal mutogatott az uborkafejűre, a nyelvét nyújtotta, csúfolódó mozdulatokat tett, és az ajkán szikráztak a gúnyos szavak. Hangosan csinálta, önfeledten és rátermetten. Az igazgató ráhunyorított a szőke tudósokra, és félig elfordulva mosolygott. Mindenki az uborkafejűt nézte. Ő lehajolt egy néma parancsnak engedelmességgel. Kerek, lapos követ keresett. Érezte inkább, mint látta, hogy vele együtt többen is lehajolnak. Füle zúgott, szíve erősen dobogott, és nem is tudta pontosan, hogy mit akar tenni.

Ekkor meglökték hátulról. Többen is szóltak, hogy ő következik. Várják az asztalnál. Magához tért. Kidüllesztett mellettel, magabiztos léptekkel elindult. Látta magát, és elégedett volt. Mintha álmában történe az egész. Mindenki feléje fordul, és csodálja. Vigyázzba vágta magát a szőke idegenek előtt, lekapta sapkáját, és egyenesen a szemükbe nézett. Még mosolygott is rájuk, mint aki előleget kapott az elismerésükből, elragadtatásukból, és szeme sarkából megsemmisítő pillantást vetett az uborkafejűre, aki kicsire zsugorodott és sírt. Az uborkafejűt kitaszították, mindenki láthatja, tudomásul kellett vennie neki is. Magába akarta szívni, jól akart lakni ezzel a gyönyörűséggel, elégtétellel. Egy dob pergett a szíve helyén. Halkan, de élesen és egyre szaporábban. Majd megpattant testében, lelkében a boldog felajzottságtól. Megszabadul az uborkafejűtől, szörnyű álmától.

Állt feszes vigyázzban, sapkáját a nadrágjához szorítva, itta magába a leszámolás pergő dobszavát, és látta magát zárt, gyönyörű oszlopban vonulva a kiválasztottak élén. Elkapta a türelmetlenség. Már olyan régen áll a szőke tudósok előtt. Indulni akart az őt megillető helyre, a kiválasztottak csoportjához. Elindult. Őt lépés az egész. Az álmom, a képzelet vattájába süppedt a lába. Erőlködni kellett. Nem értette. Érezte, hogy előnti az izzadság. Haragudott magára. Miért nem tud gyorsabban menni, csak öt lépés az egész.

Az igazgató keze a vállára nehezedett. Meg akarta fordítani tengelye körül. Ő nem értette, ellenkezett. Egy rossz álmom bénaságával küszködött. Le akarta rázni magáról ezt az álmodat a kézzel együtt. Erélyes lökéssel arrább penderítették. Egyenesen az uborkafejűnek. Iszonyodva elugrott tőle. Aztán meg akarta marni. A szíve veszettül zakatolt, zihálva vette a levegőt, és csurom víz lett az egész teste. Elernyedtt, a világ messzire siklott, megfoghatatlan lett. Őt magába zárta az iszonyat. Nem tudta, hogy

meddig tartott ez. Amikor félig ájultan felszínre dobta egy hullám, akkor eljutott füléhez az udvar zengő, kaján hahotája. Láta a kezeket, amint fedetlen, kopasz fejét megcélozzák.

Mindent megértett. Anélkül, hogy végig kellett volna gondolnia. A magasból alázuhan, és fekszik mozdulatlanul a megalázottságban. Időtlen idők óta fekszik, csak eddig nem tudta. A magasság volt az álom, a múltó pillanat játéka. Nem mert körülnézni. Az uborkafejű nincs: ő maga az. Mindent, mindent megértett, ahogy megérteni nem volna szabad. Nyomorult, visszataszító lett, mint amilyen mindig is volt. Könnyek patakozottak az arcán. Nem érezte. Nem sírt, csak a könnye folyt, ahogy a halottnak nő a körme, a haja.

Váratlanul érte és alattomosan. Ahogy a sors szokott lecsapni. Egy ököl telibe találta, és ő elterült, mint akit letaglóztak. A hitetlenkedés, a nyomorúság dunyháit rakták rá. Kettőt, hármát, egy tucatot, s alattuk ő egyre kisebb lett, laposabb, s hallotta távolról, amint kiszámolják. Egyre számolják, mintha a számolás ostorával üznék mind messzebb a szorító, vérpezsdítő, szívét pirosan megdobogtató világtól. Gondolatai megkülönbözték satnya testétől, acélabroncsukkal körülfonták időtlen bizonyoságként, hogy magukba zárják: otthona, ágya, koporsója lettek.

S mindez épp akkor történt, amikor végre megköstolta a vérpezsdítő, szívet, lelket tágitó, győztes erősök boldogságát.

Sallay Kornélia

INGEBORG BACHMANN ÉLETE ÉS HALÁLA

Ingeborg Bachmann osztrák íróő 1973. szeptember 26-án római lakásában égési sérüléseket szenvedett; október 17-én a kórházban meghalt. Égő cigarettával kezében elaludt az ágyban, és műanyag hálóinge meggyulladt. Altatók, nyugtatók okozta mély alvásban fordulhat csak elő, hogy valaki ilyenkor ne ébredjen föl azonnal. Az íróő rendszeresen és egyre nagyobb mértékben élt e szerekekkel. Talán végül örökre el akart aludni? Negyvenhét éves volt.

Őnéletrajzában írja huszonhat évesen: „*Fiatal éveimet Karintiában töltöttem, délen, a határon egy völgyben, melynek két neve van: német és szlovén. A háznak pedig, amelyben őseim, osztrákok és windischek, nemzedékek óta laktak, még ma is idegen csengésű a neve. Így a határ mentén [...] két-három ország jó és rossz kísértethistóriáiban is otthon voltam, mert a hegyeken túl egy órányira már Itália terült el.*

Azt hiszem, a szűk völgy és a határ közelsége váltotta ki belőlem az elvágódást. Amint vége lett a háborúnak, elutaztam, és tele türelmellenséggel és várakozással az addig elérhetetlennek tűnő Bécsbe jöttem [...] és ha később eljutottam Párizsba, Londonba, Németországba és Itáliába, ez keveset jelentett, mert emlékezetemben mindig a völgyből Bécsbe vezető út maradt a leghosszabb.”

Ösei, Bajorországból menekült protestáns parasztok, a Gail folyó völgyében meghúzódó Hermagor községben éltek. A család történetét apja, Matthias Bachmann, aki maga is a Gail völgyében született, a náci időkben kikutatta származása igazolására. Ingeborg azonban már Klagenfurtban született, a szűk völgy neki inkább csak metaforául szolgált. Hogy szülővárosát miért érezte szűknek, azt egy novellában írja meg, visszapillantva már nem is Bécsből, hanem a felnőttkorból: „...Ebbe a városba ritkán költöztek másik városból, kevés csábító dolog akadt itt; a falvakból jöttek inkább, amikor ott az udvar már túl kicsi lett, és a város szélén kerestek helyet, ahol a legolcsóbb volt. [...] Az Átjáró utcai bérházban a gyerekeknek le kellett vetniük cipőjüket, csak harisnyában játszhattak, mert a háziúr fölött laktak. Csak suttogni volt szabad, és egész életükben nem szoktak le a suttogásról. Az iskolában a tanító azt mondta: addig kellene ütni benneteket, amíg ki nem nyitjátok a szátokat. Ütni [...] A két szidás között: hogy túl hangosak és túl halkak, a gyerekek berendezkedtek a hallgatásra. [...] már nem az olvasókönyvet betűzték, újságot olvastak, ahonnan kéjgyilkos ugrott elő [...] és zajt ütött az orgonabokrok közt, az előkertek mentén, amikor ők a hűtanóráról hazamentek. [...] Nincs pénz a házban, egy fillér sem esik a malacperselybe. A gyerekek előtt csak utalásokkal beszélnek. Ők nem tudják felfogni, az ország azon a ponton van, hogy eladja magát egével együtt [...] A gyerekek hallgatnak az asztalnál, sokáig rágódnak egy falaton, miközben a rádióban vihar dúl, és a hírbemondó hangja, mint a gömbvillám, körüljár a konyhában, és a szétfőtt krumpli fölött a fedő felemelkedik. [...] A villany kialszik. Az utcákon oszlopban menetelnek. A zászlók összecsapnak a fejük fölött. [...] A gyerekek ismét elcsodálkoznak: a karácsonyfák valóban az égből esnek. Tüzesen. És váratlan ajándék: több szabadidő a gyerekeknek. Légitűzár alatt füzeteket a padon hagyhatják, és lemehetnek az óvóhelyre. [...] Később a sebesülteknek adhatják a kapott édességet, vagy zoknit köthetnek a katonáknak. [...] Nincs többé világosság a házban. Sem üveg az ablakon. Sem ajtó a sarokvason. Senki nem mozdul, senki nem kel föl. Szent György is csak áll az Új téren, áll a dárdával, és nem szúrja le a sárkányt. Nem messze áll a császármő, és nem tiltakozik. – Ó, város! Város! Fagyalváros, amelyből lógnak a gyökerek. Nincs fény, nincs kenyér a házban. A gyerekeknek azt mondják: csend! Mindenekelőtt legyenek csendben. A körutakon, a falak között – de hány fal maradt meg? A madár, a csodálatos, él-e még? Hét éve, hogy elszállt. Hét év telt el. Én falum, te nem is falu, a felhők felett, a karszt alatt, éjszaka, napközben, én városom és én folyóm. Én a te hullámod, te az én temetőm.”

Ez a novella (címe: IFJÚKOR EGY OSZTRÁK KISVÁROSBAN) a búcsú, az elválás kényszerét, sorsszerűségét érezteti: muszáj volt mindennek így történnie? A hét évet az Anschluss és a háború vége között, a faszizmust, a háború horzalmait nem lehet feledni. Egy interjúban (1971-ben) megkérdezték Ingeborg Bachmannról: Mi a magyarázata, hogy neki egyetlen alaptémája van: az élet mint szörnyű gyöttrődés, ami elől egy menekvés van, a halál?

Csodálkozva néz a kérdezőre: „Kétséges ez önnek? Hogy ebben a meglehetősen civil világban az egymást látszólag jól elviselő emberek között rejtett és állandó hadiállapot van? Vannak pillanatok, amikor ez mindenkinek világos, majd vannak hosszú szakaszok, amikor viszonylag nyugodtan élünk tovább, apró sebeikkel, amikkel egész jól lehet élni...”

Rajta azonban a szerelem, a kielégítetlen szeretetvágy halálos sebeket ütött. MALINA című regényébe elsüllyesztett élményeket épített be, melyeket letokolt tüskékként hordott magában egész életén át. 1944–45-ben élte át első heves szerelmét, melyből levelek születtek; ezekben az imádott férfi idegen és lelki rokon egyszerre, aki földöntúli boldogságot ad; ő maga, a nő, önkéntes szolgálója a férfinak. A nagyapai házból írja e kislányos elragadtatásait, miközben a szlovén partizánok megszállják Klagenfurtot. 1945 őszén, mint innsbrucki egyetemista, depresszióján túljutva, már szem-

benéz önmagával, és csak arra vágyik, hogy elmélyedjen tanulmányaiban és művelje magát.

Bécsben jelentek meg első versei. Ide gondolatban mindig visszatért, legtöbb írásának színhelyül választotta, mert itt ismerte ki magát. „Az író igazi tőkéje: fiatalságának éve. [...] Az első találkozás az emberekkel, a világgal. Ami később jön, és amit sokkal érdekesebbnek tart, különös módon szinte semmi többletet nem ad; egy idegen országban, mint Itália, ahol immár hosszabb ideje élek, mint Bécsben, nem vagyok képes minden részletet észrevenni. Sosem tudnék itáliai viszonyokról írni.

– Ön erősen kötődik Ausztriához egyfajta gyűlölködő szerelemmel, ha a bécsi társadalomról szóló írásaira gondolok – mondja a riporter.

– Ezt a kötődést nem én kerestem. Egyszerűen onnan származom. [...]

– És szerete a kétségbeesés?

– Kezdetben így volt, de ez a kétségbeesés nagyon lehiggadt. [...] Ön gyűlölködő szeretetre gondol, mivel témáim anyaga véletlenül osztrák. Minden országot lehet célzottan vizsgálni, de Ausztria [...] annyiban különbözik a többi kis országtól, hogy birodalom volt, és lehet tanulni egyet s mást a történelméből. És annyiban is, hogy a téllenség, amire ott kényszerülnek, nagyon élesíti a rálátást a nagy világhelyzetekre és a mai birodalmakra. Aki egyszer lecsúszott, tudja, mi az, és ez az érzés [...] melankóliához, pesszimizmushoz és fatalista magatartáshoz vezet. És éles, néha gonosz látásmódhoz. De szeretném látni a ma oly kevésbé fatalista amerikaiakat, milyenek lennének, ha csak Washington és környéke maradna meg nekik. Az ilyen helyzet szükségszerűen fatalistává teszi az embereket, és nem azért, mert gyászolják a veszteséget. Ausztriában már senki sem gyászol semmit.

– Ön azt írja: »Én ezzel a várossal, amely kilépett a történelemből [...] kibékültem.«

– A legtöbb író aktív, a világtörténelemben részt vevő országban él. Ausztria kilépése a világtörténelemből számomra először hátrány volt, kárvallottnak éreztem magam, mint egy kisenmizett vidéki, akinek már nincs tenni- vagy elhatározónivalója. Ma már előnyt is látom: ebből a kis országból sokkal pontosabban lehet látni a jelenségeket, mint nagy, elvakult országokból. És ami elgondolkoztató: nálunk minden jelentős művészeti alkotás a bukás alatt vagy után jött létre. Amint a hatalomnak vége lett, igen merész és új dolgokat gondoltak és írtak Bécsben, ezek hatottak, és részt vettek a világ megváltoztatásában.”

Ingeborg Bachmann Musilra, Freudra és Wittgensteinra gondolt. Különösen az utóbbira. A riporter kérdésére: kinél tanult?, ezt válaszolja: „A Bécsi Iskola néhány öregjétől, a bécsi neopozitivistáktól tanultam valamit. Ez az a régen föloszlott kör, amelyben Wittgenstein olyan nagy szerepet játszott, anélkül hogy jelen lett volna, és amelyhez Moritz Schlick, Carnap és mások tartoztak, akik később Amerikában és Angliában működtek tovább.”

1950-ben védi meg disszertációját MARTIN HEIDEGGER EGZISZTENCIAFILOZÓFIÁJÁNAK KRITIKÁJA címmel. Támadja Heideggert, mégpedig Wittgenstein tézisei alapján. Később ezt így eleveníti fel. „Majdnem húsz éve [...] akkor nem akart hinni nekem senki. A nációk természetesen elégették az egész irodalmat [a Bécsi Iskoláét], és egy könyvtáros vitt le Nemzeti Könyvtárunk pincéjébe [...], magam kutattam ki és találtam meg ezt a könyvet [Wittgensteinét], persze nem én fedeztem föl, Angliában már régóta ismerték [1921-ben jelent meg], de nekem egészen új volt. [...] Közvetlen hatása írásaimra? [...] Amit valóban tanultam tőle [...] a nagyon pontos gondolkodás és a tiszta kifejezés. Wittgensteinnek egy igen szép mondata: »amiről nem beszélhetünk, arról hallgatni kell« [...] végtelenül fontos volt nekem [...] Bécsben mindig éles harcot vívtak a metafizika ellen: le a német metafizikával, az a mi szerencsétlenségünk! [...] Akkor, huszonnégy éves fejjel, azt hittem, ezt az embert [Heideggert] ledöntöttem [...] disszertációm nem éli túl. Különben azon kevesek közé tartozik, akik ismerték disszertáció-

mat. És mielőtt még ismerte volna, az a furcsa kívánsága volt, hogy 60. születésnapjára kiadójának emlékkönyvébe írjunk egy-egy verset, Paul Celan és én. Mindketten megtagadtuk. Mert ismertem rektori beszédét [1933-ban lett rektor Freiburgban], és ha ez a beszéd nem volna is, még mindig lenne más: a visszacsábítás a német irracionális gondolkodáshoz.”

Ingeborg Bachmann számára Wittgenstein filozófiája tette világossá, amit már húszéves korában is érzett, hogy a verssel a kimondhatatlant kell megközelítenie. „Az író feladata nem más, mint az embereket elvinni odáig, hogy átéljék, amit az író élt át a kimondhatatlan határán.” Ehhez új nyelv kell. Nem új szavak, hanem új képek. „Új nyelvnek új módon kell működnie, és ez csak úgy lehetséges, ha új szellem hatja át. [...] Készítés kell a gondolkodásra, irányt kell venni. Ha megvan az irány, az nem tűr többé vélelles szavakat. Ahol megvan az irány, ott biztosabbak lehetünk a költői jelenség autenticitásában, mint ha a mű kvalitását vizsgáljuk. Középszerű ember is írhat jó verset, novellát, és a minőségről lehet vitatkozni. Csak az irányvétel, az alapprobléma bírhat rá minket, hogy egy költőt kikerülhetetlennek ítéljünk. És csak mert iránya van, mert pályán megy, számára az egyetlen lehetségesen, kétségbeesve, a nyomástól, a kényszertől, csak ezért létezik ő, a költő, valóban. A gondolkodás tapad a korhoz, és el is vész a korrall; a képek időtlenek. De újaknak kell lenniük, hogy [...] hatni tudjanak. Nem támaszkodhatunk mások nagy gondolataira, habár voltak nagy szellemek, akik korukon túl hatottak. [...] A művészet technikája, eszközei keltik azt a benyomást, hogy a művészet előrehalad. Ami azonban csakugyan változást hozhat, az [...] a művekből eredő hatás, amely új meglátásokra, új érzésekre, új tudatra vezet. Nem lehet egy verssel megváltoztatni a világot, de hatni mégis lehet valahogyan, és ezt a hatást éppen a legnagyobb, az új, fájó élményekből eredő komolysággal lehet elérni.”

Ingeborg Bachmann lírája 1950-től kezd kiteljesedni. Párizsi és londoni utazása kitérít a látókörét. Rokon felfogású írókkal találkozik, köztük a zsidó származású Paul Celannal, és az ő egyéni szenvedéseiből ismeri meg közelebbről a fasizmus borzalmait (zsidó iskolatársai nem voltak). Ez az élmény összetalálkozott saját gyermekkori háborús élményeivel, ez adta verseinek témáját, a gyász szomorúságát, a lelki gyöttrődést, amit németként érzett, és azonosulását az üldözöttekkel. 1953-ban otthagyta Bécsset, vállalva a német anyanyelvű önkéntes száműzöttné az állapotát, amelyről SZÁM-ÜZETÉS című szép versét írta.

Kislánykorában operát akart komponálni, és mivel nem volt, aki librettót írjon neki, maga írta meg, és maradt végül az írásnál. Hans Werner Henze zeneszerző meghívta magához Olaszországba. „Mesebeli hercegével” három évig élt „polgári háztartásban”, az adódó gondok sem rontották meg testvéri együttélésük napjait. Versei visszafogottabbak lettek, kevésbé politikusak, életvidámabbak, de az emberi lét tragikumát ott kísért bennük továbbra is. Második kötetének címadó verse, az ANRUFUNG DES GROSSEN BÄREN (FOHÁSZ A NAGYMEDVÉHEZ) egyenesen világvége-hangulatot áraszt: bár az Isten nem törődik vele, hogy mi folyik a földön, azért áldozunk neki, hogy a veszélyes Nagymedvét láncon tartsa.

Wittgenstein filozófiájának élménye sűt át a sorokon. Akárcsak hangjátékában, a DER GUTE GOTT VON MANHATTAN-ben (A MANHATTANI JÓISTEN), ahol a Jóisten nem jó, hanem a törvény maga, a világ kegyetlen rendje; megszemélyesíti mindazt az erőt, hatalmat, ami Jennifert, a szenvedélyesen szerető lányt pusztulásba viszi, de férfipartnerét nem. Hogy miért nem, ennek magyarázata a nő és a férfi szerelme közötti különbségben rejlik: a nő a szerelemben rabszolgája lesz a férfinak, feladja személyiségét, a megsemmisülését. A férfi célratörő, birtokolni vágyó, brutális marad a szerelemben is, ez menti meg az életnek. Jennifer meghal. Jan hazamegy és él. Jennifer halála nem-

csak a nő áldozat mivoltát tanúsítja, hanem a férfiak által vezetett polgári rend, a szeretet nélküli társadalom hatalmát is a szeretet fölött.

Mintha saját történetét jósolná meg ebben a drámai hangjátékban. Regényben másvalaki meg is írta a történetet – abban az „*őszinte*” könyvében, amit csupán „*privát*” használatra szánt barátainak, hozzátartozóinak, hogy – amint írja – ha majd elvesztették őt, maradjon meg nekik életéről, kedélyállapotáról néhány vonás. Max Frisch ez az író, a híres svájci, akibe Ingeborg Bachmann első látásra beleszeretett.

1957-ben látta meg először a müncheni borospincében, ahol Frisch előadást tartott. Nem ment oda hozzá, túl sokan vették körül. Az író később a hamburgi rádióban lejátszotta magának A MANHATTANI JÓISTEN-t. A mű keltette mély benyomás hatására levelet írt Bachmann-nak: „...fontos, hogy a másik oldal, az asszony is bemutatkozzék, [...] hogy a férfit és önmagát is bemutassa.” Ez a kijelentés egy neves férfi kollégától különös elismerést jelentett Ingeborg Bachmann-nak, és talán többet is kiolvasott a levélből, mint szakmai elismerést, mindenestre azt válaszolta, hogy Zürichben átutazóban „*van öt napja*”, amivel Max Frisch egészen „*elképesztette*”. Vajon mit akart ezzel mondani? – kérdezte magától őszinte könyvében az író. A találkozás egyeztetési nehézségek miatt nem jött létre, az író Párizsban kereste fel Max Frischet, aki színdarabja, a BIEDERMANN ÉS A GYÚJTOGATÓK bemutatójára utazott oda. Az előadás előtt a Châtelet kávéházban találkoztak, megittak egy pernod-t, és Max Frisch, elragadtatva a színházi páholyhoz öltözött írónőtől, azt találta mondani: „ – Nem kell megnéznie a darabot. – Ő nem akarta meghallani, táskájával bibelődött zavartan, mert valamit nem talált. [...] Miért mondtam ezt? A színészek vártak, első premierem volt Párizsban, jónak találtam az előadást, darabomat sem rossznak, de amint alkalom adódott, másodszor is azt mondtam: – Ingeborg Bachmann, ezt a darabot igazán nem kell megnéznie. – És színház helyett, először életünkben, vacsorázni mentünk.”

Max Frisch a könyvében – címe: MONTAUK – mindössze néhány oldalon ír egyes szám első személyben kettejük kapcsolatáról. A többin egy fiatal amerikai asszonnal töltött napjait festi le, mintegy kontrasztként. Ingeborg Bachmann halála után kezdi írni a naplószerű könyvet, beleszöve, csupa nagybetűvel, Bachmann mondatait, melyek visszajárnak emlékezetébe. Többször szakítottak „végleg”, mire a tényleges válás bekövetkezett. 1957-től 1963-ig tartott ez a szerelem, amelyből Ingeborg Bachmann nem gyógyult ki soha.

„Évekkel ezelőtt (1958-ban) hajnali szürkületben megyek a tengerparti sétányon, míg ő alszik – írja Frisch a könyvben. – Sürgős, tehát sietek. [...] Egyszerre a ház elé érek, a mólón helyezkedem el, időnként felpillantok a házra. Mit reméltem? Hogy vár engem? [...] Elmenni tőle, vagy menni hozzá? Vele lenni annyi, hogy csak ő van. Vele lenni annyi, hogy az örület kezdődik. Ezt már tudtam. [...] Két hónapja, éppen ebben a hajnali szürkületben: Párizs [...] az első csókok egy nyilvános padon [...] Újra Zürichbe [...] Ő zavartan a pályaudvaron, csomagja, ernyője, táskája. Egy hét Zürichben szerelmespárként, és józan megfontolásból az első búcsú. Valóban hajmeresztő. Négy hétnél tovább nem lehet élni józan megfontolásból. Utazom utána Nápolyba. A pályaudvaron vár. Hét hónapig élünk együtt, aztán megbetegszem (hepatitis) [...] Negyvennyolc éves vagyok, még sosem feküdtem kórházban. Élvezem a betegszállítást és a kiszolgálást, minden fehér, de aztán a félelem, hogy elvesztem az eszméletem [...] Éjszaka egy mondat, amit mondanom kell neki, a mondat [...] Reggel az infúzió a jobb karomba, három vagy négy óra hosszat [...] ismétlgetem a mondatot negyedóránként [...] anélkül hogy mindig érteném a jelentését, főleg a főorvosi vizit után [...] Infúzió után fáradt az ember, de nemcsak ez, látászavarok is. Le kell írnom a mondatot, mielőtt álomba zuhanok. Estefelé frissebb vagyok, olvasom a mon-

datot, ami nincs [...] Megjytedek. Ő meglátogat, és én nem vagyok képes mondani semmit. Nem veszem észre, hogy új ruhában van, nyári ruhában. Csalódott; egész nap szaladgált Zürichben, hogy engem meglepjen az új ruhájában [...] virágot vett nekem, szarkalábot, mert azt szeretem [...] Semmit nem érzek. Elküldöm. Sárgább vagyok, mint egy valódi kínai; beszerzek két Volkswagent, egyet neki, egyet magamnak, ha kikerülök a kórházból. Szerencsére van itt valaki átutazóban, aki elviszi Rómába. Nem akar ki: Hans Magnus. – Elküldtem őt, és röviddel utána meggyógyultam. Amint négy-öt óra hosszat képes vagyok járni, tudom, hogy nem élhetek nélküle. Roma non risponde, ezt nem értem, hogy egész éjszaka nem érhetem el, és nappal sem. Mindenféle okot végiggondolok, és mindegyik egyformán mindegy nekem. Ami kikészít, ez a csengetés: Roma non risponde... Nem kapta meg a levelem? Már nem vagyok sárga; nekem ő kell. Roma non risponde. Végre hallom a hangját; néhány nap múlva találkozunk az olasz–svájci határon, és robogunk két VW-ben Zürichbe. Elmondja, mi volt Rómában, Zürichben két lakásban próbálunk lakni; ő abban a házban, ahol Gottfried Keller lakott mint állami főjegyző, tölgyfa ajtók, sárgaréz veretek. Miben bízhatom én? – 1959 ősze, Siena, állok a posta előtt, mint egy fölébredt álmokóros [...] a levelet föladom expressz, vastag levél. Házasságot javaslok neki. Igen. Válaszát nem tudom. Nem [...] Ezen az őszön nem szabad innom, még kávét sem; ilyen józám állapotban képzelem el házasságunkat [...] Firenzében megyek a postára. Felhívjam? Levelem, melyet betéve tudok még e pillanatban, megérkezett, ezt először Zürichben hallom tőle, mikor viszontlátjuk egymást. Előző polgári házasságom és a késő válás után mit értek én házasságon? Elkísérem Frankfurtba [...] Következő alkalommal egyedül akar menni [...] Később együtt utazunk Rómába, via Giulia 102, ahol zaj van [...] Házasságunk hírére lelkesednek az újságok, esküvőnk egy kis olasz kápolnában zajlott volna le, amit én sosem láttam [...] egy pár vagyunk [...] ezt nem lehet titokban tartani. Mikor Nápolyban meglátogattam, nem mutatta meg a házat, sem az utcát, ahol lakott; ezt megértem, visszariad attól, hogy akik hozzá közel állnak, ismerjék egymást. Nem akarja, hogy a »Gruppe '47« ülésén megjelenjek, ez az ő területe. [...] Mitől fél? Egyszer Klagenfurtba utaztunk. Megmutatja nekem a kutat a sárkánnyal, ami az ő írásából lett ismert; én vagyok az első férfi, akinek megmutatja, mondja, és bemutat a családjának. Aztán Rómában megint elválasztja a múltat és a jelent. Hirtelen megáll, mint akinek téglá esett a fejére, és kezét magas homloka elé tartja: »Kérlek, nem, ne menjünk ezen az utcán át.« Nem kérdezek semmit [...] gyakran hetekig távol van, én várom őt, az ő Rómájában [...] Szabadsága a hármevéhez tartozik. Részemről a féltékenység a fizetség érte; meg is fizetem jól. De ha itt van, itt van egészen. Vagy csalódom? [...] Mért gyötrődöm? Egyszer olyat tettem, amit nem szabad: elolvastam leveleket, amelyek nem nekem szóltak, egy férfi leveleit. A házasságot fontolgatták. Szégyeltem magam, és hallgatok. Ő nem hazudik, mikor kérdek. Azt írja: »Ha köztünk valami megváltozik, szólok neked.« Megint csak azt gondolom, nem bírom ki nélküle. Elhajtok északra, de most egyhuzamban. Tíz óra Comóig, a Szent Gotthárd-hágó, röviddel utána sűrű köd. Később esik [...] a jobb reflektorom kialszik, nem állok meg [...] Szakad az eső [...] Egyedül hajtok az úton [...] hirtelen észreveszem, hogy a fehér kilométerkő nem jobbról, hanem balról áll, megállok. Nem szállok ki, hogy megnézzem, hogyan áll a kocsi a szakadék fölött, rükkvercbe kapcsolok, megyek tovább [...] Éjfél elmúlt [...] Három óra felé érek haza, Uticon am See. Semmi nem történt, egyáltalán semmi. Rómától jövök, ez az egész. Itt vagyok. Mért nem hívtam föl legalább, nem tudom. Nem gondoltam rá, csak arra, hogy itt van. Ez tizenhárom éve történt. Ingeborg halott. Utoljára 1963-ban beszélünk egymással egy római kávéházban; hallom, hogy ő abban a lakásban, a Haus zum Langenbaum-ban egy bezárt fiókban megtalálta a naplómát, elolvasta és elégette. Végül is nem álltunk helyt, egyikünk sem.”

Eddig tart az egyes szám első személyben írt néhány oldal Max Frisch őszinte könyvében. Kórházi találkozásukra már úgy emlékszik vissza, mintha nem is önmagát lát-

ná, csak egy idegen férfit: „Néhány év múlva látom, de nem ismerem meg magam: az asszony a zürichi Birner Benner Klinikán fekszik. Itt látogatja meg a férfi. Mikor belép a szobába, az asszony rémülten hallgat. Ő nem ül le az ágy szélére, hanem áll. Két vagy három óra múlva a repülőtéren kell lennie [...] Amerikába utazik, nélküle. Ezt megírta neki. Azért jött, hogy elbűcsúzzon, öt év után. A hír, hogy kórházban fekszik, Rómában érte, és nagyon megijesztette, de nem változtatta meg terveit. Az asszony reméli, hogy Amerikában még jobb belátásra tér, és odahívja. Ez lenne gyógyulás számára. Így ő, a férfi lesz az oka, hogy beteg marad. [...] – És te – mondta az asszony fél évvel később Rómában – elrepültél Amerikába, és nem hívtál.”

De Ingeborg Bachmann mást is mondott utolsó találkozásukkor, mikor kiderült, hogy elégette Max Frisch elzárt naplóját. Ezt kiáltotta: „Nem irodalmi anyagként éltem veled, megtiltom, hogy rólam írj!”

Hogy mit írt Max Frisch a naplójában, ami Ingeborg Bachmannból ilyen gyűlöletet váltott ki, nem tudjuk. De következtethetünk rá 1964-ben írt regényéből (MEIN NAME SEI GANTENBEIN – GANTENBEIN LEGYEN A NEVEM). Ebben az egyes szám első személyben beszélő író vaknak tetteti magát (ezt a látó vakot nevezi Gantenbeinnak), így reméli megtartani önálló életet élő, neves színésznő felesége szerelmét, akinek mindent elnéz, akit kiszolgál. Gondolatban végigjártassa a különböző lehetséges életmódokat, magára próbálva őket, mint ruhákat, s belátja, hogy egyik sem mentheti meg szerelmüket. Végül kiesik a vak szerepéből. És már hiába kér bocsánatot azért, hogy látott egypár dolgot, az asszony – kezében cigaretta – kitör: „Sosem szeretél, most látom, tudom, és azt akarom, hogy menj el, menj!” A férfi még elnézi a folyóparton, hogyan fognak ki egy hullát nagy ügyel-bajjal a sodrásból, aztán a verőfényes szeptemberi napon leül egy vendéglő teraszán, és a szépen terített asztal mellett megtapintva a borosüveget, hogy eléggé behűtötték-e, megállapítja: jó élni.

Ezzel szemben szakításuk után Ingeborg Bachmann versei valósággal zokognak. Az utolsó háromban már végleg lemond a boldogságról. A VALAMI VESZTESÉG zárómondata – „Nem téged – a világot vesztettem el” – úgy zuhan le a vers végén, mint vasredőny egy tönkrement, felszámolt üzlet bejáratán. Az ENIGMA című, Hans Werner Henzének ajánlott vers már kezdősoraival lemondást hirdet: „Nem lesz semmi, / Tavasz sem lesz többé.” Az utolsó vers, a CSAK SEMMI NYALÁNKSÁG (KEINE DELIKATESSEN) utolsó sora olyan végleges lezárás, ami után már nem írhat több verset valóban.

Gondolatvilágát már csak régi rögeszméje köti le: a nő kiszolgáltatottsága a férfinak a két nem harcában, ami maga az egyének közti fasizmus. TODESARTEN (HAIÁLNEMEK) címmel regényciklust tervez. Ennek első, befejezetlen darabja a FALL FRANZA (A FRANZA-ESET). Egy hírneves bécsi pszichológusprofesszor úgy teszi tönkre a feleségét, hogy folyamatos analízisnek veti alá, a vele végzett kísérleteket leírja, vagyis esetet csinál Franciskából (Franzából). Az asszony megszökik tőle, és öccsével, akit gyermek-kora óta nagyon szeret, elutazik. Az út során világosodik meg előtte, mi is történt vele. „Ausztráliában a bennszülötteket nem irtják ki, mégis kihalnak, és klinikai vizsgálatokkal nem lehet organikus okokat kimutatni – mondja Franciska. – Az ok a pápuák halálos kétségbeesése, egyfajta öngyilkosság, mert azt hiszik, hogy a fehérek mágikus úton hatalmukba kerítették a javaikat. [...] Ő vette el a javaimat, a nevetésemel, gyengédségemet, életkedvemet [...] ragyogásomat. [...] Mért tesz ilyet valaki, nem értem, de azt sem értem, mért vették el a fehérek a feketék javait, nemcsak a gyémántot, a kókuszdiót [...] hanem a békét is, amiben a javak szaporodnak, és az egészséget, ami nélkül nem lehet élni; vagy összetartoznak a föld javai a másféle javakkal? [...] Én sem élhetek, mert övé lettek a javaim; azt hiszem [...] én pápua vagyok.”

1971-ben megjelent nagy regénye, a MALINA is a zátonyra futott szerelemről szól. Hasonlóan Max Frisch 1964-ben írt regényéhez, ebben sincs időrendben elrendezett történet. Egy női Én beszél, bemutatva saját lelki pusztulását. Ez az Én eksztatikusan szeret, alkalmazkodik, kiszolgál, és ő az, akit elhagynak. Szerelmének tárgya, Iván, a kétgyermekes családapa, két lábbal áll a földön. Nem érti a nők furcsa világát, nem is érdekli. Egy másik férfi, Malina, aki nem más, mint az Én józan alteregója, segíti élni az elbeszélőt, vele van az utolsó percig, ám azzal, hogy világossá teszi előtte: így nem lehet élni, a halálba viszi. – És ez – teszi le a tollat regénye végén az író – „gyilkosság volt”.

Ingeborg Bachmann

SÓ ÉS KENYÉR

Előreküldi hát a szél a síneket,
döcögünk lassú vonatokon,
és belakjuk majd e szigeteket,
bizalomért bizalmat.

Legöregebb barátom kezébe teszem le
hivatalomat. Sötét házamban
most az esőember a gazda, adósság-
könyvemben kiegészíti ritkuló
ittléteimkor megkezdett vonalaimat.

Te, lázfehér ornátusodban,
fogadod a száműzötteket, és kitepsz
egy tüskét a kaktuszok húsából,
a kábulat jelét, s mi tehetetlen
megadjuk neki magunkat.

Tudjuk,
fogyai leszünk a kontinensnek,
elszenvedjük bántságait újra,
és az igazság árapálya
nem ritkul ezután sem.

Gyér fényben alszik
a koponya a sziklafalban,
sötét kőzetben karomban
függ a karom, s behegedtek
a vulkán ibolyakékjén a stigmák.

A nagy fényviharok közül egy sem
ért el az életekig.

Veszek hát a sóból,
ha átcsap rajtunk a tenger,
és visszatérek,
és a küszöbre teszem,
és belépek a házba.

Megosztjuk kenyerünket az esővel,
kenyerünket, a tartozást, a házat.

RÓMAI ÉJSZAKA

Mikor a hét dombot a hinta
felragadja, s már bukik is
velünk, kapaszkodókkal súlyosan,
fekete vízbe,

merül a folyó iszapjába, mígnem
a halak ölünkbe gyűlnek,
s mikor rajtunk a sor,
elrugaszkodunk.

Süllyednek a dombok,
emelkedünk, s minden halat
megfelezünk az éjszakával.

Nem száll le egyikünk sem.
Mert csak a szerelem emel fel,
s az egyik a másikat.

VALAMI VESZTESÉG

Együtt használtunk mindent: évszakokat, könyveket
és zenét.
Kulcsot, teáscsészéket, kenyérkosarat, vásznakat,
ágyat.
Közösen forgattuk, nyúttuk ronggyá hozomány-szavainkat,
gesztusainkat.
Betartottuk a házirendet. Egy volt a szó a tettel.
Mindig kezetadtunk.

Beleszerettem télbe, nyárba, egy bécsi szeptettért
rajongtam.
Térképekért, egy hegyifészekért, egy strandért és
egy ágyért.
Kultuszt csináltam dátumokból, megszeghetetlen
ígéretekből hittem,
istenítettem valamit, imádtam holmi semmiséget,

(– összehajtott újságot, hideg hamut, egy gyűrött
cédulát)
nem féltem vallásomban, mert temploma az az ágy volt.

Láttam a tengert, és azt festettem, festettem
szakadatlan.
Az erkélyemről integettem a népeknek, szomszédaimnak.
A kandalló tűzénél, biztos menedékben, valószínűtlen
színe lett hajamnak.
Ha csengettek az ajtón, örömöm riadója volt az.

Nem téged – a világot
vesztettem el.

Lator László fordításai

SZÁMŰZETÉS

Halott vagyok aki vándorol
már sehol sincs bejelentve
ismeretlen a prefektus előtt
számföldötti az arany városokban
s a zöldellő vidéken

akit régen leírtak
s nem foglalkozik semmivel

Csak a széllel az idővel meg a hanggal

az én az emberek közt élni képtelen

Én a német nyelvvel
e felhővel körülöttem
háznak használom
terelem minden nyelven át

Ó hogy elsötétül
a komor esőhangok
csak az a néhány csepp

Világosabb égövekbe felviszi majd a halottat

CSAK SEMMI NYALÁNKSÁG

Már semmi se tetszik.

Öltöztessenek föl
mandulavirágba
egy metaforát?
keresztre feszítsem
a mondattant
egy fényhatásért?
Ki törné a fejét
ilyen fölösleges dolgokon –

Kiegészzem
azokkal a szavakkal,
amik vannak
(a legalsó osztály számára)

Éhség
 Szégyen
 Könnyek
és

Sötétség.

Beérem én
a zabolátlan zokogással,
a kétségbeeséssel
(és a kétségbeeséstől is kétségbeesem)
a sok nyomorúság,
a betegség, a drágaság miatt.

Nem az írást hagyom el,
hanem magamat.
Mások képesek
isten tudja
szavaktól megkönnyebbülni.
Én nem vagyok a magam segédje.

Ejtsek foglyul
egy gondolatot,
s csukjam egy kivilágított mondatcellába?
Élelmezzek fület és szemet
a legjobb minőségű szófalatokkal?
Fürkészem egy-egy magánhangzó libidóját,
mássalhangzók szerelmi képességeit?

Az a dolgom,
hogy jégverte fejjel,
írógörccsel kezemben,
háromszáz éjszaka prése alatt
eltépjem a papírt,
elsöpörjem az összeszótt szódalművet,
mondván megsemmisítőleg: én te meg ő

mi ti?

(Mondjam hát. Mondják mások.)

Az én részem vesszen kárba.

Sallay Kornélia fordításai

Kálnay Adél

KÖVEK IDEJE

A háztetők fényesek voltak az esőtől, csak fel kellett ülnöm az ágyban, már láthattam is őket. Fényes kis csúszdák, ameddig ellátott a szem, rengeteg kéménnyel. Olyan szépek találtam, mindig arra vágytam, hogy nagyokat lépve nekiinduljak, végigsétáljak rajtuk. Többek között ezért is szerettem ezt a várost, a tetőiéért. Nem lehetett itt találni egyetlen lapos házat sem, a tetőkön külön élet folyt, tanulás helyett vagy ha beteg voltam, ezt az életet figyeltem. Kéményseprők járkáltak a kéményeket övező keskeny vasjárdákon, kiabáltak, kurjongattak egymásnak, itt-ott házmester merészkedett a tetőre, hogy kicseréljen egy cserepet, vagy visszacsalogassa valamelyik öreg hölgy macskáját vagy madarát. Néha gyerekek is megjelentek ugyanilyen céllal, de ők már a becsületes megtalálónak ilyenkor kijáró kalácsért, forró csokoládéért kockáztatták épségüket.

Aztán járkáltak ott a villanyszerelők, a bádogosok, ácsok és ki mindenki még, hisz javítanivaló folyton akadt, s én csak azon csodálkoztam, hogy honnan tudják mindig, hol, milyen hiba van. Úgy képzeltem, kell lenni valahol egy embernek, aki ilyesmikkel foglalkozik, hogy járkál az utcákon, s néz fölfelé, vagy valamelyik ablakból szemmel tartja a tetőket, éppúgy, mint én is olykor, csak neki van egy kukkerje, s így meglát minden apró hibát. Kukkert én is szerettem volna, ott lógott apám szobájában az ajtó mögött, de nem vehettem le sosem. Nem illik, mondta szigorúan apám, ilyen helyen nem illik, amit a szemeddel látsz, az rendben, de kukkerozni az már leskelődés. Így aztán a kukkert csak akkor foghattam a kezembe, ha olykor kimentünk a zöldbe, anyám nevezte mindig így a kirándulásokat, amiket a közeli hegyekbe tettünk, vagy ha elkísértem apámat a vadászatokra. Végül is igazat adtam apámnak, ott volt az a rengeteg padlásszoba is a tetőkön, télen bepárásodtak vagy kivirágoztak a jégtől, de jó időben még éjszakánként is kitért ablakok mögött éltek ott az emberek, mert kellett a fény és a levegő. Kicsit irigyeltem ezeket az embereket, minden olyan más volt körülöttük, másféle életet éltek, mint mi, mi, akik rendes, nagy lakásban laktunk, amennyire meg tudtam figyelni, mások voltak a szokásaik, a ruháik, s más szagok tödultak ki az ő ablakaikon. Szegények, mondta anyám sommásan, s én először úgy értettem, hogy sajnálja őket, aztán jöttem rá, hogy tényként mondja. Akkoriban még nem nagyon tudtam, mi az, hogy szegény, mert leginkább akkor használtam ezt a szót, ha valakit szenvedni láttam, ha a húgom elesett, vagy anyámnak fájt a feje. Azt hittem hát, hogy a szegény azt jelenti, van valami baja, s nem azt, hogy nincs semmije. Nem jártam még iskolába, egy házitanító tanított minket írni meg olvasni, a húgomat, engem s még néhány velünk egykorú gyereket. A nappaliban minden délután öszszegyűltünk, körbeültük a nagy asztalt, és vártuk a tanítót. Mindig pontosan érkezett, sápadt arcán verejtékcseppek csillogtak, s folyton biztatnom kellett magamban, na, töröld már le, mondtam el párszor, mire végül a zsebkendőjéért nyúlt. Egyébként nagyon kedves volt és türelmes, s én nem tudtam, hogy ez nem is lehetett volna más-ként, ezért kapta a fizetését, hogy épp ilyen legyen, s azt sem tudtam, hogy anyám nemcsak azért jelenik meg időnként az ajtóban, hogy bemosolyogjon, hanem azért is,

hogy ellenőrizze a tanítónk munkáját. Mi időnként egymás lábát rugdostuk az asztal alatt, néha valaki direkt leejtette a ceruzáját, s akkor volt miért az asztal alá bújni, de általában jól viselkedtünk. Nem is tehattünk mást, apám komolyan elbeszélgetett velünk, még az elején, elmondta, mit vár el tőlünk, hogy a tanító a tudást képviseli, s a tudást pedig tisztelni kell, így annak hordozóját is, mindez nagyon szigorúan hangzott, mindnyájan ismertük már apám haragját, így eszünkbe sem jutott kihívni magunk ellen.

Azért ahogy az idő haladt, egyre többet füleltünk a konyha felé, csörrennek-e már a csészék, csapódik-e a sütő ajtaja, elégedetten szippantottunk bele a levegőbe, a sütemény illata lassan, láthatatlan kígyózással kúszott az asztal fölé, hogy azután szépen szétterüljön, s ott maradjon egészen addig, amíg a tanítónk nem mondja ki, na, mára talán elég lesz. Ekkor, mintha csak hallgatózott volna, megjelent anyám, s hozta a tálcán az uzsonnát, s Etelke megterítette az asztalt, csak úgy surrogott keze alatt a terítő, ahogy elsimította. Ha valaki megkérdezné, mi az, amit legszívesebben megőriztem ebből a korból, hát ezek a délutánok lennének, a finom illatokkal, a vidám nevetgélésekkel, jó ízekkel a számban, Etelkével, aki a bátyám tejtestvére volt, aztán az anyja ránk hagyta örökül. Ott élt velünk, szerettük nagyon, s Etelkének azért hívtuk, mert a húgom így szólította Etelka helyett. Etelke jó volt, olyan egyszerűen és tisztán jó, amilyen talán csak a mesében lehet. Én nem tudom, honnan kapta ezt a jóságot, apja kegyetlenül durva ember volt, anyját ő kergette a sírba, testvérci mind szétszéledtek a világban, s még az volt az igazán jó, ha semmi hír nem jött felőlük, addig lehetett bízni abban, hogy éppen rendesen viselkednek. Mindezt persze csak később tudtam meg, anyámék nagyon ügyeltek arra, nehogy beavassanak olyan dologba, ami nem ránk tartozik, s minden olyat nem ránk tartozónak vélték, ami árthatott lelkünk fejlődésének. Megpróbáltak minél tovább megóvni a világtól, így csupa jó szándékból képesek voltak olykor még hazudni is. Ahogy nőttünk, rájöttünk arra, hogy megpróbálnak közénk és a valóság közé állni, s belementünk a furcsa játékba. Amíg csak tehattük, úgy csináltunk, mintha elhinnénk, hogy az élet csupa szép lelkű emberből, kirándulásokból, uzsonnákból áll, közben a magunk módján ismerkedtünk azzal a másik világgal, ami szüleink mögött oly ijesztően és izgalmasan titokzatos volt, hogy borzongtunk belé.

A jóságos Etelke egyébként szerelmes volt a tanítóba, a húgom vette észre, egyetlen lány a társaságban, figyeled, most is elpirult, súgta felém, valahányszor Etelke és a tanító összenéztek, s én mindig lepisszegtem, pedig neki volt igaza, mégsem szerettem volna, ha ez a dolog így lenne. A szerelemben valamiféle veszélyt szimatoltam, úgy gondoltam, gyengévé, sebezhetővé teszi az embert, s nem akartam Etelkét gyengének látni. A tanítónk is szegény, mondtam egyszer reggelinél, nem sokkal azután, hogy megismerkedtem ezzel a szóval. Mindenki döbbenet nézett rám, s anyám azt lehelte, ezt honnan veszed, s kicsit elsápadt ijedtében. Látom az arcán, vontam meg a vállam, s nem néztem föl többet, nem értettem, miért dermedt meg mindenki, mintha legalább egy káromló szót mondtam volna jó hangosan. A tanító valóban szegény volt, de az arcán nem ezt láttam. Sokkal félelmetesebb s végzetesebb jel, a korai halál jele mutatkozott meg nekem, anélkül hogy tudtam volna, mi az, amit látok. Ezután már nemcsak Etelke pirulását figyeltük, hanem a tanító szegénységét is. Lassan kinyílt a szemünk a másságra, a kopott kabátujjra, a foltozott nadrágra, az összevissza repedezett cipőre, s furcsa módon nem sajnáltuk, mert igazából fogalmunk sem volt arról, mennyivel rosszabb állapot ez annál, mint hogy fényes lakkcipő szorítja a lábunk, szé-

pen kikeményített nyakravalónk van, amire annyira kell vigyázni, nehogy rácsöppenjen az étel. Inkább mintha megéreztek volna, hogy rejlik benne egyfajta szabadság, amivel mi, gyerekek tudnánk igazán mit kezdeni, de soha nem lehet részünk benne. Ilyenformán még leginkább az irigységre hasonlított az az érzés, amit a szegénység felénk mutatott oldala kiváltott belőlünk. Felénk mutatott oldala, mondom, mert egyelőre ennyit láttunk belőle, nem többet, a tanító a semmiből érkezett hozzánk mindennap, s a semmibe távozott az uzsonna után, s még csak azt sem tudtuk, hogy gyakran ez volt egyetlen étkezése, s hogy ezért ő sokkal türelmetlenebbül fülelt a konyha irányába, mint mi, s még talán Etelke is azért tetszett neki annyira, mert az ő keze osztotta szét mindig a porciókat. Én aztán azt képzeltem, hogy a tanító is egy apró padlásszobában lakik, valahol a város másik végén, apró kályhában tüzel, s kéményéből különféle színű füst száll, attól függően, éppen mit tudott a tűzre rakni. Egyszer álmodtam is vele, álomban végigmásztam a fényes tetőkön, puhán és biztonsággal, mint egy macska, s beugrottam a tanító nyitott ablakán. A kályhánál gubbasztott, s amint meglátott, kétségbeesetten nézett rám. Tudtam, hogy azt szeretné mondani, fázik, és nincs tüzelője, segítsék rajta, de nem tehettem semmit, hát csak ingattam a fejem, és szégyent éreztem, majd hátrálva kimásztam ismét a tetőkre. Ez a szégyenérzet aztán ébredéskor is megmaradt, s azontúl is sokáig. Nem is nagyon mertem egy ideig a tanítóra nézni, úgy éreztem, mintha meglestem volna egy titkát, s arra gondoltam, talán neheztel érte. Különös, milyen mély nyomot hagyott bennem ez az álom, talán mert oly valóságos volt, s mert először éreztem meg általa a tehetetlenség fájdalmas érzését olyan korán és váratlanul, hogy képtelen voltam feldolgozni. Igazából senkinek nem beszélhettem róla, mert azt éreztem, hogy senki nem gondolkozna erről éppen úgy, ahogy én, s ez zavart volna. Titok maradt hát, s valahányszor ünnepek táján anyám egy nagyobb csomagot adott az előszobában búcsúzásakor a tanítónak a bátyám ruháival vagy ünnepi kóstolóval, mindig félrekaptam a fejem, ne lássák, hogy látom, és szétáradt bennem egy jóleső melegség, amit anyám mozdulata gyújtott, s nagyon tudtam szeretni érte.

Aztán a tanító hirtelen eltűnt az életünkből, jött helyette egy apró szemüveges kisasszony, hófehér hegyes fogai voltak, s valahányszor gondolkozott, vagy várta, hogy megoldjunk valamit, alsó ajkát harapdálta, és előre-hátra ringatózott. Nem mondhatom, hogy nem szerettük, inkább, hogy nem volt érdekes, a tanítónk után különösen nem, elhárította az uzsonnákat, csupán néha kért egy pohár vizet. Kis kortyokban beosztva itta, s ilyenkor mindig lehunyta a szemét. Egyszer-egyszer a húgomnak kedve támadt utánozni, kitűnően tudta, hatalmasakat neveltünk, de végül meguntuk, nem lett fontos ember az életünkben. Én szerettem volna megtudni, hová lett a tanító, de nem mertem senkitől megkérdezni. Végül Etelkéhez fordultam, együtt cipeltük le a kocsihoz az elemózsiáskosarat, apámat készítettük az őszi vadászatra, és Etelke nagyokat nevetett rajtam, hogy bohóckodom végig az utat, mókásnak tartotta a fintoraimat, s csúfolta az új frizurámat. Na, már nem lehetne téged lánynak nézni, hiába erőlködnél, a kisasszony meg sem ismer majd, próbált bosszantani, mert tudta, mennyire nehezen szántam rá magam, hogy megszabadítsanak hosszú fürtjeimtől. Te talán tudod, mi lett a tanítónkkal, néztem Etelkére, s ijedten láttam, hogy azonnal elfutja a szemét a könny. Nem gondoltam, hogy valamilyen sebet szakítok fel ezzel, apró tuskének szántam épp akkor a kérdést, válaszul az ő cukkolására. Már talán nem is él, mondta, és nem nézett rám, azért is kellett tőlünk elmennie, beteg volt nagyon. Anyáék tudták?, kérdeztem, de nem is vártam választ, valami keserű íz terjedt szét a számban, még

nem ismertem ezt, később, amikor már gyakran éreztem, jöttem rá, hogy ez a félelem íze, fémés és keserű, szinte elszibbadt tőle a nyelvem. Ettől kezdve ellenségesen néztem a kisasszonyra, mintha ő lett volna az oka, hogy a tanítónak el kellett mennie, Etelkére pedig mély együttérzéssel, s úgy általában innentől lett szemem a nem igazán látható dolgok látására. Lassan elszakadtam a többiektől, anélkül hogy észrevették volna, s én sem igen tudtam, valójában mi is történik velem. Hisz én szerettem volna éppen olyan lenni, mint mindenki körülöttem, úgy gondolkozni, érezni, s azt is nagyon jól tudtam, hogy anyámék is ezt szeretnék, s nekik aztán végképp nem akartam szomorúságot okozni. Így kezdődött el titkos életem, anyámék a valóságot titkolták előlem, én pedig magamat voltam kénytelen. Biztos vagyok benne, hogy ezzel a változással függött össze, hogy egyszerre beteges lettem, én, aki azt sem tudtam, mi a megfázás, állandóan valami kellemetlen nyavalyában szenvedtem. Túl hirtelen nőtt meg ez a gyerek, nyugtatgatta az orvos anyámékat, fürdőkúrákat meg hegyi levegőt javasolt. Egyre gyakrabban kényszerültem ágyba, s ez még inkább elszigetelt a világtól, s egyáltalán nem volt ellenemre. Anyámat sajnáltam csupán, egyre növekvő aggodalmát, amin nem tudtam segíteni, hiába nézett olyan mélyen a szemembe, onnan nem olvasható ki semmi biztatót.

Sok furcsa szokásom alakult ki hamarosan, amit szintén titkolnom kellett, ha nem akartam még szomorúbbnak látni anyámat, s a titkok csak tovább betegítettek, nem volt ugyanis onnantól egy nyugodt percem, néha még aludni sem tudtam, mert arra gondoltam, ha valaki olyankor bejön a szobába, megláthatja rajtam, hogy más vagyok, hisz alvás közben nem lehet hazudni. Ebbe meg a sok mindenfelé kalandozó gondolatba szépen bele is betegedtem, ami megint csak inkább öröömre volt, hisz a betegség sok minden alól fölmentett, ami alól egyébként ki nem bújhattam volna. Az ugyan kissé zavart, ha részvétellel, sajnálattal néztek rám, hogy hátam mögött elhalkuló hangon állapotomról érdeklődtek, de úgy gondoltam, ezt kárpótolja az a nyugodt érzés, hogy jelen lehetek a világban anélkül, hogy részt kéne vennem a dolgaiban. Azt mondta az orvos, súgta egy nap bizalmasan Etelke, és úgy nézett a szemembe, mintha azon keresztül beláthatna valahová, ahol az igazság lakik, hogy te talán nem akarsz élni, ez lehet a baj. Nem válaszoltam semmit, noha láttam, hogy Etelke mosolygós arcát is befelhőzöm most már ezzel a hallgatással, de igazán, nem kegyetlenségéből, hanem valami tőlem idegen, eddig ismeretlen konokságból nem tudtam szólni.

Nem tudtam eldönteni, vajon az orvosnak igaza van-e, s ez megijesztett. Mert az életet vagy inkább az egész élő világot valami csodálatosnak találtam, s nemcsak az élő, hanem az élettelen, az anyagokat, a formákat, a színeket, mindent, az embert is, mint látványt. Jó volt nézni a mozgást és a mozdulatlanyságot is. Ugyanakkor maga az élet mint tevékenység megijesztett, ebben már nem akartam valóban, hisz nem mertem, részt venni. Igaz volna hát, hogy nem akarok élni? Ezt nem tudtam értelmezni, mert valahányszor végiggondoltam, mindig mást jelentett, így kénytelen voltam hangosan kimondani, hátha úgy elnyeri pontos értelmét, de nem jártam sikerrel. Azzal zártam le végül ezt a kérdést, hogy bizonyára akarok, mert még élek, és másfelé fordítottam figyelmemet. Azt hittem, van valaki nálad, mondta anyám egy reggel csendesen, beszédet hallottam az este, s úgy igazgatta párnámat, ahogy tudta, hogy szeretem, magas legyen, mintha ülnék, hogy láthassam a tetőket, és olvasni is tudjak. Nem várt feleletet, mind a ketten tudtuk, hogy ez fölösleges mondat volt, leginkább csak azért hangzott el, hogy azt lehessen hinni, normális mederben folynak még a dolgok, íme ilyet és bármi hasonlót meg lehet kérdezni tőlem. Ám én erre sem tudtam

válaszolni. Anyánk sír, árulta el Etelke, sírni szokott, ha innen kijön. Nem tudnál kicsit, kicsit más lenni, s nézett rám megint azzal a kutató tekintettel, ami előtt teljesen védtelen voltam. Etelke volt az egyetlen, aki, ki tudja, miért, nem sajnált, nem aggódott, egyszerűen csak figyelt. Úgy figyelt, teljesen ártatlanul, mint aki semmit nem gondol arról, ami velem történik, se jót, se rosszat. Talán meg is bántódhattam volna ettől a figyelemtől, ami leginkább a természettudós figyelmére hasonlított, aki ott ül az őserdőben vagy a sivatagban, szemben a kiválasztott lénnel, de nem bántódtam meg épp azért, mert Etelke jó volt, és ezt is csak így tudta csinálni: türelmes, nyugodt figyelemmel. Ő lett az egyetlen ember, aki összekapcsolt a valósággal anélkül, hogy megjíesztett volna.

Lassan a titkaimat sem szégyelltem előtte, ő láthatta köveimet, és hallhatta azt is, amikor beszélek velük. Pakolászott, rendet rakott a szobában, aztán leült pihenni az ágyam szélére. Fáradtnak látszott, amilyennek még sosem, átfutott rajtam egy rossz érzés megint, egy pillanatig tartott csupán, de este azt írtam a naplómbe, Etelke ma úgy ült le, ahogy a szegények szoktak, ha elfáradnak, s rövid kihagyás után még odaírtam, vajon hol láthatott ilyet?!, s az eszembe sem jutott, hogy és én vajon hol láthatam, hogyan ülnek a szegények, nyilván mert képzeletemben így roskadt magába munka után minden szegény asszony. Így ülni anyámat sosem láttam, sem senkit a mi társaságunkból.

Etelke így ült hát az ágy szélén, és nézte, ahogy előszedem a köveimet, végigsimogatom őket, fülükbe súgok, és fülemhez téve hallgatózom aztán befelé, s halkan dúdolgom, amit hallok. Még betegeskedésem elején szoktam rá a kögyűjtésre, amikor szüleim, megfogadva az orvosi tanácsot, egyik kúráról a másikra hordtak, déli tengerből az északiig, aztán fel a hegyekbe, majd inkább erdei levegőre. Csodálatos helyek voltak ezek, végtelenül élveztem minden percét az ilyen kúrának, még ha volt is némi lelkifurdalásom, hogy talán nem érdemlem meg, hisz én tudtam, hogy nem vagyok beteg, hogy nem úgy vagyok beteg, bár hogy hogyan valójában, azt mégsem tudtam. Végül elaltattam a lelkiismeretemet, gyűjtöttem a köveimet, beszédtem temérdek gyógyszert, napfürdőztem, vízben áztam, óriás fenyők alatt feküdtem, még éles levegőjű barlangokban, és vártam a többiekkel együtt, mikor gyógyulok már meg végre. A köveket mindig hazacipeltem, társaimmá váltak, kapcsolatunk lett, én tényleg hallottam őket akkor, hátukat bársonyosnak éreztem, és az illatuk a tengeré volt vagy az erdőé, ahonnan éppen származtak, s csak igen nehezen álltam meg, hogy ne aludjam velük, mint húgom a babájával. Anyámék természetesen tudtak a kövekről, csak azt nem tudták, milyen kapcsolatba kerültem velük. Ezt egyedül, mondom, Etelke láthatta, aki olyan volt egy kicsit, mint a köveim, sugárzott belőle valami, aminek nem tudtam a nevét, azt gondolom, most még leginkább erőnek nevezhetném, kifogyhatatlan, mindenfelé áradó erőnek, amelyet azonban csak én éreztem, mintha Etelke, miként a kövek, nem ismerné, mi rejtezik benne.

Legjobban azt szerettem, ha kezemben tartva átmelegítettem őket, majd figyeltem, melyik meddig tartja a meleget. Igazán különös tapasztalatokat szereztem, a legtovább a tökéletesre csiszolódott tengerparti kövek bírták, azt képzeltem, azért, mert őket évszázadokon keresztül érte a nap, s megtanulták elfogadni a meleget. Mikor ezt végig gondoltam, mindig megborzongtam attól, ami megjelent előttem, hogy évszázadok, évezredek múltak el, mire ilyené lettek, s félttem egy kicsit. Etelke, fel tudod-e fogni, kérdeztem egyszer, amikor már végre újból beszélgetni volt kedvem, hogy ez a kő meg mindegyik a kezdetektől létező, s nagyot nyeltem rögtön, annyira izgatottá tett

annak a hirtelen felfedezése, hogy a kezdetektől létezik valami, s ez a valami ott van a kezemben, átveszi testem melegét, s még iszonyúbb volt a másik gondolat, hogy a köveim ott lesznek a világ végezeténél, egészen az utolsó pillanatig. Felfogom, bölintott Etelke egyszerűen, és ez így van rendjén. Néztem rá, még kissé ijedt voltam az előbbi felfedezéstől, igazából nem is tudtam, mi ijesztett meg jobban, köveim időtlensége vagy az, hogy én így gondolkozom, hogy mik jutnak eszembe!, miközben Etelke tudja, jól vannak a dolgok. Te nem tudsz semmit a körül, az meg nem tud rólad, tette még hozzá, s láttam, nem akar erről többet beszélni.

Az nem baj, ha ebben a korban mindenfélét gyűjt a gyerek, nyugtatgatta anyámékat az orvos, aki egyébként a család jó barátja volt. Amióta az eszemet tudom, mindig ott ült szombat esténként a szalonban, alacsony, rövid hajszű emberke, szemüvegét folyton a nyakában lógatta, gyorsan beszélt, általában gyorsan csinált mindent. Ha megérkezett, egy időre hirtelen minden felpörgött, még a levegőt is érezhetően megmozgatta, aztán amikor már ült, kávé után, képes volt órákig meg sem mozdulni. Megfigyeltem, mindig ugyanazt csinálja, mintha folyton először lenne nálunk, tekintete hosszasan elidőz minden egyes képen a falon, de talán még a tapéta mintáit is alaposan megnézi, ugyanúgy, mint a vitrinben a metszett, karcsú nyakú színes üvegeket, apám gyűjteményét. Aztán rátér a könyvesszekrényre, ilyenkor mindig összeszűkíti szemét, félrehajtja a fejét, s így próbálja elolvasni a könyvek gerincén lévő írást, végül kiúszik tekintete az ablakon túli világra, s itt megállapodik. Így hallgatja a zenét vagy a többiek társalgását. Alapjában véve kedves embernek tartottam, bár volt néhány olyan szokása, ami nagyon zavart, úgy éreztem, néha túlzottan bizalmas, aztán meg szürcsölve itta a kávé, cuppanós kézcsókot adott a hölgyeknek, s voltak olyan szavai, melyeket nem szerettem hallani. Na, hogy van a kislembert, mondta, vagy mi a helyzet úgy általában és konkrétan, s megpaskolta teljes tenyérrel az arcomat. Kezének mindig volt valamilyen illata, mindig másféle, nem mondom, hogy rossz illatok voltak, mégis mindig felkavarták a gyomromat. Látszott rajta, élvezetet talál abban, hogy engem gyógyíthat, tanácsokat adhat, kúrát rendelhet. Néha úgy gondoltam, nincs is más beteget, csak én. A köveket anyám mondta el neki, s azt is, hogy beszéljek hozzájuk, s itt lehalkította a hangját, de nem annyira, hogy ne hallhattam volna meg a nyitott ajtón át. Füleltem, mit mond az orvos, de ő csak krárogott, mint mindig, ha tanácstalan volt, és azt mondta, hogy az biztos, teljesen más vagyok, mint a többiek, de végül is még bármi lehet. Anyámat egyáltalán nem nyugtatta meg ez a vélemény, hiszen épp ettől félt. Eddig ezt még magam előtt is titkoltam, mondta el-elakadva, de csak tudnia kell, volt a mi családukból egy eset, a dédapámnak valamelyik testvére, ő úgy mondta, tébolydában halt meg, hát elgondolni sem merem... sokáig hallgattam, s a legmegdöbbentőbb a számomra az volt, hogy az orvos sem mondott semmit, nem vigasztalta anyámat, egy árva szó erről többet nem hangzott el, mikor újra beszélni kezdtek, már valami jótékonysági estről vagy miről volt szó. Én pedig csak néztem a köveimet, s figyeltem, hogyan terjed szét bennem a félelem, félelem a jövőtől, ami esetleg rám vár.

Amikor Etelke rám talált, úgy hiszem, a kétségbeesés már minden erőmet felemészítette. Szememből céltalanul folyt a könny, magam sem tudtam, mitől és hogyan fog elállni. Etelke nézett egy darabig, aztán kiment, visszajött, hozott egy kosarat, leguggolt, lassan, nyugodtan szedegette köveimet, és olyan óvatosan rakta be a kosárba őket, mintha eltörhetnének. Közben folyton engem nézett, s ráérős mozdulataiban ott volt, hogy bármikor visszapakol, ha egyet is szólok, én azonban nem tudtam egyet sem szólni, s a kövek szépen mind belekerültek a kosárba. Etelke felállt, ezeket most

elvisszük, mondta, és odanyújtotta nekem a kezét. Azt hiszem, vannak az életben ritka pillanatok, amikor az ember anélkül, hogy gondolkodna rajta, egyszerűen tudja, mi fog történni, ki áll az ajtó előtt, vagy mi van a levélben, amit épp felbontani készül. Így tudtam én akkor, hová megyünk. Az óvárosi temető, melyet a szegények temetőjének hívtak, egy kis dombon feküdt, s inkább olyan volt, mint egy erdő, ugyanis elterjedt, hogy nem sírköveket meg fejfákat tettek a sírokra, hanem egy-egy fát ültettek a temetéskor. Aztán pár év múlva, amikor a fa törzse már elbírta, rávésték az elhalt nevét, sok helyen csupán a kezdőbetűjét. Voltak fák, melyek négy-öt monogramot is hordoztak egymás fölött, anélkül hogy bárki tudta volna, kiket jelölnek a betűk. Nagyon szép helye volt ez a városnak, ahogy a dombot körbejárta az ember, mintha a város fordult volna egyet körülötte. Nekünk ugyan tiltott hely volt ez a domb, talán a temető miatt, nem tudom, mi mégis gyakran erre jártunk, bújócskáztunk, vagy csak úgy semmiért másztunk fel rá. A temetőnek egy őre volt, piros arcú, piros orrú, kerek képű ember, aki mindig magában beszélt, és sehol máshol nem lehetett találkozni vele, csak itt, a dombon. Ő kaszálta le időnként a fűvet, s egy cseppet sem bánta, ha észrevette a leskelődő gyerekeket, inkább kicsit még megemelte a hangját, s úgy folytatta monológjait vagy párbeszédeit, mint a jó színész, aki észreveszi, hogy a hátsó sorokban is ülnek. Etelkének hangosan köszönt, ahogy gyakori látogatónak illik, s én akkor már azt is tudtam, kihez szokott járni, hogy vasárnaponként miért van kisírva a szeme, ha a sétából hazajön.

A tanító sírján még épp hogy sarjadt a fű, s a két nyírfácska is mintha csak most tanulná az álldogálást, de egy odagurított fatörzsre már le lehetett ülni. Szótlanul raktuk ki a köveket, ahogy adták magukat a kezünk alá. Én csak figyeltem, hogyan épül belőlük valami síremlékféle, s igyekeztem nem gondolni üres szobámra. Bízam Etelkében, tudtam, hogy úgy vannak jól a dolgok, ahogy ő látja őket, tudtam, hogy segíteni akar, s elhittem, hogy ez kell a gyógyulásomhoz, bár azt nem tudtam, miért, miért éppen a köveimet kell feláldozni. Mert valódi áldozat volt ez, ezt éreztem, visszaadtam köveimet az időnek, ahonnan kiszakítottam őket. Nagyon nehéz lett minden hirtelen, sírtam volna, ha maradtak volna még könnyeim, így csak bámultam magam elé, amíg el nem homályosult a kép, a kis füves dombocska hullámozni nem kezdett kövcimmel együtt, s talán el is úsztak volna messze, az időn túlra, ha nem rántom vissza őket a szemrebbenéssel. Etelkére néztem, ő nem sírt, inkább valami elégedettséget láttam rajta. Ide jobban illenek, intett a kövek felé, s én tudtam, hogy most nagyon közel vagyunk egymáshoz, s hálás voltam érte. Ha visszamegyünk, eszünk valami finomat, mondta Etelke, és kézen fogott. Mit ennél, faggatott, miközben egyre gyorsuló lábbal mentünk lefelé, s én egyszerre éreztem, hogy tényleg, valamit ennék, talán diósat vagy csokisat inkább, s nagyon jó volt ezen gondolkozni. Este, sötét szobámból kedves háztetőimet néztem. Lassan eleredt az eső, éppen csak szitált, a tetők fényesedni kezdtek. Elképzeltem, hogy köveim is így fényesednek most, s úgy gondoltam, ez jólesik nekik, mert ismerős és ismerős lesz majd a szél is meg a napsütés. Esőillat jött be a szobámba, az esőáztatta por szaga, s apró párák szálltostak a cserepekről. Jó nagyokat lélegeztem, s anyámékra gondoltam, hogy majd mennyire örülnek, ha látnak holnap, és soha nem fogják megtudni, hogy ma Etelkével megváltoztattuk a jövőmet. Néztem a felfelé szálldosó párát, láttam, ahogy találkozik az alacsonyabban úszó felhőpamacsokkal, s mintha a félelem is így szakadozott volna lelkemről, s indult volna egyre messzebb, amíg végleg el nem tűnik majd a szemem elől.

Kelemen János

KANT, BABITS ÉS AZ ÖRÖK BÉKE

Kant AZ ÖRÖK BÉKÉHEZ című művének
kétszázadik évfordulójára

1. Az a kétszáz év, mely Kant AZ ÖRÖK BÉKÉHEZ című művének megjelenése óta eltelt, nem az örök béke, inkább az örök háborúk kora volt. Még élt Kant, amikor a napóleoni háborúk elkezdődtek, hogy majd a nemzetek közötti csillapíthatatlan konfliktusok a XX. század világháborúiba torkolljanak.

Nem kell-e naivnak mondanunk a filozófust, aki – a bázeli béke kedvező pillanatában, melyet a Francia Köztársaság és Poroszország 1795-ben kötött meg – „filozófiatervet” készített az örök béke megvalósítására? Nem az a szándékom, hogy e vádat a mű elemzésére támaszkodva elhárítsam (maga Kant volt leginkább tudatában annak, hogy aki az örök békéről készít tervezeteket, arra könnyen rásütik a bélyeget: „álmodozó”, „fantasztá”). Aki ismeri a szóban forgó művet s általában a kanti politikai filozófiát, annak úgysem kell bizonygatnunk: semmi sem jellemző kevésbé a königsbergi gondolkodóra, mint a naiv álmodozás, és semmi sem jellemző rá jobban, mint a mély-séges antropológiai pesszimizmuson alapuló páratlan realitásérzék.

2. Tehát nem a szövegről, hanem a szöveg utóéletéről szeretnék szólni, annak is egy epizódjáról. A mű, megjelenésének pillanatában, igen nagy sikert aratott. A königsbergi Nicovius kiadó által nyomtatott első ezerötyszáz példány gyorsan elfogyott, így még 1795-ben sor került az első kiadás utánnyomására, hogy ezt 1796-ban kövesse a második kiadás, melyet 1797-ben szintén újra kellett nyomni. A siker bizonyára nemcsak a szerző hírnevének és a mű színvonalának volt köszönhető, hanem igen nagy mértékben annak, hogy a kor egész Európát felforgató cseményei sokakat tettek fogékonyvá a benne foglalt gondolatok iránt.

A mű további sorsa hasonlóképpen szövődött össze a nagy történelmi eseményekkel. Bizonyára nem véletlen, hogy AZ ÖRÖK BÉKÉHEZ először 1915-ben jelent meg magyarul (Hildenstab György fordításában),¹ s hogy még az I. világháború éveiben egy további magyar fordítás látott napvilágot Babits Mihály tollából.²

Az sem véletlen, hogy maga Babits vállalkozott a könyv újrafordítására, mely – mint láttuk – alig pár éve már megjelent magyarul. A fordításhoz írt bevezetőjében, mely a *Nyugat* 1918/II. számában jelent meg, így indokolja vállalkozását: „[...] elfogadtam a megbízást. Mert az az érzésem, hogy a mai időkhöz senkinek sincs joga, semmiféle okból, semmiféle ürügy alatt, kitérni a legterheesebb feladat elől sem – amelyre csak egyáltalán képes –, ha avval a békegondolatnak csak a legcsekélyebb szolgálatot is teheti.”³ A nagy pacifista hangja ez, azé a költőé, aki ekkorra már megírta a magyar irodalom legnagyobb békeverseit, a HÚSVÉTELŐTT-et, a FORTISSIMÓ-t vagy a heidelbergi filozófus, Emil Lask emlékének szentelt költeményt (EGY FILOZÓFUS HALÁLÁRA. IN MEMORIAM AEMILII LASK PROFESSORIS PHILOSOPHIAE HEYDELBERGIENSIS – OBIT PRO PATRIA 1915 IN GALICIA).

Babits mondata a lényegét érinti. Kant művét *kötelességből* fordította le, hiszen a bé-

kegondolatot szolgálni bármivel, amit hatalmunkban van megtenni: kötelesség. Ahogy Babitsnak kötelessége volt a fordítás, úgy nekünk kötelességünk, hogy Kant művéről megemlékezzünk, s újraolvassuk.

3. AZ ÖRÖK BÉKÉHEZ utóéletében fel-felbukkan egy paradoxon, mely nem is annyira magát ezt az írást érinti, mint inkább az egész kanti életművet. Régi vád, hogy a német történelem kisiklásaiért és a német szellem militarista eltévelyedéséért a klasszikus német filozófia a felelős, nem utolsósorban Kant. S nem feltétlenül az olyan sztálinista filozófiatörténészekre és ideológusokra kell gondolnunk, mint Alexandrov, aki közvetlenül a II. világháborút követően betiltatta Hegelt. Példaként idézhetjük az I. világháború idején kibontakozó olasz propagandát is, melyhez nemcsak zszurnaliszták és demagógok szolgáltatták az érveket, hanem komoly egyetemi professzorok és filozófusok. Hegelt nem másért tették felelőssé, mint Itália erkölcsi zülléséért. A hegelizmus számukra „*az erkölcsi és intellektuális bomlás utolsó tizenöt évének egyik legszomorúbb jelensége*” volt. Hegel „*töltötte meg hideg logikával a porosz ágyúkat*”, míg „*AZ ÖRÖK BÉKE szerzője*” vétke az volt, hogy „*a tiszta ész tanításait kiigazította a gyakorlati ésszel*”, mely a hatalmasoknak szolgáltatt érveket ahhoz, hogy „*hazugságok, szofizmák és ürügyek révén*” „*bármilyen gaszágot igazoljanak*”.⁴

Különös, s itt érkezünk az igazi paradoxonhoz, hogy a „militarista Kant” képc Babits írásaiban is megjelenik. Míg az említett olasz szerzők az Ausztria és Németország elleni háborús propaganda szolgálatában denúciálják Kantot, addig Babits a maga pacifista szemszögéből bírálja őt. Ám hasonló logika alapján. Egy 1917-ben írt s 1918 januárjában megjelent cikkében a „*veszedelmes világnézet*” megalapítói, az „*ész sírásói*” között említi, akik a nagy háborút szellemileg lehetővé tették: „*Kant már megkezdte ezt: avval, hogy szigorúan kiszabta az ész határait. Kivonta hatásköréből a Ding an sichet, a világ lényegét. [...] Hogy milyen jelentősége lehet az emberi életre az ily gondolkodásnak, azonnal kitűnt a Kant erkölcsstanában. A morál legszorosabb összefüggésben van a lényeggel. Ha a lényeg ésszerűtlen valami, mért lennének a morális parancsok megokoltak avagy logikusak? A categoricus imperativus nem tűri a miért?-et. A ne kérdezd, miért, a vak fegyelem morálja, az igazi porosz morál, militarista morál ekként filozófiai alátámasztást nyert.*”⁵

4. Nagy békeversein és szóban forgó Kant-fordításán kívül Babits esszéivel is igyekezett szolgálni a „*békegondolatot*”. Úgy vélte, s igaza volt, nemcsak a béke lehetőségét kell megmutatni – követve azt a Kantot, akit csodált: AZ ÖRÖK BÉKE Kantját –, hanem választ kell találni arra a kérdésre is, hogy mi teszi lehetővé a háborút. Méghozzá nemcsak általában kell feltenni a kérdést, hanem abban az egészen konkrét történeti értelemben is, hogy világnézetileg mi tette lehetővé az éppen folyó „nagy háborút”, s mi tette lehetővé, „*hogy az emberek eltűrjék*”. Abban a tanulmányában, melyben Kantot is a felelősök között sorolja fel, így válaszol: „*Az ellenség neve: antiintellektizmus. Vagy: antiracionalizmus.*”⁶ Az indoklás így hangzik: „*Az értelmellen iszonyokba való belenyugvás csak oly korban képzelhető, mely elvesztette hitét az Ész, a Ráció erejében [...] Ilyen a mi korunk: A XVIII. század nagy reakciója. Az ésből való kiábrándulás kora ez. Ilyen már a filozófiája is. Megdöbbentő, de szóról szóra igaz: az egész mai filozófia egy évszázad óta az ész és értelem alálásán működött.*”⁷

A kérlelhetetlen racionalista válasza ez. Talán van, aki azt mondaná: a dogmatikus racionalistáé. Ennek megvitatása, a racionalizmus mai értelemeinek tisztázása messzire vezetne, de nincs is erre szükség. Hogy a háború önmagában észellenes, s hogy az

irracionalizmus talaján válhat tömegessé a háború szükségességének, „eltűrhetőségének” érzése, sőt a nagyszerűségbe vetett hit, abban Babitsnak tökéletesen igaza van. Az pedig egész egyszerűen tény, hogy a kor háborús propagandája valóban az irracionálisból merítette érveit, s hogy az irracionális nem utolsósorban a „*bemocsolt és leráncigált Nietzsche*” valóban „*a militarista morál filozófiai alátámasztását*” szolgálta. (A „*bemocsolt és leráncigált Nietzsche*” egyébként szintén Babits kifejezése egy 1912-es, FUTURIZMUS című írásából.)

Idézett írásában, majd Julien Benda AZ ÍRÁSTUDÓK ÁRULÁSA című híres könyvéhez fűzött 1928-as megjegyzéseiben Babits az ész sírásóiként joggal nevezi meg azokat, akik az akaratot, az ösztönt vagy az életet teszik meg fő princípiumnak, s felszámolják az igazság fogalmát, mint Schopenhauer, Nietzsche, Bergson vagy mint a pragmatisták.⁸ Érdemes felfigyelnünk arra, hogy a diagnózis és a felelősök névsora itt szinte ugyanaz, mint AZ ÉSZ TRÓNFOSSZTÁSÁ-ban, Lukács György sokat vitatott, jóval későbbi művében. Talán nem véletlen egybecsengés, ha Babits egy helyen „*az Intelligencia detronizálásáról*” szól.⁹

5. Ha, mint láttuk, 1917-ben Babits úgy említi Kantot, mint „*az ész sírásóját*”, nem sokkal később igazságot szolgáltatott neki. Szolgáltathatott volna méltóbb módon igazságot, mint AZ ÖRÖK BÉKÉHEZ lefordításával? Igaz, 1928-as Benda-kommentárjában megismétli korábbi tételét, melynek értelmében „*A TISZTA ÉSZ KRITIKÁJA óta az emberi filozófia tevékenysége jóformán abban merül ki, hogy az Ész tekintélyét aláassa*”. Hozzáteszi azonban, hogy a nagy gondolkodók, akik ezt a fejlődést elindították, „*távol voltak attól, hogy az Ész erkölcsét lerontsák, és helyébe az ösztönökön alapuló erkölcsöt ültessék trónra. Részükről még az Ész elleni kritika is az Ész erkölcsének egy hőstette volt: az Ész hősie igazságszeretele önmaga ellen [...]*”.¹⁰ Senki másra nem áll jobban az utolsó mondat, mint éppen Kantra, és nem fejez ki semmi mást, mint egy önkritikus, modern és ma is érvényes racionalizmus alapállását.

A KANT ÉS AZ ÖRÖK BÉKE című írásában Babits a racionalista és realista Kantot méltatja. Azt a Kantot, aki szerint az örök békét nem az emberi természet megjavulása, s nem a filantróp érzések elterjedése fogja lehetővé tenni: aki – épp ellenkezőleg – az ember gonoszságából és antagonisztikus természetéből vezeti le a tételt, hogy a természet – az emberek akarata ellenére – az örök békét mintegy kikényszeríti: „*Ekként a természet, mechanizmusával, az örök békét magukban az emberi hajlamokban garantálja. Persze csak oly biztossággal, mely nem elegendő, ennek eljövételét (teoretikusan) megjövendőlni. De praktikus tekintetben mégis kielégít. És kötelességünkké teszi, erre a célra vele dolgozni.*”¹¹ Alighanem erre a helyre gondol Babits, amikor Kant fő érvét a következőkben véli összefoglalni: „*azt, hogy a békegondolat utópisztikus és kivihetetlen, az emberi ész matematikai bizonyossággal belátni nem képes. Mert láttuk, hogy ily ítélet – mely a fejlődés irányára vonatkozik – ránezve transzcendens. Mindaddig pedig, amíg ez matematikai pontossággal bebizonyítva nincs – ahogyan sohasem lehet –: bármennyire nem hinnénk is az örök béke megvalósulásában, kényszerülünk annak (legalább halvány vagy távoli) lehetőségét megengedni. Addig azonban, amíg ez a lehetőség – bármily kicsike is különben – fennáll: alig megbocsátható bünt követ el az emberiség ellen, aki ezt a lehetőséget kételyek kifejezése és hangoztatása által gyengíti. És aki ezt átgondolva, mégis cinizmusának és tapasztalati fölönyének fitogtatására a kételkedő pózban megmarad, azt joggal lehet erkölcstelen embernek és mindannyiunk ellenségének tekinteni.*”¹²

Ez a kétségtelenül erős érv nyilvánvalóan nem alapoz meg elméletileg egy tényt (az örök béke eljövételét). Fölösleges mondani: ez nem volt sem Kantnak, sem Babitsnak szándékában. Az érv sokkal inkább a cselekvés vezérelvéül, egy erkölcsi választás in-

dokául szolgál. Babits annyira fontosnak tartotta, hogy többször is visszatért hozzá. 1934-ben, MIT TEGYEN AZ ÍRÓ A HÁBORÚVAL SZEMBEN? című írásában szó szerint megismételte, a következő bevezető mondatlall: „*Talán vissza kell térnie az emberiség régi idealizmusához és optimizmusához, s újra megfontolni a Kant híres okoskodását, mely soha nem volt oly aktuális, mint ma.*”¹³ S egy 1935-ös szövegben, mely BÉKEKIÁLTVÁNY címen maradt ránk, s melyet Babits a Népszövetséghez kívánt eljuttatni, még mindig AZ ÖRÖK BÉKÉHEZ érvei térnek vissza: „*Megvetjük és megbélyegezzük a cinizmus vállvonó főlényét, amely szerint háború mindig volt és mindig lesz. Megvetjük a kételyt, mely Kant szavaival élve maga hozza létre a rosszat, amit megjövendöl.*”¹⁴

A „békegondolat” tekintetében nyugodtan beszélhetünk tehát Babits „kantianizmusáról”. A fentebbi érvelés fényében „kantianizmus” itt annyit tesz, hogy a béke iránti elkötelezettséget úgy fogjuk fel, mint általános alapelvekből eredő kötelelsséget. Nem clegendő tehát, ha azért vagyunk a béke mellett, mert emberszeretők vagyunk, s elborzadunk a háborútól. Mindez magánügy. Babits fogalmazása teljesen egyértelmű: „*Az emberszeretet ijedten és túlordítva, elhallgat. De a Jogot nem lehet túlordítani: sem a Logikát megfélemlíteni. Itt pedig, mondja Kant, nem filantrópiáról van szó. Jogról van szó, kötelelsségekről és lehetőségekről – s a Logika beszél.*”¹⁵

Annak bizonyítása, hogy a béke iránti elkötelezettség kötelelsség, összefonódik a kínzó kérdéssel: mit tegyen az író a háború ellen?¹⁶ S valóban, Babbitstól ezt a választ kapjuk: az írónak, ha nem tehet is mást, legalább hirdetni kell, hogy a békegondolatot védelmezni kötelelsség. A kanti érv konok ismétlésével Babits pontosan ezt teszi.

Babits a XX. század egyik nagy értelmiségije. Kanthoz való viszonyát nem a történelész vagy a filológus elméleti érdeklődése motiválja. Viszonya gyakorlati-erkölcsi viszony, mely cselekvésre késztet. Már Kant könyvének lefordítását tettnek szánta, ahogy Kant érveinek egy életen át tartó sulykolása is tett volt a szemében, s tett a mi szemünkben.

Jegyzetek

1. Immanuel Kant: AZ ÖRÖK BÉKÉHEZ. London, 1915.
2. Immanuel Kant: AZ ÖRÖK BÉKE. Új Magyarország Kiadó, 1918.
3. Babits Mihály: KANT ÉS AZ ÖRÖK BÉKE. In: Babits Mihály: ESSZÉK. TANULMÁNYOK I. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978. 530. o.
4. Ferrero, Troilo, Varisco, Del Vecchio, illetve más történészek és filozófusok háborús írásairól lásd Eugenio Garin: CRONACHE DI FILOSOFIA ITALIANA 1900/1943. Laterza, Roma-Bari, 1975. Vol. II. 310–323. o.
5. Babits Mihály: A VESZÉDELMEK VILÁGNÉZET. In: Babits Mihály: ESSZÉK. TANULMÁNYOK I. 513. o.
- 6–7. Uo. 512. o.
8. Babits Mihály: AZ ÍRÁSTUDÓK ÁRULÁSA. In: Babits Mihály: ESSZÉK. TANULMÁNYOK II. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978. 218. o.
9. Uo. 222. o.
10. Uo. 218. o.
11. Immanuel Kant: AZ ÖRÖK BÉKE. Fordította Babits Mihály. Európa Könyvkiadó, 1985. 49. o.
12. Babits Mihály: KANT ÉS AZ ÖRÖK BÉKE. 535–536. o.
13. MIT TEGYEN AZ ÍRÓ A HÁBORÚVAL SZEMBEN? In: Babits Mihály: ESSZÉK. TANULMÁNYOK II. 456. o.
14. BÉKEKIÁLTVÁNY. In: Babits Mihály: ESSZÉK. TANULMÁNYOK II. 461. o. Kant mondatát, melyre az idézet céloz, lásd Immanuel Kant: AZ ÖRÖK BÉKE. Fordította Babits Mihály. Európa Könyvkiadó, 1985. 67. o.
15. Babits Mihály: KANT ÉS AZ ÖRÖK BÉKE. 540. o.
16. MIT TEGYEN AZ ÍRÓ A HÁBORÚVAL SZEMBEN? 455–456. o.

Magyar László András

GONDOLATOK A TULAJDON EREDETÉRŐL

Bizonyos dolgokon nem lehet változtatni, másokon látszólag lehet. Az embereket gyötrő kínok nagy része adott és elháríthatatlan körülményekből fakad: halálból, betegségekből, testi és lelki nyomorúságból. Vannak azonban olyan szenvedések, amelyekért gondolkodásunkat hibáztathatjuk – vajon tőlük megszabadulhatunk-e?

Az efféle szenvedések: félelem, gyűlölet, kielégítetlen vágy. A félelem a jövőtudat következménye. A gyűlölet a múltbéli sérelmekből sarjad. Ezeken lehetetlen segíteni. A kielégítetlen vágy vagy testi eredetű – ennek nem lehetünk urai – vagy pedig gondolkodásunk teremtménye: az irigység például efféle baj. Azért vagyunk irigyek, mert olyan tulajdonra vágyunk, amelyet nem birtoklunk. Vajon ha megismerjük a tulajdon lényegét, reményünk lehet-e arra, hogy a kielégítetlen vágyak egy tárgyra vonatkozó részétől, így a gyötrő irigységtől és önvádtól is megszabaduljunk?

Az eredeti tulajdon

Mi a tulajdon? Olyan dolog, amit bármikor használatba vehetünk, ami fölött csak mi rendelkezünk. A tulajdon állati létünk örökségei közé tartozik. Erre az a bizonyíték, hogy tulajdon az állatvilágban ma is létezik, sőt még a legalacsonyabb szinten élő lényeknél is megfigyelhető.

Az állat tulajdona elsősorban saját teste, másodsorban étkezőterülete és élelme, harmadsorban lakhelye, negyedszerre pedig családja. Az állati tulajdonérzés legélesebben akkor nyilvánul meg, ha a tulajdont veszély fenyegeti vagy sérelem éri. A tulajdon sérelme vagy veszélyeztetettsége az állatból agressziót vált ki. Az állat tulajdona az, amit véd:¹ ez a bizonyítéka annak, hogy magáénak tekinti.

Az állati tulajdon legfőbb jellemzője, hogy mindig lét- vagy fajfönntartáshoz elengedhetetlenül szükséges dolog. Az állat nem tud tulajdona nélkül élni: ennek nem lelki, hanem igencsak gyakorlati okai vannak.

Az eredendő tulajdon a *test*. A test mint tulajdon nem a személyiség birtoka, hanem a személyiség része – ha éppen nem teljesen azonos vele. A tulajdon eme részének elidegenítése azonnali vagy hamaros halált jelent. A test tulajdonos és tulajdon egyszerre. Ugyanúgy, ahogy az ember birtokosa személyiségének, és azonos is vele.² Az állat mégis és éppen ezért teljes joggal tekintheti testét a tulajdonának.³

Az *étkezőterület* és az *élelem* nem választható el egymástól. Ennivaló híján az állat elpusztul, élelmét azonban csak a megfelelő nagyságú étkezőterületről szerezheti be. Egyazon étkezőterületen általában több állat él: ilyenkor az állat csak azzal szemben tekinti tulajdonnak területét, aki vele azonos táplálékot fogyaszt. Bizonyos csoportosan élő és étkező állatfajtáknak közös a tulajdonuk, amelynek sérelmét közös agresszióval torolják meg. Más – főként ragadozó – állatok egyéni tulajdont birtokolnak.⁴ Az állatok étkezőterületüket, illetve lakhelyüket gyakran a térben is megjelölik.⁵ Míg a test elidegeníthetetlen tulajdon, az étkezőterület elidegeníthető, elhagyható. Az állatok nagy része ételmaradékát, sőt étkezőterületét is hajlamos elhagyni, sok állat pe-

dig egyáltalán nem védi étkezőterületét vagy táplálékát, ez utóbbit még fogyasztás közben sem: a védelmi cselekvés, mely a tulajdon föltétele, ilyenkor magára a fogyasztásra korlátozódik.⁶ A fogyasztás tehát a védelmi cselekvés egy fajtája. Az állatok az evésre alkalmas dolgok közül mindazt tulajdonuknak tekintik, amit abban a pillanatban esznek vagy evés céljából kiszemeltek vagy megszereztek (esetleg tárolnak), de semmi olyasmit, amit még nem esznek, szemeltek ki vagy nem szereztek meg.

Az állatok részint tulajdonuknak tekintik *lakhelyüket* is: a lakhelyre behatoló idegen ugyanis veszélyeztetni életüket vagy táplálékukat. Megfigyelhető, hogy ez a veszélyérzet csak az azonos, illetve nagyobb erejű állatok behatolása esetén ébred föl.⁷ Külön lakhelye, fészke, odva, menedéke nem minden állatnak van. A lakhely általában három funkciót tölt be: élelmet lehet tárolni benne, utódokat nevelni – a harmadik funkció, a test védelme (főként pihenés idején) nem olyan fontos. A lakhely tehát csak azoknak az állatoknak az esetében nélkülözhetetlen tulajdon, akik benne élelmet kívánnak tárolni, utódokat nevelni, illetve akiknek teste állandó vagy pihenés idejére ideiglenes védelemre szorul. (A csigának háza, a ráknak páncélja részben a testéhez tartozik. A korall azonban, noha lényegében azonosan keletkezik, inkább testvédelmet szolgáló lakhely – a határt nehéz megvonni.) A lakhely a test részének is tekinthető, páncél- vagy bundaféleségnek, így a testtípusú tulajdonnal szoros a kapcsolata.

A *család* nem a lét-, hanem a fajfönntartást szolgáló tulajdon. Leginkább szintén a testtulajdonnal rokon. Az anya gyermekével sokáig egy test, s ez a viszony csak fokozatosan szűnik meg. A családot (illetve a nőstényeket) a családfő tekinti tulajdonának, az utódot az anya, s ritkábban az apa. A csoportosan élő állatoknál ez a viszony bizonyultabb. Általában elmondható, hogy az állat azt tekinti tulajdonának, amit véd. Amit tehát nem véd, az nem tulajdona.

Összefoglalva: Az állati tulajdont két dologról lehet fölismerni: Az állat *rendelkezik vele és védi*. Minden állati tulajdon elengedhetetlen feltétele a faj- és létfönntartásnak, tulajdona nélkül az állat vagy egyénileg pusztul el, vagy fajtája hal ki. Az állati tulajdon határai megegyeznek az állat testének határaitól. A test és a táplálék esetében ez egyértelmű, a lakhely, az étkezési terület és a család esetében pedig abban nyilvánul meg, hogy az állat tulajdonát testével jelöli meg és védi. Az állati tulajdon tehát voltaképpen maga a test vagy a megnövelt test.

Következésképp az állat mint élőlény tulajdonaival egyenlő, belőlük áll össze – amivel önmagát azonosítja, az mind tulajdona. Az állat lényének ezek a tulajdonok alkotják lényegét. De fordítva is igaz ez – s ennek majd később lesz jelentősége –, a tulajdon az állat részévé válik, beleépül lényébe, legalább addig, amíg tulajdon marad, de néha tovább is.

A fentiekből továbbá az is következik, hogy az alapvető tulajdonformák nem társadalmi fejlődés eredményeképpen jöttek létre, hanem föltételei az életnek. Tulajdonának ismerete, azaz védelme és használata nélkül egyetlen állat sem maradna életben. Az alapvető tulajdon tehát nem emberi találmány, s nem luxus, hanem létfeltétel. Persze mindez nem a fogalomra, hanem az egyes tulajdonokra vonatkozik.

Ha föltesszük, márpedig nincs más lehetőségünk, hogy az emberi tulajdon az állati tulajdonformákból fejlődött ki, akkor mindennek lényegében az emberi tulajdonra is érvényesnek kell lennie. Egyrészt ugyanis nincs okunk kételkedni abban, hogy az ember valamilyen állatból alakult ki, másrészt azt sem gondolhatjuk, hogy az ember jelenlegi állapotában ne lenne állat, ha sajátos és túllontúl sikeres állat is. Tény, hogy az ember maga alakította tárgyak tömegével veszi körül magát, de ez még nem jelentős

különbség: A méh szintén maga alakította világban él, az pedig, hogy az ember által alakított tárgyakat bonyolultabbaknak tekintjük a méh műveinél, csak szempont kérdése: a bonyolultság emberi fogalom, s a méh szempontjából a mi tárgyaink, a keréktől a komputerig hasznavethetetlenek és kaotikusak, sőt talán nem is léteznek.⁸ Így hát méltán gondolhatjuk, hogy nagy eltérések az ember és az állat közt nincsenek.

A következőkben tehát azt próbáljuk szemügyre venni, miként jelennek meg az állati tulajdonformák az embernél, illetve milyen sajátos emberi tulajdonformák léteznek, s ezeknek mi a közük az állati tulajdonformákhoz.

Tulajdonformák az embernél

A test

Az embernek éppoly szerves tulajdona a teste, mint az állatnak, s éppúgy nem élhet nélküle. Míg azonban az állat teste bőrénél véget ér, az emberi test különféle burkolóanyagokkal és az érzékszervek, a testrészek meghosszabbításaival, pótlékaival is kiegészül. A ruhadarabok, amelyekkel az ember testét burkolja, bundaként, páncélként, jelként, ékességként funkcionálnak, érzékszervei s képességei javítására pedig az ember szerszámokat használ. A ruhák, eszközök, szerszámok az ember számára testének részét képezik, ezért tekintheti őket tulajdonának. Az ember e műtestrészek nélkül éppúgy életképtelen, mint valódi testrészei híján, legfőlőbb elvesztésük után pusztulása lassabban s közvetettebben megy végbe. Más a helyzet azokkal az eszközökkel, ruhadarabokkal, amelyeket az ember nem használ, illetve amelyeket nem csak rendeltetési céljuk szerint használ. De ezekről majd később.

Élelem és étkezési terület

Ami az ételmelet illeti, az ember is elsősorban azt tekinti tulajdonának, amit eszik, evésre kiszemelt vagy megszerzett. Ám mivel az ember, szemben az állattal, a jövőt, illetve a feltételes módot is ismeri, olyan táplálékot is magáénak tekinthet, amelyről csak elgondolja, hogy eszi, kiszemelte vagy megszerezte. A táplálék előállítás, természetese, hosszú távú megtervezése és raktározása nem emberi sajátosság, az állatvilágban is megfigyelhető. Az ember továbbá nemcsak élelmiszereket eszik, hanem más, őt kellemesen ingerlő dolgokat is fogyaszt, a dohányfüsttől a zenéig s a filozófiától az információkig. Ezeket ételnek tekinti: tulajdonszemlélete velük kapcsolatban az ételtulajdon szemléletéből indul ki. Ez utóbbiak azonban csak fogyasztásuk módjában ételtulajdonok. A valódi ételre szükség van a létfontartáshoz, az utóbb említett dolgokra nincs: ezért egy másik kategóriába, a fölösleges tulajdonok közé kell őket sorolnunk, amelyekről később lesz szó.

Az étkezési terület helyzete sajátos az ember esetében, hiszen nem közvetlenül szerzi meg táplálékát, hanem közvetetten. Előbb pénzt keres, ezt váltja táplálékra. Így hát vadászterületét nem az határozza meg, honnan szerzi be táplálékát, hanem az, honnan szerzi a pénzt. Ennélfogva az ember étkezési területe csak ritkán térbeli (legfőlőbb a földbirtok az), legtöbbször csak a munkatevékenység szerint határozható meg. A zöldségesnek a zöldségkereskedelem az étkezési területe, a történésznek a kutatási témája, a politikusnak a hatalom szférája. Mindezekre azonban az ember is éppúgy tekint, mint a tigris az ő vadászterületére, s éppúgy védelmezi is őket. De az ember is ismer térbeli étkezési területeket, ezeket nevezik országoknak, befolyási övezeteknek, piacnak, Lebensraumnak.

A lakhely és a család

A lakhely és a család mint tulajdon az embernél pontosan ugyanúgy funkcionál, mint az állatnál. Az ember éppúgy utódnevelésre, raktározásra, védelemre és pihenésre használja lakhelyét, mint az állat, így hát vele kapcsolatos viselkedése is tökéletesen állati. Ugyanez a helyzet a családdal: legfeljebb az a különbség, hogy a szülők, illetve a családtagok közt bonyolultabb a birtoklási viszonyrendszer, mint a legtöbb állatnál. (Többen lehetnek egyidejűleg egymás birtokosai.) A lakhely és a család tulajdonának vonatkozásában ember és állat közt semmi különbség nincs.

Sajátos tulajdonformák az embernél

Az említettek mellett azonban ismertek egyéb tulajdonformák is, amelyek valószínűleg csak az emberre jellemzők – ezeket az ember „bonyolultságával” és az emberi társadalom „magas szervezetségi fokával” szokták magyarázni.⁹ A következőkben azt szeretnénk bizonyítani, hogy e sajátos tulajdonformák a már ismertekből és említettek közül erednek, és nem tekinthetők gyökeresen új jelenségeknek, legfeljebb abban térnek el az állati tulajdontól, hogy megszerzésük indokolatlan, hisz nem szükségesek sem lét-, sem pedig felfenntartásunkhoz. Föltevéünk szerint ebben az emberi emlékezet a ludas, amely természeténél fogva termeli a fölösleget.

A sajátos emberi tulajdonokat az állatiaktól az különbözteti meg, hogy sem a faj-, sem a létfontartáshoz nem föltétlenül szükségesek. Itt több tulajdontípust is megemlíthetünk, így a fölösleges tárgyakat, a jelképes tulajdonokat, az információkat és a hatalmat, a pénzt és az időt.

A fölösleges tárgyak

E tárgyak négy csoportra oszlanak:

a) az érzelmi értékű tárgyak, melyek birtoklása örömet szerez birtokosuknak, illetve amelyekhez emlékek fűződnek;

b) az értékük miatt őrzött tárgyak, melyek részint dicsekvési,¹⁰ részint trezorálási célt szolgálnak (azaz a pénzt helyettesítik);

c) az élvezeti tárgyak, illetve

d) a fölgyülemlett tárgyak, melyek egykor hasznosak voltak, de ma már nem azok.

Az első csoport tárgyainak birtoklását az ember emlékezete és szépérzéke indokolja. Az emléktárgyak egyértelműen a testtulajdonhoz tartoznak, hiszen az ember számára emlékei is a testéhez (énjéhez) tartoznak, sőt énje részben éppen ezekből épül föl. A szép tárgyak ezzel szemben, fogyasztási módjuk alapján a tápláléktulajdon csoportjába sorolhatók: a szépséget és a „lelki javakat” ugyanis éppúgy eszi az ember, mint a kenyeret. A szép tárgyak fogyasztható, azaz ehető tárgyaknak tekinthetők.¹¹ Az élvezeti tárgyak szintén testtípusú tulajdont képeznek, az élvezet ugyanis a test birtoklásának érzetét erősíti.

(Ezek a tárgyak egyben jelképes tárgyak is lehetnek: a hatalmat, gazdagságot erősítik – erről a következő fejezetecskében lesz szó.)

A fölgyülemlett tárgyak nem egyértelműen tartoznak a tulajdon kategóriájába: annak a tevékenységnek maradékai, melyről később szólunk, s melyet fölösleges tulajdonszerzésnek nevezünk. Leginkább az állat lakóhelyének környékén található ételmaradékokkal és salakanyagokkal azonosíthatók.

A jelképes tárgyak

A jelképes tulajdonok közé tartoznak a címek, rangok, kitüntetések, tudományos fokozatok, a dicsőség, a hírnév, a társadalmi státusok. Az efféle tulajdonok a tulajdonos személyiségének „súlyát” növelik, tehát egyértelműen szintén a testtulajdon variánsai. A megszerzett rang és társadalmi státus olyannyira egygé válhat viselőjével, hogy veszte esetén az öngyilkosság, tehát az állat pusztulása sem ritka. Nem véletlen, hogy a kultúrák többségében a társadalmi rangot a testen közvetlenül is megjelenítik, tetoválás, öltözék, fejék, jelvény, kitüntetés, rangjelzés¹² stb. formájában. Megjegyzendő, hogy fontos használati tárgynak is lehet egyben jelképes tárgyértéke (státusszimbólum e. g.), ahogy például az erős kar nemcsak testtulajdon, hanem egyben „szép tárgy” is lehet. A tulajdontípusok tehát keveredhetnek.

Információ, tudás, dicsőség és hatalom

Az információ, a tudás, a dicsőség és a hatalom szintén a testi erő és súly pótlékai, kiterjesztései, nem különböznek hát sokban a jelképes tulajdonoktól. Nem szabad meglepedkeznünk arról, hogy az ember nem fogával, karmával és izmaival, hanem gyakrabban ismereteivel és manipulációs készségével szerzi táplálékát.¹³ A tudás, az információ és a hatalom ezért is azonosak a testtulajdonnal, hiszen a testet helyettesítik, terjesztik ki. A dicsőség pedig, mint mondják, „dagasztja a mellet”, azaz valósággal fölfújja az ént. A tudás és az információ azonban szerszámként is szolgálhat: ha ebben az irányban növeli a testet, már nem sorolható a fölösleges tulajdonok közé.

A pénz

A pénz mindenfajta tulajdon helyettesítője, jelképe, ekképpen tehát nem jelképes tulajdon, hanem elsősorban tápláléktulajdon, másodsorban étkezési terület és lakhelytulajdon, noha önállóan erőnövelő értéke is van, tehát testtulajdon is lehet. (Pl. a gazdagság növeli az erőt és a párválasztási esélyt.) Már utaltunk rá, hogy a pénz minden tulajdonnak általános jele, s szerepét eredetileg az ürülék játszotta (lásd: 4. jegyzet).¹⁴

Az idő

Az állat nem védi és birtokolja az időt,¹⁵ tehát az állatnak nem tulajdona az idő. Az embernek azonban mind ideje, mind úgynevezett szabadideje tulajdona. Az ember azt az időt nevezi szabadidőnek, amelyet nem tulajdonszerzésre fordít. Érdekes módon azonban az emberek egy része épp avégett szerez tulajdont, hogy ne kelljen tulajdonszerzéssel foglalkoznia, s szabadidejét más tulajdonok megszerzésére fordíthassa. Ebben az esetben tehát a szabadidő is tulajdonná válik, amit az mutat legékebben, hogy pénzre lehet váltani, illetve hogy az ember védelmezi szabadidejét.

A fölösleges tulajdon mint ösztönző

Az imént olyan tulajdonokat soroltunk föl, amelyek a lét- és fajtönntartáshoz nem föltétlenül szükségesek, magyarul fölöslegesek.¹⁶ (A fölösleges tulajdon nem azonos a fölösleges tárggyal!) Mivel pedig nem a természet szorítja rá az embert ezek megkaparintására, másnak kell lennie annak, ami megszerzésükre ösztönöz. Érdekes módon ez az ösztönző éppen a fölösleges tulajdon, illetve megszerzésének lehetősége.¹⁷ A fölösleges tulajdon tehát önmaga megszerzésére ösztönöz.

A tulajdon mint fogalom éppen a fölösleges tulajdonnal jelenik meg a színen, a természetes tulajdonok ugyanis nem ébresztenek tulajdonlási érzést, illetve tudatot,

csupán életjelenségek. A tiszta tulajdonszerzés, a fölösleges tárgyak birtoklásának vágya létrehozza a tulajdonhoz való új viszonyt (ezt nevezzük birtoklásnak), s voltaképpen ez a viszony válik a tulajdonszerzésre irányuló cselekvés céljává. Lét- és felfenntartásunkhoz szükséges dolgokra nem vágyunk, azok kellenek: vágyani csak olyasmire lehet, ami nincs – ha viszont a lét-felfenntartáshoz szükséges dolog nincs meg, meghalunk, tehát nem vágyhatunk rá. Csak olyasmire vágyhatunk hát, ami fölösleges.¹⁸ Minden tulajdon tehát, amire pusztán vágyunk, fölösleges.

Másrészt pedig a tulajdon, mint láttuk, eredeti formájában szükséges, azaz létfeltétel. Ennélfogva érthető, ha az emberek a tulajdon és az élet közt szoros kapcsolatot látnak, vagyis a tulajdon meglétét az étellel, hiányát a halállal azonosítják. Mikor tulajdonukat védelmezik, voltaképpen életüket védik. Az ember tulajdonhalmozásának az imént leírt öngerjesztő folyamaton túl ez is magyarázata lehet, hiszen szemléletünk szerint minél több a tulajdon, annál több az élet, s minél kevesebb a tulajdon, annál erősebb a halál fenyegetése. Az ember tulajdonhalmozásával életét véli erősíteni.

A megnövelt test

Mint mondtuk, tulajdonaival az állat voltaképpen testét növeli meg: mi emberek is így teszünk. Minél több a tulajdonunk, annál nagyobb, kiterjedtebb az énünk. Minél nagyobb azonban énünkben a fölösleges tulajdon aránya, annál kisebb a valóban szükséges tulajdoné, tehát lényünk lényegi része annál több tért veszít. A tulajdonbőségben élő ember lényegi énje kárára egyfajta tárgyi ént növel meg – idegenné válik önmaga számára, szétosztja magát: a dolgok kerülnek fölénybe vele szemben. Ő lesz tulajdonai tulajdona. S ez nemcsak a tárgyakra, hanem mindenfajta tulajdonra, így az információra, a tudásra, a hatalomra és a dicsőségre is vonatkozik.

Összefoglalás és következtetés

Mivel látjuk, mennyi bajt okoz a tulajdon utáni vágy, megvizsgáltuk, mi is a tulajdon, s mi az eredete. A tulajdont állati eredetűnek tartjuk, ennek az állatoknál négy formája van; a test, az élelem és az étkezési terület, a lakhely és a család. Az állati tulajdon nem más, mint megnövelt test: az állat tulajdonaiból áll, s tulajdonai nélkül nem létezhet – mondtuk.

Az emberi tulajdon az állatiból jött létre – feltételeztük. Az állati tulajdonformák tisztán vagy némileg megváltozva megtalálhatók az embernél is. Vannak azonban sajátos emberi tulajdonformák is: a fölösleges tárgyak, a jelképes tárgyak, az információ, a hatalom, a dicsőség, a pénz és az idő. Ezek, mint kimutattuk, szintén állati eredetűek, csakhogy fölöslegesek, azaz nélkülük is lehet élni. A fölösleges tulajdon megszerzésére nem az életösztön, hanem maga a fölösleges tulajdon ösztönöz. Csupán fölösleges tulajdon ébreszt vágyat, a szükséges dolog ezzel szemben „kell”. Másrészt: a tulajdon azt a képzetet kelti, hogy létfeltétel, tehát hogy az étellel azonos – innen a vágy, hogy küzdjünk érte. A fölösleges tulajdon éppúgy beépül az énbe, mint a szükséges – hiszen minden tulajdon a testet, vagyis az ént növeli – az igazi én ezáltal teret veszít, háttérbe szorul, s az ember a tulajdonává kiszemelt dolog tulajdonává alacsonyodik, azaz szákmányául esik annak, amit maga akart megenni.

Csakhogy valószínűleg éppen e fölösleges tulajdonformák, illetve az e tulajdonok megszerzésére irányuló vágy az, ami az emberi kultúrát létrehozta s mozgatja, sőt talán még úgy is mondhatjuk: a kultúra nem egyéb, mint e fölösleges tulajdonok halmaza.¹⁹ Így hát e tulajdonformák megszüntetésével megszabadulhatunk ugyan a minket gyöt-

rő kínok egy részétől, az irigységtől, a lemaradáspániktól, a tárgyak rabszolgaságától s az ezáltal keltett rossz közérzettől,²⁰ ám kultúránk összeomlásával kell fizetnünk érte.²¹ Efféle választás azonban – talán szerencsére – lehetetlen: többé már nem tőlünk függ, hogy vágyunk-e a fölösleges tulajdon megszerzésére, hiszen, mint mondtuk, az ember, szemben az állattal, elsősorban nem tulajdonos és úr immár, hanem tulajdon és rabszolga, talán már örökre.

Ami pedig az irigységet és a többi bajt illeti: tőlük megszabadulni bizonyára e gondolatmenet segítségével sem tudunk, ám a főntieket megfontolva elégtétellel nyugtázhathatjuk, hogy ezúttal újabb fölösleges tulajdonnal, nevezetesen a tulajdon eredetéről való tudással gyarapodtunk.²²

Jegyzetek

1. A tulajdon mindig az, amit meg tudunk védeni. Míhelyt valamit nem tudunk megvédeni, már nem a mi tulajdonunk. Manapság ez a védelem áttételesen működik: az egyén részt ad tulajdonából az államnak, s cserébe az állam megvédi tulajdonait. Eredetileg ez a részadás önkéntes lehetett, az utóbbi négy-ötezer évben azonban az állam megkérdezésünk nélkül veszi el illetményét, sőt voltaképp azért véd bennünket, mert tulajdonának tekint.

2. Ma már vannak módszerek a személyiségnek a személyiségtől való megfosztására is – génebézés, pszichikai és totalitárius módszerekre gondolok. Ez nagyjából a gyilkossággal azonos bűn, hiszen itt is ugyanaz történik – legfőlőbb a test és egyes személyiségjegyek változatlanok maradnak, míg a gyilkosság esetén a teljes személyiség gyökerestül megsemmisül.

3. Spinoza szerint a természetes jog nem más, mint az, amire képesek vagyunk. Ennélfogva a test, amely maga a képességek összege, a természetjog alapján is a legtisztább tulajdon.

4. A magántulajdon mindmáig megőrizte ragadozójellegét. A tulajdon eredete szempontjából egyébként sem az egyéni, sem a csoportos tulajdon nem tekinthető elsődlegesnek. A tulajdon csoportos vagy egyéni mivolta az állat életmódjától függ, s alapjában lényegtelen különbséget takar. Annak, hogy az emberek közt csoportos, állami vagy egyéni tulajdon érvényesül-e, csupán gyakorlati jelentősége van: úgy tűnik ugyanis, hogy az egyéni tulajdon túlsúlya esetén eredményesebben lehet tárgyakat előállítani, mivel az embereket avval

lehet a legsikeresebben munkára ösztönözni, ha ezáltal saját egyéni tulajdonukat gyarapíthatják. Az egyéni tulajdon ugyanakkor függetlenebbé is teszi az embereket egymástól. Nem valószínű viszont, hogy mindennek akár szabadságunkra, akár életünk minőségére nézve bármi egyéb jelentősége volna.

5. Általában ürülékkel, annak szagjelei miatt, de szaglás híján egyéb módokon is: érdekes, hogy a tulajdon eredendő szimbóluma az ürülék. A pszichoanalízis szimbólumrendszerében is az ürülék a par excellence tulajdon, a pénz jelképe. Megjegyzendő az is, hogy az állatok egy része lakhelyét is ürülékével béleli ki vagy éppen abból építi föl. Az ürülék mégsem tulajdon, mert az állat nem védi. Az ürülék a tulajdon jele – előbb megjelölője, később szimbóluma: éppen, mint a pénz.

6. A fogyasztás (bekebelezés, a testbe való beolvasztás) tehát tulajdonteremtő cselekvés. Az a képzet, hogy a tulajdon valamilyen módon összefügg a tulajdonossal, abból a megfigyelésből ered, hogy a tulajdon mindig testen belülré kerül (fogyasztás vagy védelem útján), azazhogy a testet a tulajdonon túlra terjesztjük. Szó sincsen tehát valamiféle hipotetikus viszonyról: a birtoklás voltaképpen nem viszony, hanem térben zajló cselekvés. Ezt persze nehéz belátnunk pl. értékpapírok vagy gyárák esetén, mert itt a védelmi cselekvés, azaz a testnek a tulajdonon túlra való kiterjesztése szimbolikusan, áttételesen, megbízásos úton megy végbe, a tényeken azonban ez mit sem változtat.

7. Természetesen kisebb állat a nagyobb fész-

kébe többnyire nem is mer behatolni, legfőkébb, ha akkora a gazda és a vendég közt a méretkülönbség, hogy a gazda tehetetlen vendégével szemben.

8. Könnyen lehetséges, hogy a méh tárgyai pedig a mi szempontunkból nem léteznek.

9. Itt hívom fel a figyelmet arra, hogy az ember azt, amit fejlettebbnek, értékesebbnek ítél, „magasabbnak” mondja, csupán azért, mert ő maga, testi fejlődése során növekszik. Pedig mindenki tudja, mit ér ez a növekedés.

10. Mindenfajta dicsekvés eredendően a testi erő fitogtatása. A tulajdon a testet növeli, ezért lehet vele dicsekedni. Éppen ezért furcsa, ha egy nő dicsekszik, hiszen a nőnek testi erejét rejtene kéne.

11. Érdekes, hogy a „fogyasztói társadalom” kifejezés éppen e társadalmak zabálójellegét emeli ki, fogyasztani elsősorban ételt lehet.

12. Érdekes, hogy minél kisebb az egyéniség szerepe egy társadalomban, ezek a külső „rangjelzések” annál fontosabb szerepet játszanak, hiszen egyéb módon nehéz megkülönböztetni az embereket. A mai társadalmakban a külső rangjelzés legszembetűnőbb a fegyveres testületekben, de egyéb csoportokra is jellemző (öltözködés, hajviselet, címekhez való ragaszkodás stb.).

13. A tudás és az információ részint eredeti tulajdon, mégpedig akkor, ha a létfontartást segíti elő. Abban az esetben viszont, ha fölösleges vagy jelképes tárgyként funkcionál (esetleg ugyanaz a tudás, amely más esetben hasznos volt), fölösleges tulajdonná válik.

14. Vespasianus szállóigéje („*pecunia non olet*”) azért érdekes, mert az ürülék eredetileg éppen azért lehetett tulajdonmegjelölő eszköz, mert szaglott. Manapság éppen fordított a helyzet, ráadásul az ember szaglása is tönkrement az utóbbi négyezer évben. A pénz ürülékjellegére egyébként sok nyelvi fordulat is utal (pl. faszari, sinucig, szarrágó – mondják a pénzgyűjtő, takarékos emberre).

15. Nem beszélve arról, hogy emlékezet híján az állatok valószínűleg nem időben élnek. Ami nincs számukra, azt nem tudják védeni, így az idő már csak ezért sem lehet tulajdonuk.

16. Ami a fölösleges tulajdon létrejöttét illeti, az nyilván az emberi gondolkodás és viszonyok bonyolódásával, gazdagodásával függ össze. Lehetséges, hogy az első fölösleges tu-

lajdon az „élelem”-bőség okozta, és az első efféle tulajdon valami maradék lehetett – akár anyagi dolog, akár maradék információ. Minthogy viszont az állatok körében nem alakult ki fölösleges tulajdon, valószínű, hogy az első fölösleges tulajdon az emberi emlékezetnek köszönhető, mely természeténél fogva termeli a fölösleget. A továbbiakban, mint mondtuk, a fölösleges tulajdon önmagát gyarapította s gyarapítja ma is, megállíthatatlanul.

17. Ez világos, ha meggondoljuk, többnyire miért dolgozik az ember: pénzért vagy olyan dolgokért, amelyekre vágyik. Ám mind a pénz, mind pedig az, amire vágyunk, fölösleges tulajdon.

18. Meg kell különböztetnünk a vágyat, amelyet a fölösleges tulajdon szerzésének lehetősége teremt, s amelyet negligálhatunk, és a „kell”-t, amely a lét- és fajfontartáshoz szükséges tulajdon megszerzésére, védelmére indít – ez utóbbit nem tudjuk negligálni, mert belepustulunk hiányába. A betöltetlen vágy csak olyasmire irányulhat, ami nélkülözhető, hiszen ha nem lenne nélkülözhető, belehalnánk hiányába. Ha például szomjas valaki, eleinte vágyik az italra, ám ha szomjan halás fenyegeti, innia kell. Ez óriási különbség, noha a szomjúság érzése végig azonos, csak erősségében változik.

19. Itt szeretném fölhívni a figyelmet a szemétdombok és a kultúrák szerves kapcsolatára. Maga a fölösleges tulajdon ugyanis eredete szerint nem egyéb, mint maradék, azaz szemét. Azt is fontos látnunk, hogy a kultúra bizonyos szempontból maga is a lét- és fajfontartást szolgálja, de teljes mértékben hasznosnak tekinteni semmiképpen sem lehet. Fölöslegessége éppen legjellemzőbb vonása és vonzerejének kulcsa is egyben.

20. Freud szerint a rossz közérzet a kultúrában az ösztönök elfojtásából ered. Ez kiegészíthető avval, hogy az elfojtás oka a fölösleges tulajdonszerzés öngerjesztő mechanizmusa: ez a *circulus vitiosus* hozza létre azokat a kereteket, amelyekben az ösztönök kiélésének nincs helye.

21. Egyénileg azonban lehet próbálkoznunk, hiszen a többség viselkedése fontartja a kultúrát. Ez a megoldás azonban csak akkor elfogadható, ha elvetjük Kant véleményét, mely szerint mindig úgy kell cselekednünk, hogy

cselekvésünk általános norma lehessen. (Ezt egyébként maga Kant sem vette komolyan, hiszen filozófiával foglalkozott, ami, ha általánossá vált volna, az állam és a társadalom pusztulását eredményezte volna. Az az ellenvetés, hogy mindezt a filozófus csupán az erkölcsi cselekvésre vonatkoztatta, szerintem nem helyes, hiszen nincs külön erkölcsi és nem erkölcsi cselekvés, hanem csak cselekvés és erkölcsi megítélés van.) Mai kultúránknak egyik érdekes sajátossága egyébként, hogy lehetővé teszi a többségtől eltérő viselkedést, feltéve, ha az nem veszélyezteti mások tulajdonnal kapcsolatos jogait. Más kérdés persze, mennyire lehet eredményes, illetve következetes ilyesfajta próbálkozás. Mindenesetre tapasztalatom szerint általában a normától elté-

rő viselkedésmódok bár veszélyesek, de célra vezetők.

22. Kétségtelen, hogy e traktátus maga is a fölösleges tulajdon kategóriájába tartozik, közelebbről az „információ, tudás” csoportjába, mert azt az illúziót kelti, hogy bizonyos ingerekkel szemben erősebbek leszünk elolvasása által. Ez azonban csak illúzió: a traktátus megírására csupán más filozófiai művek, vagyis fölösleges tulajdonok birtoklása (ismerete) indított, írásom tehát valamiféle öngerjesztő folyamat eredménye – vagyis megírni, illetve végigolvasni bizonyára teljesen fölösleges volt. Csakhogy egy utat bejárni s a kiindulópont-hoz visszaérni vagy pedig el sem indulni mégsem ugyanaz, mint ahogyan az se mindegy, élünk vagy meg sem születünk soha.

Borbély Szilárd

A TÉRROMOK

A gyárromok más építési forma
 az formáság ahogy a forma fogja
 és el nem ejt erkélyeket a porba
 az íveket hogy átívelve fogja
 a boltozatrom termeket befonva
 a belső tér így lesz a forma foglya
 az építmények légies plafonja
 az anyagot fenntartja a magasba
 a belső tér a külső tért bevonja
 a házromokba mindenféle romba
 bedől az ég a kékesszürke lomha
 és egyszer majd magáról is ledobja
 a térromot egy építési forma.

AZ ESŐBEN VAN

Az esőben van valami magányos
ahogy a járdán ott kopog a parkba
a lombokon a hullt avarra puffog
tompán csak egyre folyton csendesen
ilyenkor mindig egyformák az esték
az ablakpárkányon még eldobol
mindenhová benéz sétál a parkba
hol minden nedves minden elszivárog.

Méhes Károly

VERS AZ UDVARON

Mint a Nap a felhők közül,
úgy bújok elő a házból,
a falak közül, mondom, mintha
valóban téglák, habarcs és
por között töltöttem volna oly
sok időt; ám az is lehet, hogy
a „jobban csengő” ágy, fotel,
szőnyeg csak álnevei valaminek,
s ők is az idő tárgyaiként
léteznek csupán, és akkor már
könnyen kicsúszik a szájon,
hogy „mindegy...” –
Az udvar nem mindegy.
Az ég fölötte. Még akkor is,
ha csak a héja valaminek,
s valaki a javát már rég
kikanalazta, megette; még akkor
is, ha egy repülő kondenzcsíkja
olyan, akár ha betörött volna
az ég szép kék homloka,
összevarrták, s elfehéredett a seb;
még akkor is, ha *azok ott fönt*
950-nel repülnek, esznek vagy
hányanak, annyi szív, kéz-láb,
agy, szem és tekintet röpköd

fölöttünk – röpködünk alattuk.
Hintát szerelek föl, fonott
széket hozok elő, kibugyolálom
a kerti csapot, ahogy az márciusban
dukál. A telet úgy elfelejtem, mint
elfelejtem majd arcomat, összes
csontomat, mikor kiszaladok egy nap
belőlük, e test-házamból,
egy nap, szép kék udvaromra. Micsoda
meleg lesz ott!

Kovács Sándor Iván

CSENKESZFAI POÓTS ANDRÁS, A „TRÁGYADOMBI BAUDELAIRE”

Ha a XVII. századi magyar költészetnek akár legmagasabb csúcsairól tekintünk is a XVIII. századra – főként a XIX. századdal érintkező második felére –, rendkívüli anyagbőséggel és tehetségkínálattal szembesülünk. A másod- és harmadvonal különösen sok virtuózzal, megszámlálhatatlan nyomtatott és még inkább kéziratossal művel reprezentált. A magyarországi egyházi könyvtárak immár tizedik kötetéhez érkezett kéziratkatalógus-sorozata (és Stoll Bélának még 1963-ban megjelent énekeskönyvbibliográfiája) bőségszaruból önti elénk a feldolgozásért kiáltó anyagot.

Bán Imréé és Julow Viktoré az érdem, hogy a debreceni diákirodalomról szólva már harminc éve ráirányították a figyelmet erre a gazdag kínálatra. Ők emelték ki azt is, hogy a XVIII. századi magyar költészet egyik legértékesebb és legkevésbé vizsgált vonulata az ún. „mesterkedőké”, akiknek iskolájához Csokonait és Arany Jánost is erős kötelék fűzi.

Bán Imre Aranynek IRÁNYOK című tanulmányára figyelmeztet, amelyben „*a Mátyásiak, Pócsok, Láczaik*” mesterkedő hadáról esik szó, „*akiknek népszerűsége egy Kazinczy homlokát nem engedé méltó babérhoz jutni*”, akik „*örömet affektálják a tudós színezetet*”, de akik „*nem a »népből«, nem a népnek írnak, hanem azon diákos középosztály számára, mely érti, megtapsolja ovidiusi célzásait, fogékony bő szavú reflexióikra, [...] kacag modortalan tréfáikon s pipászó mellől szedett élceiken, bámulja furfangos rímeiket: a csattogó leoninust, az egy magánhangzóval kisütött egész poémát, a csupa azonos, de különböző értelmű szavakból álló sorvégeket (víg asztal = vigasztal), [...] s több efféle furcsaságokat*”.

Meg kellene vitatnunk ezt az Arany tekintélyével kikezdhetetlenné vált ítélkezést. Bán Imre már 1964-ben ellene vetette, hogy Arany megfigyelései inkább „*a diákpoezisz társadalmi hátterére, íróinak és közönségének műveltségi szintjére jellemzők, mintsem e költészet irodalmi értékére*”. Bán Imre arra is rámutat: Aranynek erre az elutasító érvére „*a pető-*

fieskedők ellen vívott harcában volt szüksége párhuzam gyanánt”, s hozzáteszi: „Jókai idealizálja, Arany egy kissé saját színvonalá alatt mutatja be ezt az érdekes költészetet.”

Mezei Márta tíz évvel későbbi könyve, a FELVILÁGOSODÁS KORI LÍRÁNK CSOKONAI ELŐTT, nem győzi bizonygatni, hogy a mesterkedők mennyire parlagian felvilágosultatlanok voltak, és nemhogy az Aranyt vitató Bán Imre állítását, de magát az IRÁNYOK című Arany-tanulmányt sem meri hivatkozni.

Ilyen megítélési dimenziók között a mi Csenkeszfai Poóts Andrásunknak hogyan is lehetett volna esélye legalább az elfogulatlan említések szintjén megőrződnie az irodalmi emlékezetben?! Mezei is Ráday Gedeonnak 1791-ben Kazinczyhoz írt levelével intézi el: *„Azl látom belőle, hogy a mostani Auctorok és a mostani gesztus egészen ösmeretlenek nála: egyedül az egy Gyöngyösit láttatik követni.”* Ami egyszerűen nem igaz: 1791. évi verseskönyvében Poóts maga hivatkozik Lázár Jánosra, és követi is, Faludi legismertebb versére imitációs parafrázist csinál, a SENAI LUKRÉTZIA áriabetétjeiben pedig Amade László és Pálóczi Horváth Ádám szövegeit tartja szem előtt.

De térjünk vissza Rádaytól és Mezeitől inkább Csokonai Vitézhez, aki jobb véleménnyel volt a mesterkedőkről és Poóts Andrásról. A jakobinus mozgalom után költői pályáját reménytelennek látó Vitéz Mihály LANTOMHOZ BÚCSÚVÉTEL-e (1795) Poótsot megbecsülően ülteti helyére ama zenekarban, amelynek muzsikáját Csokonai mesteri csalják elő különféle instrumentumokon:

*„Bessenyei obojjára,
Horváth réztrombitájára,
Szabó zengő hárfájára,
Mátyási tamburájára,
Földi érzékeny lantjára,
Kazinczy Orphikájára,
Pócsnak négyhúrú brácssára,
Gyöngyösinek nablumára,
Apolló dúlt oltárára,
Sőt minden Múzsák szavára
Esküszöm, hogy utoljára
Függesztlek a bodzafára.”*

Szilágyi Ferentől tudjuk, hogy Kazinczy 1817-ben JÖVENDŐLÉS címmel jónak látta gúnyos paródiában kifigurázni Csokonai orkeszterét és magát Vitéz Mihályt. Meg Poóts Andrást persze, akire a JÖVENDŐLÉS-ben a *„Csombók Jankó s Csombók Sára / Szát, szemet lát a csudára”* utalás vonatkozik. Kazinczy magyarázata szerint *„Csombók Jankó úgy personifikálja a Poóts András ízlésű embereket, mint John Bull az anglusoknál a honn vad népet”*. Ráday idézett véleménye kapcsán nyilatkozott Kazinczy Poótsról elítélőbben is: ez a *„nyavalyás verselő [...], ez a szerencsétlen fajzat imádatni fog a sok kálvinista mesterek és falusi prédikátorok által”*.

Ha nem is imádtatott, Csokonaitól mindenesetre becsültetett. Poóts Andrásnak 1786 telén egri börtöncellájában írt AZ ESZTENDŐ ŐSZI SZAKASZÁNAK A MI NYELVÜNKÖN NEM SZINTE HELYESEN ESETT ŐSZI NEVEZETIRŐL... című leonininusa ezzel a két sorral indul:

*„Púderezett fővel forog a tél, zúzos idővel
S ősz haja tél idején, őszl mutat árva fején...”*

Ez a vers majd csak 1791-ben jelenik meg Poóts kötetében. Csokonai tehát kéziratból ismerhette, mert – amint erre ugyancsak Szilágyi Ferenc figyelmeztet – már 1790-ben így imitálta Poóts Andrást A Téli. 5–6. sorában:

„Mormolnak szelei a fagyos északnak,
A zsendelyre vastag jégcsapokat raknak,
Ellepik a földet sűrű fergeteggel,
A folyóvizeket megkötik hideggel,
Melyeket öszítnek a havak és derek,
Azok a tél fején fejező púderek.”

Hadd tegyem hozzá, hogy a Poóts-költészetben előbukkan még a *púder és a tél hava* egybejátszása. Aki a SENAI LUKRÉTZIÁ-t a 32. lapig is elolvassa, erre a helyre talál:

„Érzed-e szép szagát a pomádéjának?
Látod-é lockjait csinos frizurjának?
Zúzmaráz pihéit púdere porának
Válogatott selyem szálain hajának.”

Aki pedig a 109. lapig is veszi az akadályokat, ezzel a szép púderes strófával találkozhat:

„Eljött a borzas tél púderes hajával,
Fú az északi szél, havat hoz magával,
A fejeznép apró hógolyóbisával
Játékot űz a szép kavallériával.”

A SENAI LUKRÉTZIÁ-nak ezek a szakaszai tehát szintén 1786 decemberében születhettek, mint az ŐSZ-vers idézett két sora. Egri topográfusok megmondhatnák, hol lehetett az a börtön, ahol Poóts András raboskodott, s ahol szökött felesége, Miskolczi Zsuzsanna szép szagú pomádéját, csinos hajlokkjait felidézve gyönyörködött egy kicsit a rácson túli egri korzózók időtöltésében, ahogy a hópúderből gyúrt apró golyóbisákkal a hölgyek megdobálták gavallérjaikat.

Nem állítom, hogy Vörösmarty vagy Arany olvasta volna Csenkeszfai Poóts András IFJÚI VERSEI-t vagy a SENAI LUKRÉTZIÁ-t, de hogy Csokonai közvetítésével ismerniük kellett a hajpúderes kései manierista ötletet, az nyilvánvaló. Amikor tehát Arany úgy kezdi el a TOLDI ESTÉJÉ-t:

„Őszbe csavarodott a természet feje,
Dérré vált a harmat, hull a fák levele;”

amikor Vörösmarty úgy fejezi be az ELŐSZÓ-t:

„Majd eljön a hajfodrász, a tavasz,
S az agg föld tán vendég-hajat veszen,

Üvegszemén a fagy fölengedend,”

akkor a magyar költői romantika e két merész és nevezetes metaforája voltaképpen a mesterkedő Poóts András Csokonaival hitelesített leleményéig mutat vissza. A bizarr „püderezett fő” már nem emelhető versbe, de az „*ősz haja [...] őszl mutat árva fején*” egy kis „csavarással” már Arany sorává alakítható. Vörösmarty pedig nemcsak a természet „hajfodrászatát” emlegeti, de a „vendéghaját” is, ami éppúgy a rizsporozott paróka, mint Poótsnál a „püderezett fő”. Az „*elkendőzött arc*” piperéje az ELŐSZÓ-ban ugyancsak a föld („*a vén kacér*”) kozmetikájára utal. Még két sor nekifutása is azonos: „*Eljön a borzas tél*” – mondja Poóts; „*Majd eljön a hajfodrász*” – mondja Vörösmarty, s a püderes hajú telet, a vén kacér földet tavasszal vendéghajjal cicomázza...

*

Csenkeszfai Poóts András, akinek még születési és halálozási évszámát sem ismerjük pontosan (1745 körül született, 1812-ben még élt), Weöres Sándor fedezte fel újra HÁROM VERÉB-antológiájában. Emlékszem lelkesedésére, ahogy a Vargha Balázstól kölcsönkapott Poóts-kötet verseit szóban kommentálta. De írásban sem állított kevesebbet, mint hogy Poóts „*a mesterkedők csoportjának egyik legszélsőségesebb figurája, több gúnyt és kárörömet aratott, mint sikert. Pedig ez a trágyadombi Baudelaire nem akáarki: gúnyos és öngúnyos, keserű bölcseledő*”.

A mesterkedők a Weöres-antológiának rehabilitált főszereplői. Arany ambivalens nyilatkozata óta (amit majd különösen az Arany-költészet mesterkedő ösztönzéseinek feltárása pontosíthat) Weöres volt az első magyar klasszikus, aki igazán komolyan vette őket. Ahogy a lírikus Katona József és „manierizmusát” felfedező kommentárjában leszögezi: „*A józan mértéktartók és okosak a szertelen mesterkedő iskolát kezdettől végig el-süllyesztették: úgy húzódik irodalmunk mélyén, mint egy tengerfenéki hegylánc. A vonulat kezdetén a hullámokból kiálló szirt Rimay, s a legvégén Csokonai.*” A magas vonulat „*fő hegylánc*” Weöres szerint „*Gyöngyösi János, Poóts, Edes, Mátyási, a Rimkovács s a lírikus Katona*”.

Weöres Sándor „trágyadombi Baudelaire”-definíciója elsősorban Csenkeszfai Poótsnak, a nagy tudományú, görögül és latinul is verselő református lelkipásztornak hánytatott életére vonatkozik. Ehhez fogható extrém protestáns-pap-biográfiát nem ismer a magyar egyháztörténet! Poóts András sokszori trágyadombra vettségéhez még legkivált a XVI. századi Bornemisza Péternek és kortársainak az ÖRDÖGI KÍSÉRTETEK-ben kibeszélt, főként szexuális megkísértései hasonlíthatók. Csenkeszfai Poóts botránykrónikába illő élete kirívó szeplő is a magyar protestáns egyháztörténet orcáján. Olyannyira, hogy az 1939. és 1941. évi második és harmadik zsidótörvény intervallumában, 1940-ben a tekintélyes Zoványi-lexikon (Zoványi Jenő CIKKEI A „THEOLÓGIAI LEXIKON” RÉSZÉRE A MAGYARORSZÁGI PROTESTANTIZMUS KÖRÉBŐL) Poóts életrajzát vagy elfelejtette vagy nem akarta vagy a cenzúra tiltása miatt nem merhette szerepeltetni. Nincsen az benne „a Zoványi” 1977-ben megjelent 3., javított és bővített kiadásában sem.

Poóts András kétségkívül többszörösen is kínos helyzetbe hozta a magyar református egyházat. 1786 augusztusától 1787 februárjáig börtönben ült, később át akart térni a katolikus vallásra (a hiedelmek szerint át is tért, sőt „*orosz pappá lett*”). S mi több, *horribile dictu*: elvált emberként egy bodrogkeresztúri „*tehetős zsidó asszonynak egyetlen lányába*” mert szerelmes lenni, akivel aztán egy ellene benyújtott feljelentés szerint – olvassuk Szinnyei írói életrajzgyűjteményében – „*oly botrányos életet élt*”, hogy „*azon még a munkácsi görögkatolikus püspök is megbotránkozott*”. Egy másik papnét pedig „*erkölcsatlenségére tévelyített*”, és „*a hívek nejei közül is többeket*” csábítgatott.

Weöres Sándor a Borsod megyei születésű, Sárospatakon tanult s többnyire Zemplénben lelkészkedő Poótsnak „*kapatos rikoltozásait*” emlegeti. Alighanem ráhibáz ezzel a „*nektárt csepegtető*” Hegyalján gyakori papbotrányok okaira. Az 1645-ig Abaújban és Zemplénben működő Miskolci Csulyak István, a grafomán író és tekintélyes superintendens egyházlátogatási jegyzőkönyvei csak úgy ontják a Bornemisza Péter könyvébe való példákat! 1634-ben a bodrogolaszi lelkipásztor részegségében éjjel felkölti a falu bíróját, hogy együtt megkeressék a tiszteletes feleségét, „*azt a kurvát*”, akit aztán kicserélhetnek az ivócimbora feleségére, ha ráunnak. 1641-ben a bodrogkeresztúri pap részegen prédikál, s az a híre, hogy „*gyakortább megveri az felesége*”, kiszaggatta „*az szakállát*” is. No, „*felettébb az bornak adja magát*”, feleségéhez pedig egy bizonyos Luka Miklós jár: „*még az fütöháznak az kürtőjén is bebútt és ott benn küzködtenek és dulakoztanak, és ha ajtónyílás lött, az ablakon ismét kibútt*”.

A hegyaljai lelkipásztorok szőlőjüket sem művelték nagyobb gonddal. Csulyak superintendens szerint a szőlőt „*felnövi az cseplye*”, s pap „*pénzre mívest nem talál. Az mikor mívelheti, szakmányossal mívelteti*”. Száz év múlva, Poóts András korában már változnak az idők. Hegyalján megjelennek a Sziléziából, Morvaországból, majd Galíciából bevándorolt zsidók, akik mint szőlőbérlek kézbe veszik a bormérést és a borkereskedelmet. 1836-ban Bodrogkeresztúr zsidó lakossága 239, Hegyaljáé összesen 5587, a teljes Zemplén zsidó lakosai a század közepén 14 988-an voltak. Bodrogkeresztúron, ahol Poóts András zsidó szerelme élt, Scheiber Sándornak a hegyaljai zsidó sírkövekről írt tanulmánya szerint 1728-ban már hét lengyelországi zsidó család lakott, „*borral és szőlővel kereskedtek. A XVIII. század végén alakul a hitközség [...] Szentegylet 1767-ben létesül, ugyanakkor zsinagóga épül. Első rabbija Eliezer London (1780–1796), Landau Ezékiel prágai rabbi levelező partnere*”. Eliezer London rabbi lehetett tanúja Poóts András bodrogkeresztúri kalandjának, de hogy ki volt „*a tehetős zsidó asszony egyetlen leánya*”, arról hallgat a kutatás: a Poóts-kéziratokat és -aktákat még nem publikálták, csak létezésükről tudunk. Hegyalja zsidó sírköveinek faggatója a Blume, Eszter, Henne, Jente, Ráchel, Rivka, Tova, Ziszl női neveket olvassa le Wirth Péter sírkőfotóiról. A héber nevek között „*németek fordulnak elő: Blume (virág), Henne (Huhn – csirke), Ziszl (Süss – édes)*” és „*egy francia: Jente (Gentile)*”.

Melyik bodrogkeresztúri Blume, Eszter vagy Ráchel virágot szakajtotta le Poóts tiszteletes? Nem tudható. De hogy választásában a konvenciókkal mit sem törődő toleráns öntudat és érzelmi szabadságvágy is munkálhatott, az valószínű. A feljelentések és az ítéletek: a dokumentumok mondhatnának többet.

(Eszembe jut, hogy amikor az 1970-es években Szabó Magda Hollandiában járt, becsvágya volt megkeresni Aletta Van der Maat kisasszony és Apáczai Csere János professzor házassági anyakönyvi bejegyzését. Meg is találta, fotokópiáját a *Kortárs* Apáczai Csere-számában publikáltuk. Aletta éppúgy követte férjét Erdélybe, mint Szenczi Molnár Albertet Oppenheimből a háromgyermekes német özvegyasszony, Kunigunda. Az új század nagy szerelmi papsztorija a Poóts Andrásé és a bodrogkeresztúri zsidó lányé, akit a jól értesült Édes Albert – a másik mesterkedő, Édes Gergely fia – szerint Csenkeszfai Poóts feleségül is vett. Ez a történet is Szabó Magda tollára való.)

Poóts András szerencsétlenségei rosszul sikerült házasságával kezdődtek. Édes Albert jegyezte fel, hogy Poóts neje, Miskolci Zsuzsanna, oly „*ragyogó szépség*” volt, „*mint egy habból kikelt Venus, azzal a nagy hibával, hogy saját szépségének imádója lévén, magát jobban szerette, mint férjét, s hogy arcórszái meg ne hervadjanak, a szerelem gyönyöreibe férjét*

csak homeopatice részeltette”, azaz minimálisan adagolta a családi szerelmi szolgálato-
kat. Úgyannyira, hogy meg is szökött Poótsról a csábító Csabay András matematika-
professzorral, aki nem átalotta a börtönben ülő felszarvazott Poótsot gúnyversekkel
gyalázní.

Az egri börtönbe Poóts a hosszadalmas válási botránynak egyik különösen kirívó
jelenete következtében került. Egyszer ugyanis annyira elveszítette önuralmát – s talán
„*kapatos*” is volt, mondaná Weöres –, hogy Szinnyeivel szólva „*teljesen megfélekedzvé-
n papi méltóságáról, az egyház ládáját felszaggatva, abból az utcára dobálta ki az úrvacsorai szent
edényeket és egyéb készülékeket*”.

A később Ho Si Minhnek nevezett líceumot alapító egri érsek (a Tanárképző Főis-
kola névadója), gróf Esterházy Károly egri börtönében Poóts András különben jól
érezte magát. Gróf Esterházy egyszersmind Heves megye főispánja volt, ezért diszpo-
nált Poóts bebörtönöztetése fölött, ámde segített is neki. A református papfogoly a
katolikus érsektől kapott cellájának fűtésére elegendő tűzifát (1786–87 tele csikorgott
akkor), és könyveket is, hogy folytathassa irodalmi működését.

Poóts az egri tömlőcben fordította le s XVIII. századi lelki izgalmakkal és díszle-
tekkel színesítette az EURIALUS ÉS LUCRETIA szerelméről írt latin reneszánsz széphi-
stóriát (aminek volt már egy kiváló, XVI. század végi magyar átültetése), felismervén
a lehetőséget, hogy kibeszélheti e verses regényben a maga megcsalattatását, felsülését
s feleségének *kurvás* hajlandóságait. Poóts ugyanis éppen huszonháromszor használja
a *kurva* megnevezést a széphistória 1791-ben SENAI LUKRÉTZIA címmel megjelent for-
dításában, és ebből a huszonhárom *kurvás locus*ból három még erőteljesebb: kétszer
a *katonák kurvája*, egyszer a *tábori kurva* nyomatékosít. A *kurvát* a megcsalt Poóts min-
dig a feleségére érti, akit Lucretia szerepében léptet fel, az elszerető Csabay Andrást
pedig mint a csábító Eurialiuszt ábrázolja.

Aeneas Sylvius Piccolomini (a későbbi II. Pius pápa), a széphistóriához forrásul szol-
gáló latin novella szerzője szerint Eurialius Zsigmond császár katonája volt, s Lucretia
annyira beleszeretett, hogy öreg, unt férje mellől (ez lenne Poóts András) el akarja
magát raboltatni Eurialiuszal és katonatársaival. Erről az emberrablási tervről azon-
ban Poóts szövegében mindig *szökésként* esik szó, hiszen Miskolci Zsuzsannát nem
kellett elrabolni. Elszökött ő vígan a férjének módjával adagolt homeopatikus kötele-
zettségek elől, még közös gyermeküket, a kis Andrást is hátrahagyva. Lucretia bün-
tetése a széphistóriában a halál. Poóts sem igen kívánhatott mást Miskolci Zsuzsan-
nának. Amikor egyszer azt vizionáltatja Lucretiával, hogy öngyilkos lesz, akkor is a
XVIII. századi kordivat szerint öltözködő Zsuzsannát képzelet helyébe:

„Vagy pedig halálos mérget veszek ételőre,

Vagy pedig egy gyenge selyem strimfkötőre
Felkötöm magamat a búfelejtőre.”

A SENAI LUKRÉTZIA-nak ez a hangsúlyozott életrajzisége még nyilvánvalóbb a két
kiadást megélt (először 1793-ban Bécsben, majd 1817-ben Miskolcon megjelent) HÁZI
KERESZT esetében. A HÁZI KERESZT (értsd: a házasság) kétrészes certamen: korrekt
verses megvitatása annak, hogyan képzelet el a hűtlen feleséget a hű férj, és milyennek
gondolja a hűtlen férjet a hű feleség. A HÁZI KERESZT-nek költői értéke nincs, annál

több a társadalmi és lélektani hitele, pletykatelítettsége pedig a lehető legdúsabb. Mit ájúldozhattak, sopánkodhattak rajta a százhetvenhét évvel ezelőtti miskolci, abaúji és zempléni dámák, ők lehetnének a megmondhatóí. S hogy’ pirulhatott megint református anyaszentegyházunk, hiszen mindezt egy nagy tudományú protestáns pap adta írásba. Nem is beszélve az afféle hivatalos nemzetkarakterológiai beidegződésekről, hogy a magyar ember nem kéjsóvár, hogy a magyar ember szemérmes; „kéjsóvár” ellenben „az olasz” – ahogy a rideg-protestáns Arany is hitte és hirdette a ZRÍNYI ÉS TASSÓ-ban. Márpedig Eurialius és Lucretia olasz volt és kéjsóvár volt, nem is beszélve Poóts Andrásról és Miskolczi Zsuzsannáról, csakhogy ők nem egymásra voltak kéjsóváarak.

Csenkeszfai Poóts András „trágyadombi Baudelaire”-sége érthető a költészetére is. Weöres Sándor úgy véli: „A barokk és utóbarokk poézist nem nagyon ismerhette, saját korának külföldi irodalmát sem, mégis vérbeli manierista: mestere a spirálisnak, a váratlan fogalmi csavarásoknak, a távoli párhuzamoknak, a konkrétnek absztraktnak, az absztraktnak konkrétba átjatszásának.”

Vitatnom kell W. S. mester egyik tételét, mert Lázár János FLORINDÁ-jára (1766) – amiből szép strófákat ír át – Poóts maga hivatkozik a SENAI LUKRÉTZIA 4. lapján:

*„Van egy ország, melynek olyan a formája,
Mint a németeknek hajdani csizmája,
Olaszország, melynek leíró pennája:
Liber báró Lázár János Florindája.”*

Eddig azonban Poótsot nemigen olvasták el kortársai és az irodalomtörténészek, ellenkező esetben nem hajtogathatnák, hogy az egyetlen Gyöngyösi befolyásolta. (Ami filológiaiul különben sem igaz: megfogható Gyöngyösi-imitációt én nem leltem a SENAI LUKRÉTZIA-ban. Más kérdés a „mögöttes dallam”, a könnyed előadásmód, a formai biztonság, a techné Gyöngyösi-szabása.) Weöres Sándor sem jutott idáig az olvasásban, mert ő a HÁROM VERÉB-bc került szerzők legismertebb műveit eleve mellőzte; Poótsnak is csak lírai verseiből válogatott, és a SENAI LUKRÉTZIA ajánlásának verses betétjeiből csinált montázskompozíciót.

Ami Poóts manierista-mesterkedő technikáját és Weöresnek erre vonatkozó ihletett megfigyeléseit illeti, azokat csak bámulhatom. Mesteri, ahogy ebből a szemszögből értelmezi Poóts kutyasíratóját: a KUTYALAGZI, KUTYATOR – FÁTI KUTYA FÁTUMA című pudlisírató verset, aminek kéziratából csak újabban derült ki, hogy latin szöveg átdolgozása. Eredetijét Miklós Sámuel, a miskolci református gimnáziumnak 1763 és 1785 közötti tudós professzora írta. Fāti tehát Miklós Sámuel kutyája volt, nem a Poóts Andrásé. A magyar változat azonban Poóts-vers, Fāti haláltusáját leíró részletét Weöres Sándor joggal csodálta meg; részletező hitele és átélése oly erős, mintha legközelebbi hozzátartozóját siratná. A FÁTI KUTYA FÁTUMA párját ritkító darab a magyar költészet történetében. Mégsem szólok most róla, mert latin eredetije még nem került elő, s a magyar szöveg kézíratos és nyomtatott változata is összevetésre vár.

És azért sem, mert Poóts verseinek csupán kisebb hányada jelent meg. A többiek (leveleivel együtt) nemhogy kiadatlanok, de fel sem kutatottak, előbb még össze kell szednünk a kéziratokat. A SENAI LUKRÉTZIA autográf példánya Pápára került, Édes Albert helyezhette el ott. A kutyasírató kézírata, több Poóts-verssel együtt, az OSZK Kézíratárában található. Hosszú halotti versezete, a HÍVÓ TAMÁS Sárospatakról jutott

kezünkhöz, miskolci bölcsészhallgatók már sajtó alá is rendezték, megjelent az *Irodalomismeret* 1994. 1. számában. Poóts költészetét majd mindezen művei ismeretében lesz célszerű méltatni. Alább csak a Faludi-imitációkkal foglalkozom.

*

Amikor Poóts András Julianna nevű húga férjhez ment Némethi Ábrahám tiszánánai tanítóhoz, a poétafivér LAKODALMI JÁTÉK címmel verset szerzett az alkalomra. Egri rabságában ezt dolgozta át 1789 novemberében, vagy inkább csak „új életre hozta” bizonyos „*Pruskovszki Mária emlékezetére*”. Mivel a LAKODALMI JÁTÉK Faludi-imitációi nyilvánvalók, azt kell hinnünk, hogy Esterházy Károlytól vagy megbízottjától Lázár FLORINDÁ-ja mellé Poóts kölcsönkapta Faludi verseit is, alighanem a legfrissebb, az 1786-ban, éppen bebörtönzése évében megjelent Révi Miklós-féle kiadást.

A LAKODALMI JÁTÉK egri változatának első fele így szól:

*„Mikor a fellegek diétára gyűlnek,
Hót, záport, villámlást s mennyköveket szűlnek;
Ha Bakhus tejétől az erek hevűlnek,
Akkor a sánták is táncra kerekűlnek;*

*Ha a nyársra vont lúd forog a tűz körül,
Akkor az éh gyomor, jó hírt várván, örül;
Ha a vérengző Márs szablyát köszörül,
Tép, ront, vág, öl, pusztít, senkin nem könyörül:*

*Nincs olly dolog, melly ok nélkül megeshessen
És bizonyos célra s végre ne siessen,
Az álom is, gyakran, hogy valót tehessen:
Igaz az: csak okos megfejtőt nyerhessen.*

*Én is, hogy egy estve lehajtam fejemet,
Ámbár sokféle gond futtatta eszemet,
De mihelyt Morfeus befogta szememet,
Illy álom követé képzelődésemet:*

*Voltam egy nagy sűrű erdön tévelygésbe,
Egész kifáradtam az útkeresésbe,
Láttam a vadakat lenni legelésbe,
S voltam is miattok nem kis rémülésbe.*

*De minthogy az útát egyszer elvesztettem,
Most ide, most oda, gyors lábbal siettem,
Fáradtságom a félsz miatt felejtettem,
De mégis, járt útra sohol sem érhettem.*

*Most a Faunusokat hívám segítségre,
A Hamadriades Nimfákat mentségre*

*Kérem, kezeimet terjesztvén az égre:
Nincs haszna; s felhágok egy nagy fára, végre.*

*Felmászván, tetején állok egyenesen,
Most ide, most oda vigyáztván szemesen;
S mikor úgy állanék egyedül, csendesesen:
Muzsika-szót hallék zengeni rendszeren.*

*Azt hallván, szívembe ugyan megújülék,
Mert a tévelygésből mintegy szabadulék,
Azért nagy örömmel az útnak indulék
S ahonnét jött a hang, afelé fordulék:*

*Hát csudálva látok egy dombon vígságot;
Tudja Merkurius, hogy a hazugságot
Nem szoktam; poéta hittel igazságot
Mondok: még nem láttam ilyen mulatságot!”*

Ehhez a gasztronómiai tobzódásba átforduló álomvízióhoz Poóts két Faludi-verset biztosan imitációs támasztékként használt. A 2. strófa eme két sora: „*Ha a vérengző Márs szablyát köszörül, / Tép, ront, vág, öl, pusztít, senkin nem könyörül*”, a SZAKÁCSÉNEK-nek erre a helyére utal: „*Előveszi majorságát, / Öl, vág benne bontogat*”. Amit tehát Mars hadisten tesz, azt már Faludi főszakácsa megtette: az ő *öl, vág, bont* munkamozdulatait Mars *tép, ront, vág, öl* dúsitással ismételi.

A LAKODALMI JÁTÉK ötletadója azonban nem a SZAKÁCSÉNEK, hanem a legnagyobb hírre jutott, legtöbbet imitált Faludi-vers, a TÜNDÉRKERT, a kerti vetemények és a virágok táncmultságának bájos elképzelése:

*„A narcissus hyacinttal,
Ruta, kapor, pipacs, mák,
Majoranna rozmarinttal,
Bársonyvirág, violák,*

*Egymás derekába kapnak,
Mégforgatják társokat,
A többinek példát adnak,
Nem kéméllik talpokat.*

*Csípkebokor az egressel
Nagy nehezen táncra kél,
Távul járnak két lépéssel,
Egyik a másiktul fél.*

*Egyszer, kétszer ölbe kapván
Megvérrezelték magokat,*

*Az útifű, tapogatván
Meggyógyítja azokat.*

*Répa, retek csingolódnak,
Tök és dinnye hason jár,
Az ugorkák forgolódnak,
Kiki mohón lejtőt vár...”*

De nem tarthat soká a fergeteges tündéerkerti mulatozás: „*Rút forgószelel indula... / Csak álom volt, elmúla*”. Aki az álomból reggel felserkent, és mindezt látta: mindezt csak álmodta. A Faludi-vers beszélőjének képzeleti tere és történessorozata tehát kétszerelesen a barokkra jellemző fikció: álom az álomban. Ezt a kettős álomjátékot kell elhithetni valóságként.

Poóts víziója köznapibb és vulgárisabb, hiszen ő egy esküvői lakoma ivó-faló, malackodó közönségéhez szól. Finom, piperés, harmatos virággöngédségek helyett nála kövér húsos, zsíros, cubákos vaskosságok tűnnek elő. De azonos funkcióban, mert a LAKODALMI JÁTÉK szerzője nemcsak travesztál, hanem pontosan imitál is. Poóts versének sült és főtt húsétel szereplői ugyanúgy kerekednek egymással önfeladt táncra, mint Faludinál a szép virágok és a hasznos vetemények. A „*sok paszulykát*” evett versbeli szóló, azaz Poóts tiszteletes elnehezedett a vastag vacsorától, ezért ő így álmodik:

*„Hát kövér sült ludak hegedűt vontanak,
Két töltött kappanok nekik kontráltak,
A teli kulacsok s kancsók tust fújtanak,
Minuetet a szép sült kacsák jártanak.*

*Két pirúlt malacok voltak trombitások,
A pulykák, ki sülvé, ki főve, hárfások,
Vígán örvendettek minden muzsikások,
Amott kozák-táncra kerekedtek mások.*

*Táncolt a kövér szegye a riskásás lével,
Ugrott a dicsznófő tormázott szemével,
Bárányhús lejtőt járt túros derelyével,
Ódöngött a gömböc, hizott böndőjével.*

*Amikor bámúlva csudálnám ezeket
S irigyleném nekik vidám életeket,
Egy sült kappan rám vet mosolygó szemeket
S mondja, hogy újítsam én is víg kedveket.*

*És mivel a vígság nálam se kellett,
Közöttök magam is nem voltam kedvetlen,
De amint forgatnám őket kimélletlen:
Nagy szerencsétlenség történe véletlen.*

*Mert egy sült malaccal amint nyalakodtam,
Végre öszve vesztem vele s marakodtam;
Kergettek s elestem, hogy árkot ugrottam,
Így érzék fel! Be kár, hogy ezt csak álmodtam!”*

Nézzük csak, miféle zenekar ez. Első pillantásra Gyöngyösi-ösztönzésre gyanak-
szunk. Az ő MARS ÉS BACCHUS EGYMÁSSAL VALÓ VIASKODÁSÁRUL szerzett fiatalkori
énekében ilyesfajta tréfás gasztronomikus kollektív Bacchus fegyverzete:

*„Egy pár kövér sódért fölköthet karvasnak,
Egy kerekes lepént mellyére paisnak,
Nagy kövér szalonna jó fegyverderéknak,
Oldalas pecsenye lesz lódingtartónak.*

*Töltésnek lódingban májas kolbászt térszen,
Pár pisztolnak egy pár domaszlábot vérszen,
Páncélsisak nélkül az feje sem lérszen,
Százrétű pacalbul kitelik az szépen.*

*Karabinja lérszen szarvasnak sült combja,
Hosszú húsos kolbász ennek pantalérja,
Egy ökör bokája lérszen tollas botja,
Borjú, bárán béli föllekert kanótja.*

*Kezében virágos pecsenye kopjának,
Fácán, kappan farka lesz lobogójának,
Oldalán vörös György* puska-palackjának,
Egy darab velős konc jó puska-kulcsának.”*

Ez a manierista, arcimboldói ötlet – mutatis mutandis – egy töről metszett a Poóts-
leleménnyel, de nem egymásból származik, hanem közös archetípusra megy vissza.
Poóts András itt nem Gyöngyösiből merít: már az új század nagy költőjének, Faludi
Ferencnek a kezét fogja. Mert kik is muzsikálnak, s kik kapnak egymás derekába Poóts
LAKODALMI JÁTÉK-ában? Kövér, sült ludak hegedülnek, töltött kappanok a kontrások,
teli kulacsok és kancsók húzzák a tust, pirosra sült malacok trombitálnak, főtt és sült
pulykák a hárfások. Sült kacsák menüettet járnak (mások kozák táncot), a kövér szegy
a rizskásás lét kéri fel, a tormázott szemű disznó is táncba ugrik (de nem tudjuk meg,
kivel), magában ödöng a hízott bendőjű gömböc, a bárányhús azonban a túrós dere-
lyével „jár lejtőt” – szó szerint úgy, ahogy Faludinál „Ugrándoznak, lejtőt járnak” a vi-
rágok; mint ahogy a TÜNDEKERT-ben „Kiki möhön lejtőt vár”.

A TÜNDEKERT az ámulat, a csodálkozás képzelte élményének descriptiója; aki a
Faludi-versben szól, távol tartja magát a történéstől. A LAKODALMI JÁTÉK elképzelője
azonban magát is közeelegyíti az ételfogásoknak. Azahogy kikezd vele egy sült kap-
pan, aztán egy sült malac: táncba viszik egymást; „forogatám őket kíméletlen” – mondja
a Poóts-vers, és megint Faludi nyomán jár: a TÜNDEKERT virágai nem „kémelik tal-
pokal”.

* A „vörös György” a régiségben „fatok, ivókürt” jelentésű.

De véget ér az idill, ugyancsak álomvallomással, itt is: „*Mert egy sült malaccal amint nyalakodtam, / Végre összevesztem vele s marakodtam; / Kergettek s elestem, hogy árkot ugrottam, / Így érzék fel! Be kár, hogy ezt csak álmodtam!*” „Nyalom a szép nyakad!” – a szerelmi óhajnak furcsa jeleként feltűnik ez a fordulat Poóts SENAI LUKRÉTZIA-jában is (lásd a 109. lapon).

Szegény Csenkeszfai Poóts András! Ahogy „vágja a verset”, kalapálja a szokványos fikciót, az izzasztó lakodalmi lakoma- és táncjelenet zsiros gőzén s testpáráján áttör hozzá az orrcimpáját megremegtető finom pomádés illat, a világszép-kurva szökötfeleség Miskolczi Zsuzsannáé!

Az ő szép nyakát nyalná ő, de csak egy sült malac ropogós húsával csillapíthatja éhségét.

A Bodroghkeresztúri Ráchelnek – én legszívesebben így nevezném – éppen ideje belépnie a Poóts-életrajzba.

Irodalom

- Cs. P. A.: IFJÚI VERSEI [a SENAI LUKRÉTZIA, a lírai versek, a HÁZI KERESZT]. Pozsony–Komárom, 1791.
- Mitrovics Gyula: CS. P. A. ÉLETE. *Protestáns Szemle*, 1890. 505–522. o.
- Matirko Bertalan: „EURIALIUS ÉS LUCRETIA” A MAGYAR IRODALOMBAN. *EPhK*, 1890. 769–782. o.
- Mitrovics Gyula: AENEAS SYLVIUS „DE DUOBUS AMANTIBUS”-ÁNAK MAGYAR ÁTDOLGOZÓI. *ItK*, 1896. 12–41. o.
- Szinnyei József: MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI X. 1905. 1424–1430. o.
- Bán Imre–Julow Viktor: DEBRECENI DIÁKIRODALOM A FELVILÁGOSODÁS KORÁBAN. 1964.
- Mezei Márta: FELVILÁGOSODÁS KORI LÍRÁNK CSOKONAI ELŐTT. 1974.
- Weöres Sándor: HÁROM VERÉB HAT SZEMMEL – ANTOLÓGIA A MAGYAR KÖLTÉSZET REJTETT ÉRTÉKEIBŐL ÉS FURCSASÁGAIBÓL. Bev. és forrásjegyzék: Kovács Sándor Iván, II. 1982. 2., bőv. kiad.
- Scheiber Sándor: HEGYALJAI ZSIDÓ SÍRKÖVEK. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXI*. 1982. 177–194. o.
- Siska József: MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei XXVII*. 1991. 243–255. o.
- Csokonai Vitéz Mihály: ÖSSZES MŰVEI. KÖLTÉMÉNYEK 3, 1794–1796. S. a. r.: Szilágyi Ferenc, 1992. 750–755. o. (és az ott idézett irodalom).
- Miskolci Textológiai Szeminárium: CS. P. A.: HÍVÓ TAMÁS. *Irodalomismeret*, 1994. 1. sz.

Szabó Sándor

AZT MONDJÁK

Azt mondják, ufók frekventálják a várost,
éjente ződ emberke babirkál asszonyi farvágatot,
alhas
– bár így, hogy „babirkál” nem mondják sem a
verejtékes-pucér álmaikban meg-meghóborítottak,
sem a sok szemrángásos szóbeszédéből renyhe füllel
ezt-azt kikapó mazna férjek és élettársak:
ezt az ó zamatú mozzanatos igét
csak én használok mintegy szépészeti megfontolásból,
ők másként fejezik ki magukat.
Szegecsné, akinek a mellbimbója is csészealjnyi,
már azt sem bánván, hogy netán köznevetség tárgya leszen,
nyilatkozott a most már úgyszólván tűrhetetlen
molesztálásokról a minap a helyi lapnak,
nem restelven a hasfalán keletkezett friss,
háromszög alakú bőrpírt sem feltakarni.
„Bejönnek ezek, kérem, mint a muslincák, csapatostul,
villognak, berregnek és nyúlkálnak. Szét-
feszítik az ember lányának combját. Nem mondom,
a frászt hozták rám eleinte. Nem, nem, hazudnék,
ha azt mondanám, hogy megkínóztak volna, sőt
kedden éjjel kifejezetten kellemes volt,
de azért ez, ugye, mégsem normális, és ideje lenne,
ha valamit lépne már az önkormányzat.
Vagy a Horn! Az én Gézám? No, attól szétszedhetnék,
uram, az egész házat, reggel meg csak röhög, mint a fakutya!”

Payer Imre

A SZABADSÁG NYOMÁBAN

Nincsen az ágy alatt.
Szőnyeg alá söpörték? Nosza, nézzük!
Félbetörött gomb, porcicák, egy kétforintos.
Talán a fridzsi. Kinyitom.
Hipp meg hopp, máris ugrom befelé.
Gigantikus svédasztalok.

Falra akasztva régi-régi fegyverek.
Kőbalta, puzdra, scudrakéta.
Lássuk az asztali kínálatot.
Scampifarok meg őzgerinc,
flambírozott giliszta. Megdekoltált
hölgyek – informálódni nem merek.
Nem látták, kérem... ez túl modoros.
Tegezzem őket? Az túl bizalmaskodó.
Mi van, ha visszakérdeznék?
Mit mondjak? Pozitív, mint egy lelet?
Negatív, mint egy antitest?
Hallgatnak az akasztott muskéták.
Muskotály is van.
Lehet, csak kitalálta valaki...
Valaki mormolt egyet, valaki folytatta.
Informálódni nem merek.
Ja, igaz. Visszafelé
észreveszek egy hibás neonfényű jelzést.
Rendszertelenül, remegnek, pislognak
a betűk... Nemigen értem a jelentésük.
A fogadást rendezte a... milyen RT?
Történele.....
Kilépek a fridzsiderből.

Raymond Carver

MILYEN SOK VÍZ, MILYEN KÖZEL HOZZÁNK

Csáki Judit fordítása

A férjem jó étvággal eszik. De nem hiszem, hogy igazán éhes. Rág, karja az asztalon, bámul valamit a szoba túlfelén. Rám néz, elfordul. Száját a szalvétába törli. Vállat von, tovább eszik.

- Mit bámulsz? – kérdi. – Mi van? – Leteszi a villát.
- Bámultam volna? – kérdem, megbillentem a fejem.

Csöng a telefon.

- Ne vedd fel – mondja.
- Lehet, hogy az anyád – mondom.
- Hát nézd meg – mondja.

Felveszem a kagylót, belehallgatok. A férjem abbahagyja az evést.

– Mit mondtam? – mondja, mikor leteszem. Megint eszik. Aztán a szalvétát a tányérjába dobja. Azt mondja: – A fenébe is, miért nem törődik mindenki a saját dol-

gával! Mondd meg, mit csináltam rosszul, kíváncsi vagyok! Nem én voltam ott az egyetlen férfi. Megbeszéltük, és együtt eldöntöttük. Nem fordulhattunk vissza. Öt-mérföldnyire voltunk a kocsitól. Nem tehetsz szemrehányást. Hallod?

– Te tudod – mondom.

Azt mondja: – Mit tudok én, Claire? Mondd meg, mit kellene tudnom! Nem tudok semmit, egyetlenegyét kivéve. – Rám néz, szándéka szerint jelentőségteljesen. – A nő halott volt – mondja. – És én éppúgy sajnálom, mint bárki más. De a nő halott volt.

– Ez a lényeg – mondom.

Kezét felemeli. Ellöki székét az asztaltól. Előveszi a cigarettáját, hátramegy, visz egy doboz sört. Látom, beleül a nyugágyba, nyúl az újság után.

Ott a neve az első oldalon. A barátai nevével együtt.

Lehunynom a szemem, belekapaszkodom a mosogatóba. Aztán végighúzom a károm a szárítón, lesodrom az edényeket a földre.

Nem mozdul. Tudom, hogy hallotta. Fejét felemeli, mintha még hallgatózna. Egyébként nem mozdul. Nem fordul meg.

Ő és Gordon Johnson és Mel Dorn és Vern Williams, együtt pókereznek, tekéznek és horgásznak. Minden tavasszal és kora nyáron, mielőtt megkezdődik a rokonlátogatások rohama, horgásznak. Rendes emberek, családfők. Végzik a munkájukat. Fiaik vannak és lányaik, akik a mi fiunkkal, Deannel járnak iskolába.

A múlt pénteken ezek a családos emberek elmentek a Naches folyóhoz. Fenn parkoltak a hegyen, és lemásztak oda, ahol horgászni akartak. Vitték a matracokat, az ételt, a kártyát, a whiskeyt.

Észrevették a lányt, mielőtt letáboroztak. Mel Dorn bukkant rá. Nem volt rajta ruha. Bele volt akadva valami gazba, kilátszott a vízből.

A férfi odahívta a többieket, azok odajöttek megnézni. Tárgyaltak, mit kellene csinálni. Az egyik – Stuartom nem mondta meg, melyik – azt mondta, azonnal forduljanak vissza. A többi a homokot túrta cipőjével, és azt mondta, egyáltalán nincs kedve ehhez. Panaszkodtak fáradtságra, késői időpontra; mondták, a lány úgysem megy sehová.

Aztán táborot vertek. Tüzet raktak, whiskeyt ittak. Mikor felkelt a hold, a lányról beszélgettek. Valamelyikük azt mondta, csinálni kellene valamit, hogy ne sodródhasson el. Fogták az elemlámpát, visszamentek a folyóhoz. Az egyik – lehetett Stuart is – bement és megfogta. Az ujjainál fogva partra húzta. Keresett valami madzagot, a csuklójára tekerte, a másik végét meg egy fához kötözte.

Másnap reggelit készítettek, kávé ittak, whiskeyt ittak, elindultak horgászni. Este halat sütöttek, krumplit főztek, kávé ittak, whiskeyt ittak, aztán az edényeket visszavitték a folyóhoz, és elmosogatták, ott, ahol a lány volt.

Később kártyáztak. Lehet, hogy addig kártyáztak, míg látták a lapokat. Vern Williams elment aludni. A többiek történeteket meséltek. Gordon Johnson azt mondta, a pisztráng, amit fogtak, azért volt olyan kemény, mert nagyon hideg a víz.

Másnap reggel későn keltek, whiskeyt ittak, kicsit horgásztak, lebontották a sátrakat, feltekerték a matracokat, összeszedték a holmijukat, és felmásztak a kocsihoz. Aztán elautóztak az első telefonig. Stuart volt az, aki telefonált, a többiek ott álltak körülötte a napon, és hallgatták. Megmondta a seriffnek a nevüket. Nem volt titkolnivalójuk. Nem szégyelltek magukat. Azt mondták, várnak, míg valaki jön a pontos útbaigazításért, és felveszi a vallomásukat.

Aludtam, amikor hazaért. De felébredtem, mikor meghallottam a konyhában. Ott állt, a frizsidernek dőlve, kezében egy doboz sör. Súlyos karját körém fonta, hatalmas tenyerével a hátam dörzsölgette. Az ágyban megint rám tette a kezét, aztán várt, mintha valami más jutott volna az eszébe. Megfordultam, széttettem a lábam. Utána, azt hiszem, ő ébren maradt.

Reggel felébredt, mielőtt én felkeltem volna. Hogy megnézzé, van-e valami az újságban, gondolom.

Rögtön nyolc után csöngeni kezdett a telefon.

– Menj a pokolba! – hallottam, hogy kiabál.

Újra csörgött.

– Nincs semmi hozzáfűznivalóm ahhoz, amit a seriffnek már elmondtam!

Lecsapta a kagylót.

– Mi folyik itt? – kérdeztem.

Ekkor mesélte el, amit én most elmondtam.

Összesöpöröm az edénycserepeket, és kimegyek. Most hanyatt fekszik, a fűben, karnyújtásnyira az újság és a sör.

– Stuart, elmehetnénk kicsit autózni? – mondom.

Megfordul, rám néz. – Veszünk sört – mondja. Feláll, végigsimít a csípőmön, amint ellép mellettem. – Egy pillanat – mondja.

Szó nélkül megyünk a városig. Megáll egy út menti boltnál sörért. Látom, az üzlet ajtajában nagy halom újság hever. A legfelső lépcsőn kövér nő nyomott kartonruhában, medvecukrot nyújt egy kicsi lánynak. Később átmegyünk az Emerson-patak felé, a kirándulók helyek felé. A patak elvágtat a híd alatt, néhány száz méternyire onnan belefut egy nagyobb tóba. Látom ott a férfiakat. Látom, ahogy ott horgásznak.

Ilyen sok víz, ilyen közel hozzánk.

Mondom: – Miért kellett olyan messze menetek?

– Ne bosszants – mondja.

Egy padon ülünk a napon. Kinyitja a sört. Mondja: – Nyugi, Claire.

– Azt mondták, ártatlanok. Azt mondták, bolondok.

Mondja: – Kik? – Azt mondja: – Miről beszélés?

– A Maddox fivérekről. Megöltek egy Arlene Hubly nevű lányt, ott, ahol felnöttem. Levágták a fejét, és bedobták a Ce Elum folyóba. Akkor történt, amikor kislány voltam.

– Fel fogsz bosszantani – mondja.

Nézem a patakot. Ott vagyok benne, a szemem nyitva, arccal lefelé, bámulom a hínárt a fenekén, holtan.

– Nem tudom, mi bajod van – mondja hazafelé. – Egyre jobban idegesítesz.

Nem tudok mit mondani neki.

Próbál az útra koncentrálni. De egyre a visszapillantó tükörbe bámul.

Tudja.

Stuart azt hiszi, ma reggel hagy engem aludni. De már jóval korábban felébredtem, mint ahogy a vekker megszólalt. Gondolkodtam, a lehető legmesszebb húzódtam tőle az ágyon, a szőrös lábától.

Elviszi Deant iskolába, aztán megborotválkozik, felöltözik, elmegy dolgozni. Kétszer is benéz, megköszörüli a torkát. Nem nyitom ki a szemem.

A konyhában találok egy cédulát tőle. Úgy van aláírva, hogy „szeretettel”. Ülök a reggelizősarokban, kávéit iszom, gyűrűt hagyok a cédulán. Az újságra nézek, forgatom

az asztalon, így, amúgy. Aztán összerendezem, megnézem, mit ír. A holttestet azonosították. De beletelt némi időbe, munkába, megnézni ezt-azt, vágni ezt-azt, mérni, méricskélgni, visszatenni ezt-azt, bevarrni.

Ülök ott sokáig, újsággal a kezemben, gondolkodom. Aztán felhívom a fodrászt, bejelentkezem.

Ülök a bura alatt, az ölemben magazin, Marnie manikűröz.

– Holnap temetésre megyek – mondom.

– Sajnálom – mondja Marnie.

– Gyilkosság volt – mondom.

– Az a legrosszabb – mondja Marnie.

– Nem nagyon közeli – mondom. – De tudja, hogy van ez.

– Majd jól előkészítjük – mondja Marnie.

Aznap este a kanapéra ágyazok magamnak, és reggel elsőnek kelek fel. Kávét főzök, reggelit készítek, míg megborotválkozik.

Feltűnik a konyhaajtóban, pucér vállán törülköző, csodálkozik.

– Kész a kávé – mondom. – A tojás is mindjárt.

Felébresztem Deant, hárman eszünk. Valahányszor Stuart rám néz, megkérdezem Deant, kér-e még tejet, pirítóst, akármit.

– Majd felhívlak – mondja Stuart, mikor kinyitja az ajtót.

Mondom: – Nem hiszem, hogy itthon leszek ma.

– Rendben – mondja. – Persze.

Gondosan öltözködöm. Felpróbálok egy kalapot, megnézem magam a tükörben. Cédulát írok Deannek.

„Drágám, Maminak dolga van ma délután, de nemsokára hazajövök. Maradj bent vagy a hátsó kertben, míg valamelyikünk hazaér. Szeretettel, Mami”

Ránézek a „szeretettel” szóra, azután aláhúzom. Azután ránézek a hátsó kert szóra. Egy szó vagy kettő?

Vezetek a földek között, búza, cukor, almáskert, itt-ott megy a locsoló. Aztán változik a szín, több a viskó, mint a farmház, fakunyhók a kertek helyett. Aztán hegyek, és messze, nagyon messze néha megpillantom a Naches folyót.

Egy zöld teherautó jön mögöttem, jó néhány mérőföldön keresztül követ. Néha lassítok, gondolom, megelőz. Aztán gázt adok. De ezt is rosszkor. Markolom a kormányt, fájnak az ujjaim.

Egy hosszú egyenesben megelőz. Egy ideig megy mellettem, férfi, kék munkásingben. Végigmérjük egymást. Aztán int, megnyomja a dudát, elhúz.

Llassítok, találok egy helyet. Félrehúzok, leállítom a motort. Hallom a folyót a fák alatt. Aztán hallom, hogy jön vissza a teherautó.

Bezárom az ajtókat, felhúzom az ablakot.

– Jól van? – mondja a férfi. Kopog az ablakon. – Minden rendben? – Az ajtóra támaszkodik, arcát az ablakhoz nyomja.

Ránézek. Nem tudom, mi mást tehetnék.

– Minden rendben van magával? Miért zárkózott be?

A fejem ingatom.

– Húzza le az ablakot. – Az útra néz, aztán megint rám. – Húzza le.

– Kérem – mondom. – Mennem kell.

– Nyissa ki az ajtót – mondja, mintha nem hallaná. – Meg fog fulladni.

A mellemet nézi, a lábamat. Tudom, mit csinál éppen.

– Helló, kedvesem – mondja. – Csak segíteni akarok.

A koporsó lezárva, virágok borítják. Megszólal az orgona abban a pillanatban, ahogy leülök. Emberek jönnek be, leülnek. Egy fiú, élénk színű nadrágban, sárga, rövid ujjú trikóban. Nyílik az ajtó, a család jön be, leülnek egy elkerített szögletben az egyik oldalon. Nyikorognak a székek, ahogy elhelyezkednek. Aztán egy jóképű szőke férfi lép be elegáns sötét öltönyben, felszólít, hogy hajtsunk fejet. Imádkozik, értünk, az élőkért, és amikor befejezi, elmond egy imát az eltávozottért.

A többiekkel együtt indulok én is a koporsó után. Kilépek a felső lépcsőre, a délutáni fénybe. Egy asszony biceg le előttem. A járdán körülnéz. – Hát elkapták – mondja. – Már ha ez vigasz. Ma reggel letartóztatták. Hallottam a rádióban, mielőtt idejöttem. Egy fiú, innen a városból.

Lépünk néhányat a forró járdán. Az emberek elindítják az autókat. Kinyújtom a karom, rátámaszkodok egy parkolóóra. Fénylő motorháztetők, szikrázó lökhárítók. Szédülök.

Mondom: – Ezeknek vannak barátaik, ezeknek a gyilkosoknak. Sosem lehet tudni.

– Ismertem ezt a gyereket, kislánykora óta – mondja az asszony. – Át szokott jönni hozzám, süteményt sütöttem, és hagytam, hadd egye meg a tévé előtt.

Otthon, Stuart az asztalnál ül, előtte whiskey. Egy örült pillanatig azt hiszem, valami történt Deannel.

– Hol van? – mondom. – Hol van Dean?

– Kint – mondja a férjem.

Lehajtja az italt, feláll. Mondja: – Azt hiszem, tudom, mire van szükséged.

Egyik karjával átfogja a derekam, a másik kezével kigombolja a zakómat, aztán a blúzomat.

– Csak szép sorjában – mondja.

Mond valami mást. De nem is kell odafigyelnem. Semmit sem hallok, ennyi víz közepette.

– Hát jó – mondom, folytatom a kigombolkozást. – Mielőtt Dean bejön. Siessünk.

KERESŐ

Hazai Attila fordítása

Egy férfi, akinek nem volt keze, odajött az ajtóhoz, el akart adni egy fényképet a házamról. A vaskampókat leszámítva normálisan nézett ki, ötven körüli lehetett.

– Hogy vesztette el a kezét? – kérdeztem, miután elmondta, mit akar.

– Az más lapra tartozik – mondta. – Kéri a képet vagy nem?

– Jöjjön be – mondtam. – Csináltam kávé.

Gyümölcskocsonyát is készítettem, de nem árultam el neki.

– Kimennék a vécére – mondta a kéz nélküli férfi.

Meg akartam nézni, hogy fogja meg a csészét.

Azt már láttam, hogy tartja a gépet. Öreg polaroid, nagy fekete masina. A vállán és a hátán futó bőrszíjjakkal stabilan a mellkasához volt erősítve. Csak megállt a járdán az ember háza előtt, belenézett a keresőbe, állított, lenyomta a gombot az egyik vas-kampójával, és már jött is ki a fénykép.

Az ablakból figyeltem, amikor csinálta.

– Mit is mondott, hol a vécé?

– Lent van, jobbra.

Ide-oda hajlongott, hogy ki tudjon bújni a szíjakkból. Lerakta a fényképezőgépet a kanapéra, és kisimította a zakóját.

– Nézze meg addig – mondta.

Elvettem tőle a fényképet. Egy darabka fű, kocsibejáró, garázs, bejárati lépcsősor, a nappali ablaka látszott rajta, meg a konyhaablak, ahonnan figyeltem őt.

Miért kéne nekem fénykép erről a tragédiáról?

Megnéztem egy kicsit közelebbről, és megláttam a fejemet, *a fejemet*, bent, a konyhaablak mögött.

Elgondolkodtatott, amikor megláttam magamat. Meg kell mondjam, ez elgondolkodtatja az embert.

Hallottam a vécé zubogását. Feljött a hallba, már felhúzta a cipzárját, mosolygott, az egyik kampóval a nadrágszíját fogta, a másikkal betúrta a pólóját.

– Na milyen? – kérdezte. – Jó lett? Szerintem elég jól sikerült. Meg kell hagyni, hogy értek hozzá. Ehhez szaktudás kell, nekem elhiheti.

Helyrerántotta a nadrágját.

– Itt a kávé – mondtam.

– Egyedül él, mi? – mondta.

Bcnézett a nappaliba. Megrázta a fejét.

– Kemény, kőkemény – mondta.

Leült a fényképezőgép mellé, hátradőlt, sóhajtott egyet, és úgy mosolygott, mint aki tud valamit, de nem mondja.

– Igya meg a kávéját – mondtam.

Azon gondolkodtam, mit mondjak neki.

– Itt volt három gyerek, fel akarták festeni a címemet a járdaszegélyre. Egy dollárt kértek. Nem is hallott még ezekről, mi?

Kicsi volt az esély. Azért csak néztem tovább.

Fontoskodva előrehajolt, a csészét a kampókon egyensúlyoztatta. Lerakta az asztalra.

– Egyedül dolgozom – mondta. – Mindig egyedül dolgoztam, és ezután is egyedül fogok. Mit akar ezzel mondani? – mondta.

– Csak kerestem az összefüggést – mondtam.

Fájt a fejem. A kávé nem jó rá, de a gyümölcskocsonya néha segít. Kezembe vettem a fényképet.

– A konyhában voltam – mondtam. – Általában hátul szoktam lenni.

– Ez mindig így van – mondta. – Szóval összepakoltak, és itt hagyták, mi? Nézzon meg engem, egyedül dolgozom. Hát akkor? Kéri a képet?

– Megveszem – mondtam.
 Felálltam, és leszedtem a csészéket.
 – Hát persze – mondta. – Szobát bérelek a városban. Kijövök busszal, dolgozom, aztán ha bejártam az egész környéket, megyek egy másik városba. Ért engem? Nekem gyerekeim voltak. Pont úgy, mint magának – mondta.
 Ott álltam a csészékkel, és figyeltem, ahogy felkínlódja magát a kanapéról.
 Azt mondta: – Ez miattuk van.
 Jól megnéztem a kampókat.
 – Köszönöm a kávéét és hogy használhattam a vécét. Együtt érzek magával.
 Felemelte és visszaengedte a kampókat.
 – Mutassa ki – mondtam. – Mutassa ki, mennyire. Csináljon több képet rólam és a házról.
 – Nincs értelme – mondta. – Nem jönnek vissza.
 Azért segítettem neki bebújni a szíjakra.
 – Adhatok árajánlatot – mondta. – Három kép egy dollár. Ha olcsóbban adom, nem éri meg.

Kimentünk. Beállította a zárat. Megmondta, hova álljak, és belekezdünk. Körbementünk a ház körül. Szisztématikusan. Néha oldalra néztem. Néha egyenesen előre.

– Jó – mondta. – Így jó – mondogatta, amíg körbe nem értünk a házon, és visszajutottunk az elejére.
 – Hús kép lett. Ennyi elég.
 – Nem – mondtam. – A tetőn – mondtam.
 – A mindent – mondta. Alaposan megnézte a házat. – Benne vagyok – mondta. – Ez már valami.
 Azt mondtam: – Az összes cuccot, cakpakk. Mindent elvittek magukkal.
 – Ezt nézze – mondta a férfi, és megint felemelte a kampóit.

Bementem, és hoztam egy széket. Felállítottam a garázs előtt. Nem volt elég magas. Hoztam egy rekeszt, és feltettem a székre.

Elég jó volt ott a tetőn.
 Felegyenesedtem, és körülnéztem. Intettem, és a kéz nélküli férfi visszaintett a kampóival.

Akkor láttam meg a köveket. Egy egész kis kőrakás volt a kéménylyuk fedelének a tetején. Tudják, milyenek a gyerekek. Hogy mindig feldobálják a köveket, hátha beesik az ember kéményébe.

– Mehet? – kérdeztem, és fogtam egy követ, és vártam, amíg megtalál a keresőben.
 – Igen – mondta.
 Hátrahúztam a karom, azt ordítottam, „Most!”, és eldobtam a kurva követ olyan messzire, amennyire csak tudtam.
 – Nem megy – hallottam, hogy ezt kiáltja. – Nem tudok mozgást fényképezni.
 – Gyerünk! – üvöltöttem, és felkaptam egy másik követ.

Orbán Ottó

TÍZ KÉPALÁÍRÁS SZILÁGYI LENKE FOTÓIHOZ

A fényképész szeme

Az idő folyó.

Áramló anyag. Csöppre csöpp, hullámra hullám, fényre fény. Vízszint és vízhozam. Centik, köbméterek, hétköznapok.

Egy színét váltogató kígyó tekereg a meder árkában; időnként megdermeszt tekintetével, és elnyel egy rétet, egy tanyát, egy várost. Azt mondják rá: megáradt.

Él és mozog. Mozog, mert él. Az élet állapota – mozgás.

A jó fénykép kiáltó ellentmondás, áll és mégis él (s persze némán kiált).

Az első fényképész a fáról leszállt szőrös majomember. Egy pillanatra lehunyja a szemét, s egy kép jelenik meg a szemhéja belső felén. – Huhuhú! ugrál fél lábon réműletében, hogy elkergesse a gonosz szellemet.

Minden titok nyitja az ő szeme.

Zárja, nyitja, a pilla lehull (ebből lesz majd a szó, a *pillanat*), s a blende lezár.

A képen Gdańsk, egy szürke, ipari monstrum, beton és csúz, a vízben madarak siklanak, és a vízben tükörképük lebeg, csillog a láthatatlan: lebben a fátyla, gomolyog és repül.

Az ocsamcsirai hős

Előbb vagy utóbb megroppan a márvány, megroggyannak a vasbeton oszlopok, és csak tüskés gaz burjánzik a téren, a fényes díszszemlék helyén.

A tegnap még világ ura nép birodalma – fölruhított szemétkosár.

Egymás hegyén-hátán rohadó eszmék, tévhitek és szempontok; a barbár törzsek, a kulturális elit, meg a mindenféle többség és kisebbség egymás hegyibe hordva; a tartományi határok összekuszálva, a gazdaság kibelezve, mintha a módszeres asszírok vonultak volna keresztül a történelmi rémfilm széles vetítővásznán; minden időleges és bizonytalan, csak az átmenet hányingere tartós, szédülése biztos.

– Hun jövök, hun meg megyek – morfondíroz Attila, a lóháton lakó, aki nem sokat költ kádfürdő-belépőjegyre –, de mindig vérfolyó habzik mögöttem; van-e szebb enél?

Arrébb meg kis sajtszagú emberek óbégatnak: – Drága vitéz urak, adnák vissza a bőrkabátunkat meg a svájci karóráinkat!

Tiszta szerencse, hogy még vannak szilárd népszokások!

A kis csenevész öregemberen hagyományos, megfordított kúp formájú kucsma, széles vállú köpeny, alatta háromnegyedes, karcsúsított derekú kabát, a két mellrészén két sor puskagolyóval (na meg a kitüntetésekkel!); az orrán szemüveg, a derekán kard – a falon meg Dzsugasvili, a nagyok közt is a legnagyobb, a honfitársa, még ha örült tömeggyilkos is...

Üdvöz légy, hegyek láncán függő, nyers gyémánt, Grúzia!

Kutyaélet, fényhalál; Szuhumi, fürdőváros

A Fekete-tenger partján két öregasszony bámul megbabonázva egy árnykutyát.

Közelebről látni, hogy egy föl nem robbant lövedéket néznek.

Döglött bádoga a kavicsos parton; a ferdén beeső fényben a tömzsi hengertestet az árnyékától látni, ha pillanatokra is, kutyának; élő testnek a vaskupakot, mely mozduatlanul mutat hegyével az ég felé.

Fémborítású Siva-oszlop?

A hindu isten fölmeredő, nagy farkát, test és gabona termékenységének mennybe döfött jelképét bokrok közt rendelte emelni a mítosz, a föld gubancos ágyékszöszete közt.

Itt, a kavicsos parton az urnánk áll, a kupacnyi halál.

Nincs remény, a régi világ az új negatívja.

A Fekete-tenger a tündöklésbe veszve vakít.

Balról, stílusosan, haljós felhőkkel lassan dől a világra az este.

Szuhumi, fátyol alatt

Tejfölsűrű a fényesség vagy a köd.

Látni nem látjuk, csak sejtjük a tengert.

Két kislány ül a mellvéd kőkorlátján; inkább csak két folt, csak a körvonaluk.

Vagy járjuk a ritkás erdőt! Zizegő lomb szűrője szitálja Monet festményeinek fényét, s egy kalapos kisfiú tart célra egy elszáradt suhángot; bumm, bumm, lő vele, mint ahogy egy ugrásnyira innen igazi fegyvereikkel a jöttmentek meg a helybeliek, majd föl pattan, nekilödul, ugrik egy nagyot, és mint lebegő vízcsöpp, elpárállik a tündöklésben.

Káprázat remegteti szempillánkat itt is, ott is.

A jövőnk?

A remény?

New Yorkból New Yorkba; a helyváltoztatás

A Csökígyó átfúrja magát a világon, és odaát fölemelve fejét hátborzongatón sziszeg.

Persze a Csőszerelőt sem akármilyen fából faragták: talpig férfi, akármit megszerel.

– Láttunk már ilyet! – így szól, és arcizma se rezdül. – Új tömítést neki!

S máris kocsiba pattan, gázfröccs, és eltűz a többi pilóta után.

Itt minden s mindenki mozog.

Indít, indexel, gyorsít, besorol, megelőz, megáll, beszorul, s a nagy pezsgőspalack nyakába ragadva imádkozik: „Se előre, se hátra! Hogy azt a kurva...”

Mégis, drága barátom, addig jó, amíg úton vagy.

Mert öreg este, ha mégiscsak hazaérsz, ki néz rád vissza a tükrödből? Naná, hogy a Csontkoponya!

Így hát menj inkább te is arra, amerre a Csökígyó, és mondd te is együtt a többiekkel, a verseny szellemében:

– Húzódj csak le az útról a szar tragacsoddal, Kispofám!

New York; a lerobbant ház

Dududú-dududá, játszik a kéménykürtök szaxofonján Harlem fekete szelleme.

*Jöjj, tűz, gyulladjon ki a ház! Gyere, táncolj föl-le a vaslépcsőkön, szálljon a pernye utcahosszat!
Jöjj, lobjogjon a szoknyád.*

Bronx eközben svábbogarakkal sakkozik. Kirakja őket a kockás konyhakőre, de épp amikor bemutatna sötéttel egy újszerű megnyitást, megreccsen a padló, ajtó nyílik, valaki jön, s az egész sakk-készlet tisztetül, gyalogostul visszaiszkol a falrepedésbe.

Elhalt városrészek. A néptelen utcákon hegyekben áll a szemét.

New York éppúgy, mint az ókori Róma és a középkor Párizsa, roppant ketrec, amelyben a rúdról rúdra lendülő majomember mindent teliszór mogyoróhéjjal, pestissel, rovarirtó porral.

Egy földhányás tetején egy kóbor eb áll, a kor szülötte.

Kívül oroszlán, benn dögevő sakál.

Csertó; négyen cigarettáznak

Jól nézd meg az arcukat!

Közülük szárnyaltál föl, s mindig följebb, följebb, följebb, hogy le ne húzzanak. S most, visszanézve, mit látsz? Látod, hogy te vagy ők, és persze hogy ők te vagy.

S nem, mert valamiféle szeretetszolgálat lovagja is lennél, korántsem.

Nézd a vonásaikat! Hát, édes Istenem... Mitől lennének szebbek vagy akár csak más-milyenek? Az emberi arc térkép, bejelölve rajta hely és idő.

És az a rosszul meggyúrt tészta, amivé feszülő izmaik rugója lesz!

Fantáziacakkos műkövel kirakott lépcsőt járva jut Á-ról B-re az ifjú pár, előtte a példa, a rókapofává torzult arcok, a húsdudorok s a kitüremkedések, a puffadás, a gázok... a test mint léghajó...

Egy kétkezi húzós-vonós négyes, a házam-a-váram álomi szépségversenyének helybeli győztesei; cigarettáznak, elégedettek, tudják, mitől döglük a légy...

Szól szóluk vagy sem, pörükben vagy tanú.

Értény; Rembrandt vagy Cézanne

A tények súlya, a rettenetes tömegvonzás.

Míntha a Jupiter felületén egy robotkamera gépszeme látná ezt a nyomorult, földi szobát, a fálvédőt meg az asztalt, és az asztal alatt a tátott szájú, porpikkely borította, házipapucsnak hordott, tönkretiport, öreg csukát.

Minden az öröklétbe fagyva, a szódásüveg, a tálca, a sőtartó, a kancsó és a pohár...

Örök időktől fogva részeg a férfi is. Ott ül a mindenség közepén, egy széken, bamba vigyorral az arcán mered a semmibe.

Igy zuhanunk a kárhozatba, vagy üdvözülünk, ki tudja, de hogy innen többé egy porszem sem hibban el, az már biztos.

Rembrandt vagy Cézanne szeme látott ennyire véglegesen.

A mindenség egy pillanatba kövül.

Aztán persze bemozdul; a férfi föláll, kibotorkál, épp hogy meg tud állni a lábán, ingó-bingó rózsaszál, nagy ívben hugyozik.

Budapest; „Kakas kiált, hajnal hasad, megélesítsd a kardvasat!”

Ahogy a költő mondja; az ő szava Isten szava.

Épp csak nem kakas, hanem egy daliás csirke.

És nem kiált, csak kiállt.

És nem a múzeum lépcsőjére, csak a lépcsőházba, a lépcsőfordulóba.

És nem a hajnal hasad, hanem a mennyezet.

És nem lemoszuk a gyalázatot, hanem csináljuk a fal tövébe.

És nem a kardvasat élesítjük, hanem a nagy konyhakést, mellyel az ostoba csirkét –
pí, pí, gyere csak, pipihús! – levágjuk.

És az is igaz, hogy a Kánaán csak holnapra vagy, ami még valószínűbb, csak holnaputánra várható, mi viszont már ma csirkelevest ebédelünk.

Fentiekől eltekintve minden egyéb tekintetben csak megerősíthetjük szövegünk nyilatkozatát: odakint hajnallik, idebent meg örökre szívünkbe zártuk a hősök szent nevét, s ha netán valamit mégiscsak elfuseráltak volna, mindent helyrehozunk majd verses színpadi műveinkben.

Az Isten szeme

A fénykép mint *Foto Angelo*? Ne röhögtesd.

A rossz festő fényképet fest, de a jó fénykép nem *majdnem festmény*.

A művészetből a művi: idézőjel. Ha jól tesszük ki, derülhetünk a hasmánt fektetett kutyán, a mögé helyezett festményen s az amögött guggoló két hölgyön. Láthatóan itt a szépség esete *forg* fönn; béke velünk!

A fényképész szerencsevadász. Csőre tölti a gépét, hogy leterítse a rárohanó orosz-
lánt.

Ki tudja, mitől nyílik-csukódik homlokunk közepén Isten szeme?

A tehetség magában nem több, mint esély.

Rajtunk múlik, hogy ki az, aki pilláink redőnyét föl-le ereszti.

Minden más mellékes, esetleges, csak a *szafari* része, pusztá látvány: kontinensek, tájak, városok örvénylése, míg a fejünk fölött, a végtelen sötét fixáló oldatában hidegen égnek az évmilliókig elizzó csillagok.

„BOCSÁSS MEG NEKI, MAMA...”

Bulat Okudzsava önéletrajzi regényéről

Egy számvetésre késztető, már-már memoártúltengésben szenvedő századvégen fölöslegesnek tetszik tán a kérdés, és mégis érdemes föltenni: miért írt a hetvenedik születésnapja felé közeledő (idén hetvenéves) Okudzsava (is) memoárregényt? *„Egy egész élet követel magyarázatot... követeli, hogy mindent tudatosíts, megérts, a maga polcára tegyél”* – írja maga a szerző a mű elején, némiképp megtévesztően, hiszen érzelmektől fűtött, romantikus elbeszélésmódja, az emlékek csapongó halmozása éppenséggel nem tűri a polcokat, a rendszerezést, még a kronológiát sem. Prózáiban, de talán pontosabban fogalmazta meg saját célját egy interjúban: *„A lényeg – megtalálni a pontos mértéket: a szüleimről szólva megmutatni, hogy sok mindenben milyen nagyszerű emberek voltak, s ugyanakkor vak résztvevői az országban folyó bűncselekménynek. Ez roppant, roppant bonyolult. Nem tudok egyetérteni azokkal, akik elítélnék mindent, ami volt, vagy ostoroznak kivétel nélkül minden kommunisztát... Azokkal, akik vérszemel kaptak, és táncolnak a legyőzött fenevad hulláján. Ez izléstelenség, kulturálatlanság.”*

Ezt a „*pontos mértéket*” keresi Okudzsava már jó ideje verseiben és elbeszéléseiben is: azt, hogy meddig terjedhet a megbocsátás és meddig a személyes felelősség a múltban elkövetett bűnökért – pártfunkcionárius szülei bűneiért, a saját, *„kezébe nyomott”* kommunista párttagságáért, az orosz nép *„lealjasodásáért”*. (Ez a kemény szó az övé – rendszeresen meg is kapja a magáét az orosz patriótáktól: hogy merészel így beszélni az oroszokról egy grúz-örmény jövevény? S tudjuk, ilyenkor mit sem számít, hogy az „idegen test” oroszoknak érzi és vallja magát, hogy

Okudzsava ízig-vérig az Arbat gyermeke... – *„Véremben örökre elvegyült drága Arbatom / mint a természet maga: el nem pusztíthatod”*.)

Okudzsava lelki és írói alkatával a válalkozás természetesen hasztalan: nincs „*pontos mérték*” (ahhoz azok a bizonyos bűnök túl nagyok, még akkor is, ha a megidézett bűnös a nagy egésznek kis csavarja volt csupán), csak a megbocsátás és a szigorú ítélet feloldhatatlan ellentmondása, egyidejűsége, örökös vívódásra kárhoztató ambivalenciája, amelyből egy legyintéssel menekülni próbálhat ugyan az ember – „ugyan már, ne hánytorgassuk többé a múltat” –, de jól tudja, hogy ez a legyintés úgysem hoz megnyugvást. Ám talán éppen Okudzsava „romantikus” lelkialkata (és persze életútja: a pártfunkcionárius, de a saját pártja által elpusztított vagy üldözött szülők és rokonok, a kommunista hitben való nevelkedés, a Jevtusenko-nemzedék feldobbanó optimizmus, a saját életmű lehetőség szerinti bátor, de kompromisszumokat is vállaló építgetése) kell ahhoz, hogy Szolzsenyicin és Salamov kegyetlen, a bűnösöket és áldozatokat szétválasztó, de valahogy mégis hiányos, túl egyértelmű, túlságosan az áldozat szemszögéből megfogalmazott „igazsága” után megbékélhesünk egykori önmagunkkal vagy a XX. század gyilkos illúzióiban eltévelyedett szüleinkkel.

Okudzsava már egy 1988-as, a rá jellemző módon egyenetlen színvonalú, de minden darabjában torokszorítóan őszinte versciklusban megpróbálkozott azzal a számvetéssel, amely aztán a FELFÜGGESZTETT SZÍNHÁZ-ban teljesedett ki (ha kitel-

jesedhet egyáltalán). *„Mit mondhatok? Mindenre kész voltam én is akkor / Szívemet majdnem megölte borzalmas századom”* – írta ARBATI IHLET AVAGY EMLÉKEZÉS A GYERMEKKORRA című versében. A versciklus fő kérdése, hogy ki a bűnös (akár abban, hogy *„a kor lassacskán, morzsánként mindannyiunkat megtanított hazudni”*, akár abban, hogy az apját ’37-ben meggyilkolták, anyját pedig lágerbe vitték); a LEVÉL A MAMÁNAK című vers refrénje makacsul, az anyját kínzó csekista ellen fel-fellobbanó dühöt csitítva ismételteti: *„Bocsáss meg neki, mama: nem bűnös ő / az ő lelkét bűn nem szennyezi / hisz nem magáért teszi – népe kívánja így”*, az apja gyilkosáról pedig ezeket a sorokat írja: *„Az asszony otthon őt is várta már / Vodkát ivott, fiának adott még jóéjtpuszt / Honfitársam ő, mint bárki más / S a nagy embercsaládban – testvérem is.”* És még egy utolsó idézet, ezúttal újból egy interjúból, hogy még pontosabban lássuk a megbocsátás és az ítélezés – talán mondhatjuk már így – „okudzsavai” ötvözetét: *„Mint fiú szeretem az apámat, és hiszem, tudom, hogy nem követelt el szörnyűségeket. De ha tovább él, lehet, hogy ő sem tudta volna megóvni magát, ki tudja, milyen tettekre sarkallta volna a »sztálini géniusz«.”*

A FELFÜGGESZTETT SZÍNHÁZ természetesen nem csupán a számadás, a vívódás, a megbocsátás és az ítélezés regénye, hanem színeken, hangulatokban tobzódó beszámoló is egy előadásról, amelyet egy kisfiú kedvéért rendeztek a szülei, nagyszülei, rokonai és tanárai, akik mindannyian éber szemmel figyelték, nehogy bármi megzavarja a töretlen kommunista hitben, puha, gyermeki díszletek között nevelkedő Vanvancs életét. És Okudzsava ezt a színházat találó metaforának érzi az egész bolsevik korra – az

éhínségek és háborúk közepette, a folyamatosan működő Gulag szigetvilág mellett az egész szovjet nép részt vett egy gigászi alakításban: azt játszotta, hogy a világ legboldogabb, ráadásul új világot teremtő népe, és sokan sokáig valóban boldognak érezhették magukat ebben az illúzióban. Mint Vanvancs is, a büszke kis kommunista, aki éppen abból az emberfajtából való, amelyet nem nehéz becsapni, amely boldog, ha statisztának hívják egy nagy produkcióhoz... S bár a díszletek azóta összedőltek, s csak itt-ott maradt meg belőlük néhány koszlott foszlány, Lenin-szobor, Sztálin-kötet, piros nyakendő, az előadás egykori statisztái – akár ha iszonyattal is – szívesen emlékeznek a rivaldafényre, a tapsokra... Hogy miért írta meg Okudzsava ezt a könyvet? Mert emlékezni jó.

*

A regényből az ötödik fejezetet közöljük, valamint – némileg rövidítve – a két utolsót, a tizenkettediket és a tizenharmadikat. Az olvasót ezért zavarba ejtheti egy-egy váratlanul, a „semmiből” felbukkanó szereplő. Itt van például a rejtélyes Galaktyion, a költő, akit Okudzsava így jellemez: *„Szerette volna megénekelni ezt az új világot, de minden egyes felkiáltójellel önmagát hazudolta meg. Magyarálták neki, hogy az új kinokban születik, és ő egyetértett, örömmel bólogatott, de aztán szinte fizikai fájdalommal érzett az ujjaiában, és hurkot a nyakán...”* És még idézhetnénk sok tömör, színes leírást és jellemzést, de e sorok szerzője abban reménykedik, hogy az olvasó esetleges hiányérzetét a teljes mű magyar kiadása fogja feledtetni.

M. Nagy Miklós

FELFÜGGESZTETT SZÍNHÁZ

Részlet

M. Nagy Miklós fordítása

Két folyó – egy grúz és egy örmény – összeömlött, sűrű, ősi vizük összekeveredett, de ettől az élet folyása meg nem lassúdott, s nem változtak a róla vallott megszokott elképzelések sem. Meg aztán nem volt ebben semmi különös, hiszen Vologya, a legidősebb fiú is anarchista hajlamú örmény leányba szeretett bele, még mielőtt Svájcba szökött. És ugyan mit törődött Liza azzal, milyen árnyalatú Ashen bőre, csak az számított, hogy ez a váratlanul felbukkant leányzó az ő cingár, gunyoros tekintetű ivadéknak nyújtotta haloványbarna kezét. „*Vajme* – gondolta Liza –, Salikóra is rákerült a sor.” És a hőségben izzó erkélyről nézte, ahogy távolodnak lassacskán a kihalt, forró utcán, és beszélgetnek valamiről. „Biztosan rólam...” – gondolta Liza, utánuk mereszten szemét. Tetszett neki Ashen járása, a fia meg nagyon izgatott volt, hevesen gesztikulált... Liza felkészült a közeli változásokra. Sztyepan bánatosan mosolygott.

Majd az idő meggyorsította futását, a tér összeszűkült, a lovak vágatni kezdtek. Két-három hónap, és már meg is volt a semmire sem kötelező ceremónia, az aláírás a nagykönyvben, amely mintha csak gúnyolódott volna a pompás, áradó szavú, mély értelmű templomi rituálén, és új élet kezdődött a két ifjú forradalmár számára, ahogy ők nevezték magukat. Nem férj és feleség voltak, dehogyan, ők legalábbis nem így gondoltak magukra, hanem önmaguk és a barátaik szemében is csak pártbeli elvtársak maradtak, akiket pártjuk most éppen utódok létrehozásával is megbízott. És természetesen szó nem volt köztük szerelemről, holmi képmutató nyárspolgári szófécsérlésre nem alacsonyodtak.

Szó nem volt a szerelemről, az igaz, de én látom a szemüket – Ashen barna mandulaszemét, amelyben ott a vonzalom, a tűz, a vágy, és Saliko szemét, mely ifjú kedvesének láttára megtelik elragadtatással, és látom, ahogy észrevétlenül egymáshoz érnek, szinte csak véletlenül, az akaratuk ellenében – ahogy forró tenyerük megsimítja a másik arcát, nyakát, ahogy összeér arcuk, ajkuk... hát igen, és ezért csak mulatok pártos ajkuk szigorán és terjengős eszmefuttatásaikon a nyárspolgárságról és a burzsoá hitványságról.

Elnézó vagyok tudatlanságukkal a mai napok magasából, megbocsátom, hogy fiatal fejjel szektásan gondolkodtak, s ha úgy tetszik, romantikus lélekkel olyan életet választottak maguknak, amely számukra egyet jelentett az eszmények legmagasabb fokú nemes szolgálatával. Na persze, hogy „romantikus”, „nemes” – ezek a szavak az ő szótárukban nem szerepeltek, ezek az én szavaim, melyeket akkoriban megvetés sújtott. És lám csak, bosszantó hibán kapom magam: a „romantikus” jelző mégsem illik ide. Nem, ez bizony nem romantikus világtérzés volt. A fiatalság idealizmusa, melyet elmélyített a hamarosan eljövő kánaán ígérete, és a pragmatikus valóság – ez a furcsa elegy határozta meg viselkedésüket és uralta lelküket. Elnézó vagyok velük, mint saját gyermekeimmel, akik nem tudják még, mit cselekednek. Törékeny műveltségükből csak

arra futotta, hogy elcsábuljanak a lelkesült jelszavaktól, melyek könnyedén megmagyarázták a társadalmi felépítmény tökéletlenségeit. Önzetlenek voltak, s önzetlenségükre büszkén megvetették a földi javakat, követve ördögös vezéreik szavát, ám a földi javak apránként, észrevétlenül megkörnyékezték őket, bizalmukba férkőztek, gyámoltalan és ártalmatlan semmiségeknek álcázva magukat.

Mennyire örültek, amikor megtudták, hogy mindkettejüket Moszkvába küldik, a Népgazdasági Főiskolára! Sokáig a kiválasztottság boldog lázában égtek, és megannyi fennkölt szó hangozhatott el közöttük az új társadalom igazságosságáról és nagylelkűségéről, mely ilyen szédítő perspektívát nyitott meg egy mosónő fia és egy asztalos lánya előtt. Persze félték is nagyon, hogy szegényben maradnak a fővárosi professzorok előtt, hogy kudarcot vallanak, feladják... Bizony, ha nincs Saliko csúfondáros derűje, kópé könnyedsége, minden nehezebb és tragikusabb lett volna, különösen Ashen számára, aki nem nagyon hajlott a viccelődésre. Igaz, Saliko is talán csak azért mókázott, hogy saját félelmét legyűrje, vagy hogy Ashenben oldja a feszültséget. Kigúnyolta mogorva arckifejezését, és Ashen családnevét, a Nalbandjant Abaldjanra változtatta, és nagyon örült a saját leleményének, amikor széles vigyorral emlegette az olyan *abalgyanokat*, akik „*abalgyevájut*” (vagyis hogy eszüket vesztik) a nehézségek látán. Mi mást tehetett volna Ashen: nevetett, és úgy tett, mintha ő sem izgulna. De az ilyen pillanatokban túlságosan is felnőtteknek, erősnek és tapasztaltaknak érezte Salikót, és szeretett volna a mellére bújni, elrejtőzni a karja közt...

Az elutazás előtt meg kellett látogatni a rokonokat és barátokat. Az egyszerű szovjet szertartás révén törvényes család voltak ugyan, de ezt említeni sem volt szabad a jelenlétükben. Egyszóval elüldögéltek félórát Lizánál, és Vologya odaajándékozta nekik régi svájci tárcáját, amelybe gondosan elrakták az okmányaikat és a pénzüket. – Moszkvában új főtűkár van – mondta Misa –, szereti a *kindzmaraulit*, és jobb, ha tudjátok, nem szereti, ha ellentmondanak neki. Kolja nevetett: – *Vajme*, Ashen, hova is utazol? Kivel? Ezzel?... – Olja megpusztilta őket, és szomorúan mondta: – Galaktyion kicsit nem jól érzi magát. Ezt a pusztit ő küldi... – És természetesen mindannyian tudták, mit jelent az, hogy „kicsit nem jól érzi magát”. És aztán jöttek az igazi tifliszi csókok és ölelések, melyek teli vannak mély jelentéssel és olyan átható szeretettel, melyet sohasem lehet elfelejteni. Siettek; még sok búcsúlátogatás állt előttük. Már mentek kifelé, amikor Ashen megfordult: – Viszontlátásra, mama – mondta a bánatába dermedt Lizának.

Látom, ahogy mennek a tifliszi utcákon: a Lermontovszkaján a Majdan utca felé, ahol Szyepan és Marija háza áll, és ott a régi, vedlett tollú páva a foszló téglakerítésen, kárál, és várja a megszokott alamizsnát. Ott a hepehupás kövű kis udvar, melybe faajtó vezet, s a nyurga kis ház körben fabalkonnal és egyetlen emelettel... A balkonon a szomszédok ajtóit, és végre itt az övük. Belépnek, és itt a kis szoba, még a nevezetes gólyás szekrény nélkül, középen asztal, szőnyeggel takart pamlag, rajta szétszórt *mutaki*, néhány szék; egy ajtó, mely a másik szobába nyílik, ahol egy cirkalmas vaságy áll és egy régi, vedlett pohárszék. Az ablakokon fémrudak a betörők ellen – olyan közönként, hogy bemászni nem lehet, de nyugodtan be lehet adni, mondjuk, egy cserépkorsót a reggeli *maconival*.

Szyepan meg van elégedve grúz vejével, sudár termetű, vidám fiú, de azért tiszteltudó, s mintha ezer éve ismernék egymást. Szép pár, gondolja – tetszik neki furcsa kapcsolatuk, nyitottságuk, egyszerűségük. Csak azt nem érti sehogy sem, miért kell elutazniuk valahová a világ végére, abba a fene Moszkvába, Oroszországba. – Mennyi

ideig kell utazni? – kérdezi. – Négy napot és három éjszakát – feleli Saliko. – *Koranam jesz!* – sóhajt nagyot Marija. – Mi az, Tifliszben nincs elég hely? – értetlenkedik Szyepan, de valahol a lelke mélyén mégiscsak tetszik neki ez az egész: a gyerekek elmennek tanulni egy nagy városba – végül is jó dolog az! És a vejének a bátyja nagy ember a pártban, majd segít nekik. Tanulni jó dolog, gondolja, és talán megfordul a fejében, hogy Ashen orvos lesz vagy tanárnő, de rögtön meg is orrol magára, amiért ostobán képzelődik, fantáziál. – Aztán hol fogtok lakni? – kérdezi szigorúan, de Saliko nevetve válaszol: – Minden rendben lesz, papa, ott majd gondoskodnak rólunk.

Szyepan arra gondol, hogy milyen nagyot fordult a világ, nem is érti az ember; ezek a tejfelesszájú, ostoba kölykök valahová elutaznak, valaki küldi őket, és valahol ott majd valaki gondoskodni fog róluk... És gyötrelmesen nehéz összeegyeztetni a büszkeséget, hogy a lánya és a veje csak úgy szárnyra kapnak, és a kétségeit, hogy ugyan mivel érdemelték ezt ki, meg az aggodalmát: hová sodorja őket az élet? Nézi Marija összeszorított száját, és hirtelen elfogja a vak düh, hogy alig tudja visszafojtani: legalább elmosolyodhatna, hogy ne lássák, milyen iszonyú félelem van benne. Aztán a lányára néz, és bosszantja az is, hogy Ashen milyen nyugodtan ül a széken, mint aki rá se ránt az egészre, hátraszegi a fejét, mintha nem is neki kellene megtennie azt a nagy utat, és ördög tudja, mi vár ott rájuk, ki fog aggódni értük, kinek kellenek egyáltalán...

De Saliko csak mosolyog. Fekete koszovorotka van rajta, fekete haja magasan hátrafésülve. – Minden jó lesz, papa – mondja kedvesen, otthonosan. – De hisz ott oroszul kell beszélni. Oroszul! – mondja Szyepan Ashennek. – Én már tudok oroszul – mosolyodik el hirtelen a lánya, és bele is pirul, majd a férjére néz. A vörös, kék szemű, nagy szájú Rafik oldalba böki Salikót a vonzalma jeléül. – Eljössz majd hozzánk, Rafik? – kérdezi Saliko. Ashennek hirtelen könnyes a szemc, orra elvékonyodik, megremeg a szája, mintha citromba harapott volna. – Aso-dzsán, ne! – mondja Saliko, és tenyerével megérinti az arcát.

Mennek az utcán, és Marija a rácson át integet nekik kerek tenyerével. – Viszontlátásra, mama! – mondja Saliko.

És eljött az a nyári kora este 1922-ben, nem is este, inkább csak délután, csupa fény volt még minden, és a tifliszi pályaudvar kopott falai sem keltettek tragikus érzéseket: az általános pusztulás közepette nem ez volt a legborzalmasabb, meg aztán itt-ott már saját készítésű, rongyos vászontetejű elárusító bódék tarkállottak, amelyekben a virgonc és az újonnan megnyílt lehetőségektől még kicsit bódult nepmanok elszántan árulták a már-már elfeledett finomságokat – nem olcsón, de annyi baj legyen... Volt ott gyümölcs, volt házikolbász, friss *cságyi*, *hacsapuri*, bordó gránátalmaszörp, elképzelhetetlen formájú és illatú sütemények csábították a népet; a borról és a *csacsáról* már nem is beszélve, és mindez a pusztulás legutolsó stádiumában senyvedő pályaudvar-épület körül, rohángáló, harsányan üvöltöző utasok között, akik iszonyú szemétkupacokon, fintorogva a büztől és az ideges hangok szakadatlan zsidongásától. Saliko vitte a bőröndöt, Galaktyionnak jutott a zsák, a táskavivés jogát meg Ashen és Olja sokáig, tifliszi hévvel vitatták egymás között, miután leszálltak a konflisról, de

Ashen végül is nem engedett nála idősebb, törékeny sógornőjének, és diadalmasan hátraszegve a fejét ő cipelte a táskát. – Galaktyion – kérdezte Saliko többször is –, nem fáradtál még el? – Nem, nem – nyugtatta meg Galaktyion –, meg se kottyán ez nekem, *genacvale!*

Befurakodtak a peronra. A Moszkvába induló hosszú, bánatos vonat betolatott már. Rengeteg tehervagonból állt, melyekbe itt-ott vegyült csak néhány özönvíz előtti, kopott személyvagon... Az utasok zúgva rohamozták meg a szerelvényt. A fűthető kocsik máris tömve voltak. A legbátrabbak a tetőt lepték el. Ashen és Saliko megálltak a saját kocsijuk előtt. A lépcsőn egymás hegyén-hátán lógtak az utasok, s az utaskísérő ijedten pislogott ki az ajtón.

A poggyászt lepakolták a peronra, majd Saliko megpróbált a lépcsőre furakodni, de egy lendülő láb rögtön visszapenderítette. – Nem szégyellik magukat!? – kiáltotta Galaktyion. – Gyere csak, gyere! – felelték neki. Olja a vállára tette vékony kis kezét. A lépcsőn kapaszkodó emberek kétségbeeséstől eltorzult arccal nézték őket. – Be kell mennünk – mondta Ashen reményvesztetten. – Gyere ide, kislány! – rikkantotta az egyik ülő, és a térdére mutatott. Salikónak megrándultak az arcizmai, és a csúfolódó férfi felé lendült, de hirtelen valaki hátulról megállította. – Lavrentyij!? – csodálkozott Saliko. – Te meg hogy kerülsz ide? – A húgomat tettem fel arra a kocsira – felelte Lavrentyij mosolyogva –, és egyszer csak látom, hogy emitt meg bántják a barátaimat.

Jól ismerték egymást. A fiatal csekista különben is elég híres volt már. Alacsony, jökötésű, bár kicsit kövérkés férfi volt, s korán kopaszodni kezdett. Fehér, jól táplált arcát enyhe pír lepte. Nedves ajka mosolyra húzódott, és barna, kissé dülledt szemében hanyagságnak álcázott keleti ördög lapult. Kifakult tisztí lovaglónadrágja puha csizmába volt betűrve, fölötte nyári zubbony, a fején tisztí ellenzős sapka. – Ó, Ashen – mondta őszinte vonzalommal –, hová repülsz, kedvesem? Kinek fogok ezentúl anekdotákat mesélni, ki után fogok sóhajtozni? De hát a határozat ellen nincs apelláta. Mi csoda asszonyt szakítanak ki a szívünkéből! Az édes mamámra esküszöm, eldobok mindent, és utána megyek Moszkvába. Az ördögbe is! Saliko, miért hallgatsz? Nincs igazam? Nem elég, hogy elszeretted előlünk, most még el is viszed! Ashen, az édes mamámra esküszöm, megbánod te még ezt! – Ashen elmosolyodott és elpirult. Lavrentyij váratlanul megragadta a zsákot, és mint egy ütőkossal, elkezdte arrább terelni a körülötte álló öregasszonyokat. – Vigyázat, polgártársnők! Elnézést... Na még egy picit... Egy pillanat... Te is húzódj félre, kinek beszélek!? Így... – Nem kell, hagyja – kérte Galaktyion –, nem kell lökdösődni, kérem. – Hé! – kiáltotta Lavrentyij az utaskísérőnek. – Gyerünk, mozgás! – Mit akarsz? – kérdezte az utaskísérő. – Gyerünk, tisztítsd meg a bejáratot! – és sima tenyerével is mutatta, hogy mit akar. – Ej, hát nem látod, mi folyik itt? – szólt vissza a férfi. – Idióta – nevette el magát Lavrentyij –, nem tudja, kivel áll szemben. – Ott hagyta a zsákot, rántott egyet a zubbonyán, megigazította a sapkáját, és elindult a tömegen át a vonat mellett. Egy perc múlva vörösgárdista őrfőnök kíséretében tért vissza, és épp csak intett a tenyerével, mire a vörösgárdisták elkezdtek lehajigálni a lépcsőre telepedett embereket.

Tömeg gyűlt köréjük. Valaki felkiáltott: – Aztán ki vagy te? – Utána elmondom – mosolyodott el Lavrentyij, és a zsákkal a kezében felmászott a kocsiba, a nyomában Ashen a táskával, majd Saliko is a bőrönddel. Galaktyion összezavarodva állt odalent. Olja a karjába kapaszkodott. A tömeg zúgott. A legfelső lépcsőfokról Lavrentyij hátrafordult, és gonosz mosollyal azt mondta: – Kedveseim, utána mindent megmagyarázok.

Odabent csönd és fülledtség volt. Az utaskísérő reszkető kézzel vette el a jegyüket, és megindult a vagon belsejébe. Két üres fapad birtokosai lettek. – Na tessék – mondta Lavrentyij –, hová lettetek volna nélkülem? Mi?... Ez a gazfickó sajtos *cságyit* zabált, amikor én az életemet kockáztattam az illegalitásban! Most meg azt kérdezi, ki vagyok... – Nem tetszik ez nekem – mondta Ashen, és a férjére nézett. Saliko hallgatott. – Most mit húzzátok az orrotokat? – mondta Lavrentyij. – Ott maradtatok volna a peronon lógó orral... Én is jószágos és nemes lelkű ember vagyok, de alkalmazkodni kell a körülményekhez... Azok ott tiszta idegbajosok: vagy te, vagy ők, nincs igazam? – Saliko megvonta a vállát. – Igen, igen, hát persze. Köszönjük, Lavrentyij – mondta Ashen komoran. – Lavrentyij legyintett, és a kijárat felé indult. Majd éles mozdulattal visszafordult, és megpuszilta Salikót, éppen csak érintve az arcát az orrával. Utána átölelte Ashent. Ashen odatartotta neki az arcát. Lavrentyij mókásan felnyögött, és lehunyta a szemét. Ashen vörös arccal állt. Lavrentyij elindult a kijárat felé, és újból legyintett. Egy pillanatra még visszafordult, és megfenyegette őket az ujjával: – Aztán jól tanuljatok nekem! – Azzal eltűnt, még az ablakhoz se ment oda, igaz, nem is igen tudott volna odafurakodni a peront teljesen belepő tömegben. De Olja és Galaktyion ott állt. Saliko lehúzta az ablakot, és a kinti zsvaj bezúdult a vagonba. Saliko felnevetett: – Szerintem szerelmes beléd. – Olyan nedves a szája – mondta Ashen zavarában –, nézd, csupa nedves lett tőle az arcom.

Amikor a vonat elindult végre, és Olja meg Galaktyion eltűnt a tömegben, Ashen előhúzott a zsákból két maga készítette báránybőr takarót meg két vánkost, megágyazott a két padon, és örmény gondossággal felhajtotta a takaró lelógó szélét...

Mindezt Vanvancs természetesen nem tudta, hiszen az egész még az ő születése előtt történt, egy másik világban, amelyben őt nem is várták; az apukája és anyukája előtt még csak mindenféle homályos remények lebegtek, miközben lassan vánszorgott velük a fülledt és mocskos szerelvény, és ők, ha csak az ablakon keresztül is, de először látták meg Ukrajna és Oroszország ismeretlen térségeit, nézték a háborútól fölszaggatott földet, amelyet itt-ott már friss, könyörtelenül életvidám fű foltozott.

A negyedik napon kimászhattak végre a büzből és zakatolásból, és bár összelapította őket Moszkva irdatlan tömege, és szinte vakon támolyogtak, valami sugallat folytán megtalálták a helyüket a pártkollégiumban, ahol lassacskán magukhoz tértek, nyalogatták a sebeiket, ámuldoztak, lelkesedtek vagy elkeseredtek, és áhítatos sóvárgással emlékeztek vissza lassan csordogáló tifliszi életükre, amely teli volt ismerős, langy illatokkal és hozzátartozóik arcával. A sebek és horzsolások szerencsére gyorsan hegednek ilyen zsenge korban, és ősszel azok az emberek, akiknek gondoskodniuk kellett róluk, valóban nem feledkeztek meg a kötelességükről, így hát kezükben szorongatva egy papirost, amely kétségbevonhatatlan joggal ruházta fel őket, megjelentek a fura nevű „Arbat” utcában, és beköltöztek a nagy, piszkosdrapp színű 43-as ház negyedik emeletén lévő 12-es számú lakásba.

Két szobát utaltak ki nekik, az egyik a hosszú folyosó innenső végén volt, a másik a túlsón. És meg kellett tanulniuk a társbérleti együttélés kacifántos tudományát. Azt sem volt könnyű megszokni a szívélyes tifliszi szomszédolások után, hogy itt furcsán zárkóztak az emberek; mindenki behúzódik a saját vackába. Nem volt ez ellenségesség, dehogy, csak valami szokatlan idegenség, sőt hűvösség, a másik élete iránti szinte teljes közöny.

Szorgalmasan tanulták a főiskolán a legújabb politikai és gazdasági tudományokat, esténként meg a társbérlet szigorú törvényeit. Majd beköszöntött a tél, és vékony déli

gönceikben aligha birkóztak volna meg szilaj rohamaival, ha nem melegíti őket a fiatalság, a remény és a szerelem.

Tifliszből ritkán jött levél, de az mind tele volt aggodalommal. Ashen alámerült az orosz tengerben, s már tűrhetően beszélt, és falta a könyveket. Elkeseredett, ha valamit nem értett meg, s akkor is, ha Saliko vagy éppen valaki az új barátaik közül rászólt, hogy rosszul ejtett ki valamit. Irdatlanak, végeláthatatlannak tűnt neki ez a tenger, s csak egyre végtelenebbnek, ahogy messzebbre jutott benne. Torokszorító ámulattal töltötte el a nagysága. Ez volt számára az egyik nagy felfedezés. És felfedezés volt Manyecska, Saliko nővére és a férje, Aljosa Kosztyin is, akik életük részévé váltak. A Valovaja ucában laktak, ők is társbérletben, egy északra néző szobában. Forró szövetség volt a házasságuk, melyben ritka és bámulatos harmóniába olvadt össze a grúz temperamentum és az oroszokra jellemző szelíd nagylelkűség. A két tűz közül egyik sem oltotta ki a másikat, bár a szobában a *szunyel*, a királydió és a fokhagyma szaga uralkodott. És természetesen minden a megszokott felkiáltással kezdődött, „Milyen jól nézel ki!”, amit már a lenszöke Aljosa is megtanult.

Ashen következő felfedezése Izolda volt a történelem tanszékről. Egyszerűen beleszeretett Izába, ebbe a titokzatos mosolyú, vézna teremtésbe, akinek orvos volt az apja Moszkvában. Először a szeme hódította meg. Szürke, nedves, szikrázó szempár volt ez, egyenesen a beszélgetőtársára szögezve, de nem volt benne semmi kihívó fennhéjzás, csak részvevő érdeklődés és tiszta vonzalom. Egy ilyen szempár előtt nem lehetett alakoskodni, ravaszkodni, titkolózni, s még kevésbé hiú, természetellenes kísértéseknek engedni. S minden egyéb vonása mellett Iza szemében még jó adag irónia is megfért, mint ahogy a beszédében is, amelyet raccsoló, meglepett felkiáltások díszítettek. Ashent lenyűgözte Iza tudásvágya is; az ő kezében a könyvek eleven teremtményeknek tűntek, amelyek aggódnak a sorsáért, és irigylésre méltó hűséggel kísérik minden útján.

Amikor Ashen és Saliko először látogattak el Iza apjának nem is túl tágas lakására, valósággal megnémultak a hihetetlen mennyiségű könyv fantasztikus látványától, és Izának jó időbe tellett, amíg magukhoz térítette és szóra bírta őket. Az asztalos lánya és a mosónő fia számára úgy tűnt, hogy ennek a lakásnak még a falai is könyvekből vannak, hogy nincs is bútor, hanem helyette csak a rengeteg kopott, összefogdosott, aranynyomású vászonnal borított kötet.

Amikor teáztak a nagy kerek asztalnál, amelynek egyik zugában félretolták a könyveket, Ashen csodálkozva látta maga előtt az egyszerű metszett poharat és a letört fülű porceláncsészét, és rögtön eszébe jutott nővére, a drága Szilvija, aki, miközben berendezte az új lakását, már jól megkülönböztette a meissenai porcelánt és a Kuznyecovgyári fajanszot, és hogy tudott gyönyörködni mázuk tompa, nemes csillogásában, hogy szerette sokáig forgatni a szeme előtt ezeket a törékeny edényeket, s ahogy hallgatta titokzatos csengésüket, duzzadt ajka megnyílt a gyönyörüségtől.

Az orvos házából rendszerint rengeteg könyvvel mentek haza, Iza nagylelkűen, kéres nélkül is megpakolta őket, Ashen pedig elmerült bennük, s bár sok mindent nem értett, bosszankodott, sírt, mégis mindennap reszkető, boldog örömmel merült egyre mélyebbre.

Az orvos udvarias, sőt kedves volt ezekkel a hirtelen termett bolsevikokkal, akik kaukázusi akcentussal beszéltek, de óvatosan, szinte lábujjhegyen járt-kelt körülöttük. Naiv szenvedélyük, hogy felépítenek egy új, igazságos világot, az ő szemében megható ostobaságnak tűnt, és állandó lelkendezésük, jelszavaik váratlan kellemetlenségeket

ígérték. Az orvos liberális eszmékben nevelődött, de a nemrég befejeződött véres események elég keserűséget és kétkedést ébresztettek benne ahhoz, hogy ne csábuljon el a lelkes fantazmagóriáktól, és ne bízson azokban, akik mohón, kapkodva igyekeznek boldoggá tenni az emberiséget. Ugyanakkor óvakodott megosztani velük az érzéseit és előérzeteit, és a lányához hasonlóan csak lehajtotta fejét, gúnyosan elhízta száját, és bólogatott, sőt még helyeselt is; „Feltétlenül” – mondta, akárcsak Galaktyion, de szemében a galaktyioni iszonyat nélkül, mosolyogva, alig észrevehető szánakozással.

Moszkva már a vérükké vált. Nemcsak körülvette őket levegőjével, szürke ormótlanságával, a bérkocsisok már megszokott arcátlanságával és a lélek és szó még nem teljesen kiölt értelmiségi fellobbanásaival, hanem vérükbe ömlött árama, és örökre elkeveredett benne.

Közeledett Vanvancs világrajövetelének napja, s nem holmi álomként, hanem nagyon is reálisan, megfoghatóan. A tavaszi illatok, a csillagok állása, minden ennek a csodálatos eseménynek az előhírnöke volt, és a húszéves Ashen pirulva és bosszankodva igyekezett kibékíteni magában az édes anyai ösztönöket az immár vérebe ivódott acélos elképzelésekkel, hogy ezeket a szálnalmas biológiai gyengeségeket nem lehet összeegyeztetni a világproletariátus boldogságáért vívott nagyszerű küzdelemmel.

– Ashenocska – vigasztalta őt Iza, kimeresztve szürke, elragadtatott szemét –, térj magadhoz! Hiszen ez csodálatos: lesz egy kicsi Saliko! – De Ashen csak bánatosan mosolygott, és a nagy, közös ügy árulójának érezte magát. És hirtelen szigorú lett a megzavarodott Salikóval, néha meg titokban ámulva nézte az arcát, nem értette, hogy a férje hogyan szánhatta el magát ilyen kispolgári hitszegésre. – Micsoda öröm! – kiáltotta Manyecska. – Biztos, hogy fiú lesz, Ashen, én tudom! – Hé – mondta Ashen az apja hanghordozásával –, minek örülsz annyira? Ennek? – és ujjával gigömbölyödött hasára bökött. – Ezer dolgunk van, az élet csupa harc és izgalom, erre itt van ez... – Ne beszélj butaságokat! – kacagott Manyecska, akinek még nem volt gyereke. – Hát lehet gyerek nélkül élni? – Eh – bosszankodott Ashen –, hagyd ezt, Manya... Talán épp erre van most szükség? Erre?! – és újból megérintette a hasát.

Igy hát gigömbölyödött szégyenével ment januárban Lenin koporsója után, le sem törölte áradó könnyeit, és kétségbeesve tördelte a kezét, haragudva a magába roskadt, megnémult Salikóra, aki fagytól piros orrát a ködös, bánatos moszkvai messzeségbe meresztette. A két elárvult tifliszi fiatal számára úgy tűnt, hogy árvaságuk örökre szóló, hogy nincs többé semmi remény, és sokáig mit sem törődtek Iza jólelkű és könnyed vigasztaló szavaival, aki azt állította, hogy nem vezett el minden, nem, nem minden vezett el, és ráadásul még mosolygott is hozzá. – Nem minden, nem minden, ne legyetek ilyen kis naiv, buta gyerekek...

Iza számára a szakállas ember csak egy tudós volt, aki szigorú és egyértelmű szabályokban fogalmazta meg, hogyan kell az embernek viszonyulnia a világhoz, és mindenre rá akarta kényszeríteni saját sütetű módszereit a világ tökéletesítésére, amelyeken el lehet töprengeni, és egyáltalán nem muszáj egyetérteni velük, akár még ki is lehet nevetni őket. Ám Saliko és Ashen számára ez az ember önzetlen, tiszta, fenséges istenség volt, akinek erejében és jogában állt mindent kigondolni helyettük, hogy nekik maguknak már ne kelljen törni a fejüket, hanem csak cselekedni az ő akaratához híven, s ha elgyengülnek, az ő feddő tekintetét érezhessék magukon. Micsoda veszteség!

1924 májusának elején Saliko elvitte Ashent Graerman Bolsaja Molcsanovka utcai szülőotthonába. Bérkocsival mentek, pedig ötperces út volt az egész. Saliko simogatta Ashen egyenes választékú, gesztenyeszínű haját, és büntudatosan mosolyogva nézte az arcát, duzzadt, cserepes ajkát. Ashen széttárt lábbal ült, fehér ujjával Saliko térdébe kapaszkodva, és egyetlen gondolat járt a fejében: hogyan lesz ő ezek után újra vékony, sudár és könnyű, és ha lányt szül, akkor a dédnagymama után Elizabetnek fogják hívni, ha pedig fiút, akkor Doriannak. – Dorian?! – szörnyülködött Iza. – Elment az eszed? Dorian Gray, az még csak-csak, de Dorian Okudzsa?! – Miért, ha Albert lehet, akkor miért ne lehetne Dorian? – makacskodott Ashen, mire Iza csak megcsóválta a fejét, és eszébe jutott, hogyan ajánlotta ezeknek a pártembereknek Oscar Wilde-ot, félve, hogy nem fog tetszeni nekik, félreértik, köpnek a ködös burzsoá szenvelgésre. De lám csak, elolvasták, egymás kezéből tépték ki a könyvet, beleszerettek ebbe a dekadens angol íróba és a Dorian névbe... Szegény Vanvancs, ugyan mit tudhatott ő ebből a szülés előtti bacchanáliából?

Ashen pedig belemélyesztette ujjait Saliko forró térdébe, és kérlelhetetlenül azt mondta: – Dorian lesz, és kész! – Persze, persze – sietett megnyugtatni Saliko –, ez igazán szép és szokatlan név. Persze, Aso-dzsán, úgy lesz...

És május kilencedikén könnyen, minden megrázkódtatás nélkül megszületett Vanvancs, és a Dorian nevet kapta.

Mire Marija megérkezett Tifliszből, az unokáját már az arbaty lakásban találta, és felváltotta az eszét vesztett Salikót. Gyorsan feltalálta magát az arbaty életben, imádta a kis Doriant, és örmény módra rögtön elkeresztelte Doriknak. Dorik üvöltött, kítátva hatalmas, öregasszonyos száját. Formátlan fejét nem tartotta meg vékony kis nyaka, az orra óriási volt, ajka megvetően lefittyedt. Ashen ügyetlenül, iszonyodva szoptatta: egy pici, barna, ráncos szörnyeteg volt előtte, nem olyan kis rózsás angyalka, amilyennek az elsőszülöttjét elképzelte. Hol van a szárnyacskája – gondolta –, hol vannak az arany színű fürtöcskék, az égszínkék szemek, az elbűvölő mosoly? – Becsaptak bennünket – mondta a férjének kacagva –, kicserélték a mi angyalkánkat...

Juzja Juljevna elhozta nekik Zsorzssetta háromnapos korában készült fényképét, és megmutatta az elkámpicsorodott Ashennek. Zsorzssetta szakasztott úgy nézett ki rajta, mint ez a kis szörnyszülött. – Olyan kampós orra volt, mint egy igazi boszorkánynak – mondta a szomszédasszony boldog mosollyal. – És egy év múlva, nézzék csak – hoplá, teljesen normális kislány... – Jan Adamovics szomszédi szívességéből lefényképezte Doriant, és egy csokor virágot hozott Ashennek. – Milyen jó emberek! – lelkesedett Marija. – Eh – fortyant föl Ashen –, még hogy jó emberek, volt kapitalisták!

Néhány nap múlva Jan Adamovics átadta Ashennek a kész fényképeket. Az egyikre Ashen reszkető kézzel ráírta: „A drága Szilvija nénémnek a kis Doriantól”, és ajánlott levélben elküldte Tifliszbe.

Marija szájában a Dorian név egyre szívhez szólóbban és varázslatosabban hangzott, Ashen viszont valami okból nem nevezte sehogy, mindig csak azt mondta, „ő”. „Ő még nem alszik?” – kérdezte például. És ki nem ejtette volna a nevét Saliko sem. „Úgy látom, ez már megéhezett” – mondta. Hamarosan eljött az anyakönyvezés ideje is, és az utolsó pillanatban Saliko megsimogatta Ashen gömbölyű vállát forró tenyerével, és ravasz kás mosollyal megkérdezte: – Figyelj csak, ne hívjuk mégis inkább Otarnak? Na? Ez a Dorian valahogy olyan fellengzős. Izának igaza van. Na, mit gondolsz? – Hogy te milyen okos vagy! – sóhajtott Ashen megkönnyebbülten. – Én már majd behaltam a félelemben... – Boldogan jöttek haza. Ott feküdt előttük Otar, és most gyö-

nyörűnek látták. Hatalmas orra most épp csak egy kicsit nagyocskának, de egészen helyénvalónak tűnt, és lefittyedt ajkában már nem volt semmi megvető. Marija álmelkedva hallotta, hogy Dorian ezentúl Otar lesz, és szokása szerint felkiáltott: – *Vaaj, koranam jesz!* – s azzal cuppanós pusztit nyomott unokájának domborodó kis homlokára.

Remélem, nem haragszanak meg rám, amiért szándékosan a nevek ilyen kaleidoszkopikus tarkaságát zúdítom önökre, nem gonoszságból, vagy beteges szeszélyből teszem, és biztosan megértik, hogy Vanvancs, Ivan Ivanics, Otar, Dorian, Krumpliorr és Kakukkfőka – ez mind-mind végül is ugyanaz a személy, aki semmiképpen sem képzelet magát rendkívüli lénynek. Lázás tudatoni találta ki az egészszet, mint valami játékot vagy talán mint egy módszert arra, hogy összefűzzük a széteső időt, az emberi sorsokat és vérünket, melyben különböző törzsek vére keveredett.

De Salikót ekkor váratlanul visszahívták Tifliszbe, és az újonnan felállított grúz hadosztály politikai részlegébe helyezték. Az egyenruha jól állt neki, illett az arcához, dús hajához, a gödröcskéhez az állán. Nagy ritkán írt csak egy-egy könnyed hangú levelet Ashennek, nem akarta írogatásra fecsérelni az idejét, de sohasem felejtette el megható módon kifejezni vágyódását és odaadó hűségét. És természetesen nem volt ott a Trjohgornaja-gyár műhelyében, amelyet vörös vásznakkal díszítettek fia névadási ünnepe, az „oktyabrina” alkalmából. Nem tudni, ki találta ki ezt a szertartást. Ashen Vanvancsossal a kezében lépett be a műhelybe a gyár fúvószenekarának hangjaira, mely nem túl összehangoltan játszott a „Ellenséges vihar tombol fölöttünk”-et. A gépeket leállították, a munkások sűrű félkörben álltak. A pártbizottság idős képviselője beszédet mondott. „Ezennel végrehajtjuk a mi vörös szertartásunkat. Elvetjük a múlt mindenféle templomi keresztelését, amikor a pap vízbe mártotta a gyereket, és az egész csak csalás volt. Nem kellene nekünk semmiféle papok, hogy nevet adjunk gyermekeinknek. Éljen a világforradalom!”

Vanvancs pedig édesen aludt a flanelpólyában, és nem is sejtette, hogy az ő segítségével születik az uralkodó osztály új, hangzatos tradíciója.

Az összevissza játszó zenekar nem ébresztett benne boldog érzéseket. Ez is csak az élet zaja volt számára, melybe beszédek, nevetés és kurjantások vegyültek. Anyjának fölője hajló kipirult arcát és barna mandulaszemét elmosódott foltnak látta, amikor egy pillanatra felébredt. És mikor felnőtt és megtudta, hogy „oktyabrinaünnepen” kapott nevet, a kiválasztottság büszkeségét érezte, mint akit titkos jellel jelöltek meg. Keresztelt volt mindenütt tömérdek, de őt nem keresztelték, ő „oktyabrinás”. S bármilyen furcsa, gyerek-, majd kamaszkorában, sőt még ifjonti fejjel is úgy érezte, hogy ettől ő több és jobb, mint mások.

A hatvan éve történt eseményen töprengve Ivan Ivanics sehogy sem tudta elképzelni, hogyan is festett az a munkásnőkből álló lelkes tömeg, amely ott zibongott a műhelyben a munkagépek között. Vajon mit gondoltak erről az egészről, miközben ő aludt a pelenkájában, az ifjú Ashen pedig bíborvörös arccal sírt, és le sem törölte boldog könnyeit? Milyen zene szólt? És mit csináltak az asszonyok – énekeltek? Hado-násztak agyondolgozott kezükkel? Boldogok voltak? Vagy mogorván toporogtak? Viccelődtek egymás közt? Vagy fintorogtak a szokatlan és titokzatos rítus láttán?

Tizenkét év múlva

Saliko felszólalt a városi pártaktíva ülésén, és elítélte Valjaszin ingatag és bolsevikhoz nem illő magatartását. Valjaszin elburzsujosodott, elveszítette elvi szilárdságát, megengedhetetlen türelmet tanúsított mindenféle pártellenes hangulatokkal szemben. A *Tagili Munkás*ban megjelent Saliko dörgedelmes felszólalása a fényképével együtt. Ashen szerint elvetette a sulykot. Maga elé képzelte a kövér, ravasz, mosolygós, jószágos Valjaszint, és arra gondolt, mit érezhet most... Na persze, igen, igen, gondolhatta, elviekben Salikónak igaza van, csak hogy a túlzottan éles kritika bűnös szánalmat ébreszt a vétkező iránt.

Tifliszből rettenetes hírek érkeztek, de minél rettenetesebbek voltak a hírek, annál szilajabb, acélosabb hévvel kiáltozta a maga igazságait Saliko, és Ashen mindenben egyetértett vele. Igen, a sikerek elvakítottak bennünket; elkényelmesedtünk, elveszítettük éberségünket... Sőt odáig fajult a dolog, gondolta, összeszorítva sápadt ajkát, hogy még a sorainkba férközött trockisták garázdálkodása fölött is szemet hunytunk... És most vérszemet kaptak, gondolta. A feje zúgott ezektől a gondolatoktól, a szíve elszorult, és a mindennapok ínsége már el sem jutott a tudatáig. Sokáig nem is értette Salikót, amikor az késő éjszaka az új tifliszi fejleményeket mesélte neki. – Hogy? Micsoda? – kérdezte. – Hogy jön ide Olja? Hogy mi? – Térj észhez! – suttozta Saliko keserűen. – Olját és Szasát elvitték!... Hallod, Aso-dzsán, hallod? – Miket beszélsz te? – értetlenkedett Ashen. – Szasát ugyan miért? Hiszen nem is párttag! – Elvitték, és kész! Tudod, mit jelent ez, nem?... Elvitték! Érted te ezt? – Szasát, gondolta Ashen, biztosan azért tartóztatták le, mert Gyenyikin tisztje volt... Ebben még logikát is látott: ha egyszer meg kell szabadulni azoktól... – És Olja? Őt miért? – kérdezte. – Hiszen beteg! És egy költő felesége, semmi más. Egy nagy költőé! – Saliko lemondóan legyint, és maga előtt látja, ahogy a Paszkevics utcán lépked, és bemegy a házba, és felmegy az első emeletre. Ott, a hűvös szobában, ott ülnek mindannyian az ovális asztal körül, és mosolyognak rá, és Liza azt mondja: „Saliko, milyen jól nézel ki!” És amíg Ashen a fülébe sugdossa hibbant kérdéseit, újból a Paszkevics utcán megy, és belép a lakásba, ahol már senki sincs, csak a kis Vaszikó, Vaszka ül görnyedten az ablaknál...

– Ide hallgass – szólalt meg hirtelen Ashen tökéletes nyugalommal –, itt olyasmi történik, amit én képtelen vagyok megérteni... Képtelen vagyok, és kész.

Reggel, mint mindig, elmentek hazulról – Saliko a városi pártbizottságba, Ashen a kerületi bizottságba. Ahogy máskor. És másnap – szintén.

Február nyolcadikán Vanvancs a félhomályos téli reggelen elbotorkált az iskoláig. Mint mindig. Vagy tíz perccel becsöngetés előtt ért oda. Bement az osztályba. A kis Gelja Guszko egy könyvet lapozgatott a padjában. Gépiesen felnézett rá, és valahogy túl hirtelen kapta vissza a fejét a könyvbe. A hetes a táblát törölte. Szára nem volt ott. Vanvancs kiment a folyosói zsidongásba. Hirtelen valami kis mitugrász második perdült elibé, és viczorogva visitotta, hogy zengett az egész folyosón: „Trockista! Trockista!”... És az ujjával bökölte Vanvancs mellét. Vanvancsnak elakadt a lélegzete. Őt, a városi pártbizottság első titkárának a fiát illették ezzel a gyalázatos névvel?!... Őt sebeztek meg a mérgezett, förtelmes szóval?... Az aljas kis kölyökre vetette volna magát, de az már el is szaladt onnan, és Vanvancs mögött most már kórusban harsant fel: „Trockista! Trockista! Trockista! Trockista!” Zengett a folyosó, és az indulattól eszüket veszített gyerekek ártatlan, tiszta ujjakkal felé bökösve felhevülten, táncolva üvöltöttek: „Trockista! Trockista! Pfuj, trockista!” Vanvancs megfenyegette őket tehetetlen

öklével, és elbújt előlük az osztályteremben. A szíve kalapált. Szeretett volna panaszkodni a saját cimboráinak, de azok mind ott csoportosultak Szanya Karaszev körül, és mohón hallgatták nyári horgászélményeit... hogy mennyi koncert fogott... A lányok mind a helyükön ültek már, és a tankönyvük fölé hajoltak. Elkezdődött az óra. Őt nem hívták fel. Szára pedig most egyszer sem fordult hátra hozzá, ahogy szokta. S amikor vége lett a nagyszünetnek is, végre megértette, hogy valami jóvátehetetlen történt. Sebtében bedobálta a könyveit a táskájába, és a tanár orra előtt kirohant az osztályból.

Furcsa volt az is, hogy anya otthon van. Maradék hátorságát szedte össze, úgy mondta neki: – Én többé nem járok ebbe az iskolába! – Igen? – felelte anya minden érdeklődés nélkül. Sápadt volt, és elnézett mellette. – Anya – mondta Vanvancs alig hallhatóan –, engem ott trockistának csúfolnak... Én ebbe az iskolába soha többé nem megyek. – Hát, igen, igen – mondta anya –, bizony... holnapután elutazunk Moszkvába. – Összeomlott a világ. Gomolyogva szállt a por és a hamu. – És hol van apa? – kérdezte Vanvancs reménykedve. – Apát egy kis időre Szverdlovskba hívták – felelte anya, de valahogy közömbösen –, aztán majd ő is utánunk jön... Moszkvába... – És ekkor váratlanul mosolyogni próbált, és ez a szájalmas mosoly sehogy sem illett megfakult tekintetéhez. Majd fejét a vállá közé húzva elment, mintha Vanvancs nem is létezett volna. Vanvancs pedig észrevette az asztalon a *Tagili Munkást*. Sohasem olvasott újságot, de ez most olyan kitérülködve feküdt ott, hogy két cím rögtön a szemébe ötlött: „Az ellenség felgyújtott egy trafóházat” és „Az OK(b)P városi bizottságának határozata”. És ebből tudta meg, hogy az apját, Salva Sztjepanovics Okudzsavát leváltották a városi pártbizottság első titkárának posztjáról a trehány munkája, politikai vaksága, az idegen elemekkel szemben tanúsított elnéző magatartása és bizonyos leplezett ellenségekkel való rokoni kapcsolatai miatt...

A kétségbeesés füstje gomolygott a házban. A nagyit sírt, anya nem szólt semmit. Másnap el voltak foglalva a pakolással. Vanvancs segített, amennyire bírt. Összekötötték a könyveket. Elpakolták az edényeket. Böröndökbe hajtogatták a ruhákat. Más semmi nem volt. Az utolsó tagili éjszaka állt előttük, és este Vanvancs nem várt hiába – Szára kopogtatott az ablakon. Vanvancs lélekszakadva futott ki hozzá. Szárának kevésideje volt; csak búcsúzni jött. S ahogy beszélt hozzá, most először lesütötte a szemét, égszínkékat tatár szemét... Vanvancs berohant a szobájába, és keresett valamit, bármit, amit emlékül adhatna Szárának. Meglátta az asztalán a bádoglemezbe metszett Sztálin-portrét, és tintával ráírta: „Szárának emlékébe”. És alákarányította a nevet. Szára elfogadta az ajándékot, forró kis tenyerével megérintette Vanvancs kezét, és elment, ügyesen kerülgetve a kátyúkat öreg, foltozott csizmájában...

Néhány moszkvai hónap, és sikerült mindent elfelejtenie, legalábbis majdnem mindent: ahogy eljutottak Szverdlovskig, ahogy átszálltak a moszkvai vonatra, ahogy rázódtak a szokatlan, fapados kocsiban; és végre ott volt Moszkva, és a fagytól kipirult, kisírt arcú Manyecska várta őket a Jaroszlavi pályaudvar peronján – mindezt sikerült elfelejtenie. Elfelejtette Afonyka Gyergacsot a híres sebhelyével, elfelejtette Szára Mitovát, elfelejtette még azt is, ahogy az a kis tagili második csúfolni kezdte. Mindent... Egyedül egy véletlen találkozás maradt meg az emlékezetében a tagili cirkusz művészbejárója előtt, amit Vanvancs, önmagán mulatva, újra és újra elmesélt az anyjának, hogy egy kis mosolyt csaljon sápadt ajkára – akárha csak szájalmas, távoli, tetetett mosolyt...

Így történt. A Nyizsnijj Tagilból való elutazás napján Vanvancs elszaladt, hogy elbúcsúzzon a cirkusztól, és a sors megjutalmazta hűségéért. A művészbejáróból hirtelen három bálványa lépett ki: Vaszilij Jarkov és két „külföldi” híresség – Frank Good és Beno Shaf! Vanvancsra ügyet sem vetettek. Bundában-csizmában toporogtak az ajtó előtt... – Na mi van, csórikáim – szólalt meg hirtelen Beno Shaf –, a francnak toporgunk itt? Valjusához indultunk vagy nem? Hát akkor nyomás... – Jó, megyünk már – nevette el magát Frank Good –, addig kell menni, amíg nincsenek nála... – Eh, Valjusa – mondta Beno Shaf ábrándos hangon –, lehet, hogy még söre is lesz... – Ha egyszer megígérte, akkor lesz – mondta Vaszilij Jarkov, és elindultak, otthagya a döbent Vanvancsot.

Egy kis anekdota, semmi több, nem igaz? Az illúziók elvesztése mindig fájdalmas. De az még hátravan, az még a jövő zenéje. Most tágra nyílt szemmel, a fejét csóválva ment haza, nem akart hinni a fülének, és megint összedőlt valami, porfelhőt kavarva, és mintha új élet kezdődött volna, mintha megszabadult volna valamitől. A vonaton hirtelen eszébe jutott a történet, és elkezdte mesélni az anyjának, és maga nevetett is rajta, kicsit erőltetve, csak hogy mosolyogni lássa Ashent. És valóban elhúzódott az ajka, ha csak egy pillanatra is, de mosolyra húzódott...

Mindennél jobban megragadt az agyában ez a kis anekdota, és rögtön el is mondta az udvarban a gyerekeknek. Jót nevettek. Mindenki jó nagyot nőtt a két év alatt. Könnyen, természetes módon befogadták őt maguk közé, nem kérdezősködtek, bár sejtették, mi történhetett, az elmaradhatatlan szóbeszéd is szertevitte a hírt, tudták hát, tudták, ujjukkal mutogatták az arbatí ház ablakait, ahol ugyanaz történt... hát hogy jöttek éjjel, és elvitték... ott meg ott, meg onnan is... Hát persze, éjjel – naná, majd nappal csinálják! Szép csöndben, egykettő... reggelre nyoma sincs az egésznek...

Itt Moszkvában soha nem éltek valami fényűzően, így hát a mostani élete sem nagyon különbözött a korábitól. Reggelire tejbegríz és egy csésze tea. Iskola után a nagy ebédet adott neki – az is mindig a szokásos volt, valami rizses leves és krumplifasírt vagy bolti Mikojan-kotlett, néha zöldségsaláta. Gyakran jött hozzájuk Manyecska, hozott egy-két süteményt vagy egy kis csomag halvát... Anya csak el-elsuhant, mint az árnyék. Vanvancs tudta, hogy kizárták a pártból, és valamilyen rokkant szövetkezetben helyezkedett el számlavezetőnek. De Vanvancs önbecsülése nem kapott akkora sebet, mint gondolnánk.

Manyecska bánatosan nevetgélt, és azt mondogatta, hogy hamarosan minden jobbra fordul. Vanvancsot pedig egyszer csak bevették maguk közé, már nem titkolóztak előtte. Szinte kézen fogták, puha, gyöngye, támaszt kívánó kezénél fogva bevették egy másik életbe, amely azonos mód a sajátja lett. Már nem kellett ostobának tetetnie magát, akit az élet gondjai nem érintenek. Mindent egyenlően, igazságosan osztottak el. Bármilyen keserves volt a tudat, hogy az emberek szemében a nép ellenségének fia, a sok elmúlt, és Vanvancs megtanult úgy gondolni az egészre, hogy az ő nagyszerű apja csak egy hiba, egy félreértés áldozata, és hamarosan minden rendbe jön.

Anya pergő szavakkal, hadarva beszélt ugyanerről, a nagy meg sűrű örmény bánattal. Vanvancs már tudta, hogy sok ismerősük, sőt barátjuk kerüli őket, féltve a jó hírüket... Mennyire megvetette őket ezért! Csak Manyecska az új férjével, Sura Andrejevvel, meg Iza a maga Borisz Porsnyovjával járt el hozzájuk, mintha mi sem történt volna.

Hogy ki az a Sura Andrejev? Vjazmából jött, híradós mérnök lett belőle Moszkvában, és összeismerkedett Manyecskával. Hogy miért tetszett neki jobban a kedves, férlénk Aljosa Kosztyinnál ez a vidéki óriás, azt nem a mi dolgunk eldönteni. Ashennek próbálta elmagyarázni, nevetgélve mondta: „Hát, tudod, Aljosával barátok voltunk, és még mindig azok vagyunk, de Surával, tudod, ez szerelem!” És ezt úgy mondta, mint aki egy lépcsőfokkal magasabbra lépett. „Szegény Aljosa” – mondta Ashen, de nem elítélőn. Nem nagyon tetszett neki ez a nagydarab, valami okból kopaszra borotvált fiatalember, aki összehúzott szemöldökkel, odaadóan nézett Manyecskára, afféle kék szemű, vidékiesen orosz modorú római. No de mit számított a modor? Sura fölkapaszkodott, rátalált Manyecskára, ellökte az útból Aljosát, és bejelentkezett Manyecska társbérleti lakásába a Pavelecki pályaudvarnál. Tartózkodó tisztelettel hallgatta végig Manyecska elbeszéléseit a családjáról, a forradalmár fivéreiről, és amikor az ismerősei megkérdezték tőle, mifélek az új rokonai, nyugodtan azt mondta nekik: „Hát, tudjátok, nagyon fontos beosztású grúz kommunisták...” „Igazán?!” „Bizony, bizony” – mondta Sura szenvtelenül. Így hát ettől kezdve ő is Manyecska családjához tartozott, s igyekezett nem sokat beszélni a kupeci származásáról; nem titkolta, szó sincs róla, csak éppen nem mesélt róla meggondolatlanul, összevissza. Családtag lett, de még nem merült el ebben az új családban, még igazából ki sem élvezhette új helyzetét, amikor hirtelen minden összeomlott.

És ott ült az összezavarodott Ashen előtt, és csak hallgatott mélyen, értetlenül. Továbbra is imádta Manyecskát, de valami mintha megfakult volna, és most védtelennek tűnt a nagy, kopasz fejével, na persze mindnyájan védtelenek és tehetetlenek voltak.

Minden szétesett, de vajon mitől?

Tifliszből aztán jött a hír, hogy Olja letartóztatása óta Galaktyion lassan teljesen elissza az eszét, s erre, mintha csak gúnyolódna rajta, kitüntették Lenin-díjjal. Vitte magával mindenhová Tifliszben, hangosan beszélgetett Oljával, és sírt...

Vanvancs tudta, hogy anya igyekszik bejutni valamilyen nagy feleshez, hogy elmagyarázhassa neki apa ügyét. Azt is tudta, hogy szinte már nincs miből megélniük. Tudta, hogy a grúz Sztjepan egész családjából csak ők maradtak meg Manyecskával, és Vasziko Tifliszben. Tudta, hogy nem anya fizetéséből élnek, az semmire sem lenne elég, hanem Szilvija néni segíti őket, meg segít Manyecska és Iza is, amennyire tudnak. Abból a leves, abból a krumplifasírt...

Tudott már mindent, nem volt szükség rá, hogy eltitkolják előle az igazságot, hogy kímélik a gyereket... Még hogy gyerek! Már azt is tudta, hogyan születik a baba, és ezért új szemmel nézett Nyinka Szocsilinára, nézte a két kis gubacsot a mellén, ami olyan rugalmas és forró lehet, és szeretete volna a markába fogni, és Nyinka szemébe nézni közben...

A nép ellenségének fia volt, s az iskolai órák örökös ködben teltek, és büntudatot érzett a többiek, a boldogok előtt. Legalábbis addig, amíg ki nem derült, hogy sokuk sorsa nem különbözik az övétől. Sietett haza, de a nagy sopánkodását nem bírta hallgatni, hívta-szólongatta az udvar, ahol az otthoni bajok elhalványultak, elcsitultak. Meg aztán Nyinka is ott volt, a hosszú lábú, nevetős Nyinka, aki mindig olyan közvetlen volt vele, mint egy barátnővel. S amikor aztán fölment az udvarról, és becsapódott a liftajtó, egyszerre átváltozott, és a liftből már majdnem egészen felnőttként lépett ki, a családra zúdult bajok terhével a lelkén.

Szerencsére a forma, amelybe teste és lelke volt bezárva, hajlékonyan bizonyult,

szinte gumiból volt, és bár fájdalmak árán, de azért csak hozzásimult, hozzágyűrődött, hozzátörődött az új körülményekhez. Még Irina Szemjonovna is, aki azelőtt észre sem vette, most nem fordult meg közömbösen, amikor kinyitotta neki az ajtót, hanem új szemmel, csodálkozva mérte végig. Egyszer Vanvancs, amikor belépett, köszönt neki: „Csókolom...” Most először köszönt. Gondolkodás nélkül. Ennek a hisztérikus, rosszindulatú asszonynak. „Fjha, milyen kulturált valaki!” – mondta Irina Szemjonovna kicsit gúnyosan, vagy talán zavartan inkább, és utána Vanvancs hallotta, amint azt mondja a konyhában a nagyinak: „Milyen nagy fiú lett a maguk Vanvancsából: már magától köszön...”

Gyorsan repült az idő. Már úgy tűnt, hogy boldogság nem is létezett soha, hanem mindig csak ez a szürke, riadalommal teli, gyötrelmes várakozás, hogy csak még egy kicsit kell kibírni, és akkor jóra fordulnak a dolgok. Váratlanul levelezőlap érkezett apától. Micsoda izgalom volt! Az első híradás onnan! „Kedveseim, minden jól alakul. Hamarosan találkozunk. Feltétlenül. Ölellek és csókollak benneteket. Saliko.”

Ettől kezdve Vanvancs már nem érezte buta sopánkodásnak a nagyfiú könnyeit. Manycska is elolvasta a sok kéztől összefogdosott lapot, és remegett az ajka, ahogy mondta: „Na látod, minden rendbe jön!” Vanvancs újból megpróbálta elmesélni a vicces történetét a tagili birkózókról, de senki nem nevetett.

Mindannyian egyenlők voltak, és anya már ki tudja, hányadszor mondta a jelenlétében: – Nem tudom, mit tegyék... nem értem, nem tudom... Valahová el kellene menni biztosan... Hiszen ez csak valami szverdlovski túlkapas lehet, nem igaz, Manya? – Manya pedig azt felelte erre: – Tudod, Ashen, ülj a fenekeden, és ne kutakodj... El kell telnie valamennyi időnek... – Ah – mondta anya türelmetlenül –, hogy mondhatasz ilyet!?!... Mire várjak!?! Eleven emberek hiszen, Manya... – *Koranam jesz* – kiáltott fel a nagyfiú –, hát mi történik velünk? Mivel érdemeltük ezt ki? Mivel? Miért? – És a térdére csapott az öklével. Erre már Vanvancs is megszólalt, kemény, szigorú tekintettel: – Anya, a kommunisták soha nem esnek kétségbe, igaz? Te kommunista vagy! Ugyan mit számít, hogy valami hülyék kizártak a pártból... Hát nem? – Manycska idegesen felnevetett. – Próbáltam már bemenni oda – mondta Ashen –, hogy beszéljek velük, meggyőzzem őket... De még csak nem is fogadnak... – Hova oda? – kérdezte Manycska. Ashen szemével a plafonra mutatott. – Ne kutakodj, mondtam – ismételte meg Manycska –, ülj meg a fenekeden...

Vanvancs lement az udvarra, és próbálta elképzelni apját a börtönben, de sehogy sem sikerült. Apa a fűben ült a sakkasztal fölött, kinyújtotta a kezét az egyik bábu felé, hogy lépjen, keskeny csuklója meghajolt, és az ellenfél bábuja a levegőbe roppent... Matt!... Mindig ő győzött.

Az udvaron mégis megkönnyebbült egy kicsit. Ott más szenvedélyek tomboltak, zsvajuktól reszketett a föld, de ez emelkedett zsvaj volt, nem a gyötrelmes, szinte reménytelen otthoni bágyadtság. Spanyolországban polgárháború volt, mindent átítattak az onnan érkező hírek, anya és a nagyfiú elgyötört arca, fojtott hangja a spanyolországi polgárháború szülte gondolatokba merült. A köztársaságiak támadtak. Nem volt újság a nagyfiú, ferde orrú Franco tábornok csüggedt arcának karikatúrája nélkül. Az iskolában a politikai ötpercekben egyre csak arról volt szó, hogyan hátrálnak a fasiszták. Igen, igen, meg a német zsoldosok! Meg az olaszok!... Hiszen a nép nem támogatja őket. A spanyol nép a kommunistákat támogatja, elvégre kommunisták mind...

Ott ülnek az udvarban iskola után, a padon – Nyinka a bátyjával, Bunyós Vitykával, meg Petyka Korobov, Jurka Holmogorov, és egyre csak a háborúról beszélgetnek...

Petyka Korobovnak felvitte az isten a dolgát! Azzal a görbe lábával bevették a „Vidám kukták” együttesbe. Kiderült, hogy nagyszerűen táncol. A fehér szakácskötényben és a magas szakácssüvegben úgy cifrázta, hogy a közönség tombolt a gyönyörűségtől. Ráadásnak kórusban előadták a „Hej, de jó a szovjet hazában élni” kezdetű híres dalt. De Petyka nem hengegett, nem hordta fenn az orrát, és Vanvancs szerette őt.

Az udvart átította a saslik és sült hagyma illata. Az étterem konyhájának ablakaiból áradt; az Arbatról lehetett bemenni a kaukázusi étterembe, és a konyha ablakai az udvarra lehelték a szagokat.

Egyszer, miután jól kikacagták magukat Franco tábornokon, mindannyian a konyha ablakához lopódtak, és nézték, hogyan bűvészkedik az öreg grúz szakács a tűzhelynél a fehér süvegében és foltos kötényében. Aztán látják ám, hogy az ablakhoz megy, tölt egy pohár bort, letörli a homlokát, és kiissza egy hajtásra... Azzal kacsint a gyerekeknek, és megy vissza a tűzhelyhez. – Nekünk is tölthetett volna – mondja Petyka nevetve. Erre újra odajön a szakács az ablakhoz, megint telitölt egy poharat, az ablakpárkányra teszi, és szalad is vissza a helyére. Most már odahúzódtak egész az ablakhoz, eltátva piros, kiszáradt szájukat... – Na, gyerünk! – mondja Petyka, és Vityka fogja is a poharat két kezével, nagyot húz belőle, aztán torkaszakadtából felüvölt, köhög, elrohan... A szakács nevet, az ujjával fenyegeti őket, és kiabál: – Bort akartál? Mi? Az ecetet meg nem szereted? Mi?...

Néhány nap múlva sikertül bosszút állniuk. A szakács nem látja őket, és a párkányra teszi a gőzölgő serpenyőt, benne egy ropogósra sült kacsával. És visszamegy a tűzhelyhez. – Na, gyerünk! – súgja Petyka Vanvancsnak, és toporog a görbe lábával. De Vanvancs sóbálvánnyá vált. Nevet, mert jó vicc az egész, de a háta csupa hideg veríték. Vityka a nyálát nyeli. – Na, gyerünk! – lökdösi őt Petyka. A szakács el van foglalva a saját dolgával. Nyinka izgatottan szuszog. Vityka elkapja a kacs lábát, és mintha a föld nyelte volna el őket, már ott sincsenek. Már bent vannak a lifitben. Aztán a padláson. Por. Rendetlenség. – Ne rángassátok, hé! – sziszeget Vityka, és védi-oltalmazza a kacsát, hogy először ő, ő... De hol is kezdje?... És aztán belemélyeszi sárga fogait a farába... Azzal mindannyian marcangolni kezdik a kacsát, és csámcsogva falnak. Egyszerre Vanvancs is megszabadul a kételyeitől, és letépi az egyik szárnyat. Milyen könnyű a lelke!... Ahogy befejezték a lakomázást, leültek a padlás koszos gerendáira. Vityka rágyújtott egy cigarettára. – Pfuj, hülye! – morogja Nyinka elítélően. – Ha nem tetszik, tehetsz egy szívességet! – förmed rá Vityka. – Telizabáltad magad, most hallgass! – Nagylegény! – nevet Nyinka. – Taknyos tolvaj.

Repült az idő. Mint ahogy repül mindig, mielőtt valami nagyon fontos történik. Igen, lázas izgalomban éltek; tele a hamarosan bekövetkező változások – jelentős, elkerülhetetlen és persze mindenképpen pozitív változások előérzetével. Így nem lehet a végtelenségig! Hirtelen lelepleződött a fő csekista, Nyikolaj Jezsov. – Micsoda gazember! – kiáltotta döbbsen Ashen, és vagy egy éve most először vér szökött az arcába. – Ennyi gaszágot művelni! – És elrohant a Kuznyeckij mosztra, az NKVD információs irodájába, reménykedve, hogy mostantól valóban minden más lesz, de megint csak azt hadarták ki neki a kisablakon, hogy Salva Okudzsavát tíz évre száműzték, a levelezés jogától megfosztva!... És Ashen megértette, hogy ez még nem az igazi változás. „Az ördögbe is! Az ördögbe is!” – ismételte; nem tudta, hová legyen, hová menjen, kit kérleljen... Eltelt egy hónap hasztalan várakozással, hogy hír – jó hír érkezik Salikótól. Aztán történt valami, amitől először csak Ashen szíve dobbant nagyot. – Mama – mondta Marijának a szokásos suttogásával –, képzeld, Lavrentyij lesz az

utóda annak a gazembernek! – Miféle Lavrentyij? – értetlenkedett Marija. Aztán hirtelen eszébe jutott. – *Vaj* – kiáltotta csodálkozva –, ugyanaz a Lavrentyij? És az jó? – Honnan tudhatnám? – felelte Ashen. – Az a fő, hogy ismerte Salikót. – Aso-dzsán – mondta Marija –, nem tetszett nekem ez az ember. – Eh, mama! – kiáltott fel Ashen, ahogy Szilvjia szokott. – Mit számít az?! Találkoznom kell vele. Majd ő utánanéző...

Megint talvez volt rendíthetetlen lendülettel. Majdnem ugyanaz a régi Ashen volt, akit nem lehetett letéríteni az újáról, se megállítani. Hogy kinek a segítségével, miképpen érte el, amit akart, azt nem tudom. Titok maradt, hogy kinél puhatalódozott, kinek és mit suttogott a fülébe, milyen hangtalan nyilakat röpített ki a célja felé. Most csak Lavrentyijt látta maga előtt, azt a tifliszi Lavrentyijt, akiben nem nagyon lehetett megbízni, aki zárkózott volt, és úgy viselte a cvikkerét, mint egy álarcot, de azért mégis előfordult, hogy valami felderengett, valami – igen, valami emberi hirtelen megvillant viaszarcán, apró szemében, s ettől egy pillanatra hasonlóná vált mindenki máséhoz. Ó, remény, te titokzatos istenség, aki a végsőig kintartasz mellettünk!

Beszélt Izával is. – Nem hiszek én ebben – ráncolta a homlokát Izolda, de ahogy a lángoló arcú Ashenre nézett, meggondolta magát –, no de minden megeshet, Ashenocska... Hát persze... Miért is ne?...

Isten természetesen nincsen, gondolta Ashen, csak a boldogtalanok és nyomorultak képzelik, de ha mégis létezne, ha valóban ott lenne valahol, a megközelíthetetlen szférákban, ha ott lenne az a mindent látó, öröktől fogva létező, az emberiség sorsáért és az igazságért aggódó lény, ha mégiscsak létezne, akkor biztosan segítene neki, hogy találkozhasson Lavrentyijjal! – Ha hinnél Istenben – mondta Marija csak úgy mellesleg, szinte csak tréfálkozva –, azt mondanád: Uram, segíts meg engem... És lehet, hogy tényleg megsegítene. – Ugyan már, mama – fortyant fel Ashen –, ne kínozz már! – Azzal elfordult az anyjától, összevonta a szemét, és mélyen-mélyen a lelkében felkiáltott: „Uram, segíts meg engem!” – és rögtön el is pirult szégyenében.

Néhány nap múlva csoda történt: válaszul a kérelmére hivatali blankettán értesítették, hogy a belügyi népbiztos a megjelölt órában fogadja!

Ashen újjászületett. Marija boldogan nézte, rejtegetve boldog mosolyát. Manycska ragyogott, mint mindig, és cuppanós puszit nyomott Ashen arcára. Sura Andrejev leereszkedően hallgatott: naivnak tűnt számára az asszonyok öröme. Természetesen azt kívánta, hogy szerencsésen végződjék a történet, Manycskára gondolt, de nem feledkezett meg magáról sem.

A megadott napon Ashen elővette a ruhásszekrényből régi szürke kosztümjét. Kiderült, hogy bő, és Marija titokban sopánkodott: mennyire lefogyott a lánya! De Ashen nem törődött ezzel. Olcsó koverkókosztüm volt, rég divatjamúlt is, de pontosan illett hozzá a világosrózsaszín blúz és a régi fekete cipő. Még egy kicsit be is púderezte az arcát – különösen az ijesztő kék karikát a szeme alatt, és hirtelen az jutott eszébe, hogy ebben a kosztümben volt akkor is, amikor a harmincas évek elején Tifliszben Lavrentyij elment hozzájuk a Gribojedov utcába, a lakásavatójukra. Nem, gondolta, nem tud csinálni semmit, mert ha egyedül Salikóról volna szó, lehetne azt mondani, hogy sajnálatos félreértés történt, de ott vannak mind, mind: Misa is, Vologya is, Kolja is, Olja is, Szasa is!...

Trolibusszal ment be a központba, aztán gyalog sétált a Lubjankára. Már nem izgult egyáltalán, eltöltötte valami régi, acélos nyugalom, valami rendíthetetlen és rettenthetetlen... Gyorsan odaért. Mindenféle formaságok a tökéletes csöndben, majd egyszer csak kivált a csöndből egy civil fekete öltönyös fiatalember... udvariasan vezette

a szőnyegezett folyosókon, fel a liften, aztán megint egy folyosón. Ashen egészen megnyugodott, és még el is képzelte Lavrentyijt, amint ott ül a népbiztos karosszékekben, s amilyen kicsi, köpcös, teljesen elmerül benne, valami ostoba egyenruhát visel, és dölyfösen néz, mint a koszból fölkapaszkodottak mind... mint mindenki, akit holmi Tifliszből Moszkva csúcsára röpít az élet... A fiatalember az ajtóban finoman megérintette a könyökét, hogy irányítsa, s azzal beléptek a tágas fogadószobába. Fényes volt, tiszta és szigorú. A hatalmas asztal mögött ülő titkárnő halványan rámosolygott. Ashen már elszokott az efféle udvarias gesztusoktól. Utoljára még arra gondolt, ha kettesben maradnak, akkor úgy kell beszélni vele, mint a régi időkben, mit sem törődve vele, hogy milyen falak között vannak: „Ide figyelj, Lavrentyij (pontosan így: Lavrentyij), furcsa lenne, ha most meg akarnálak győzni... te nem gondolhatod, hogy Saliko... az egyszerűen nevetséges lenne... Hogy milyen kommunista, azt te nálam is jobban tudod... Nyilvánvaló, hogy annak a senkinek, az elődöknek a keze van a dologban... Bűnös akció... Érted ezt magad is nagyon jól...”

Kitárult a tölgyfa ajtó, beléphetett, és a kicsi, rövid nyakú, zömök Lavrentyij – ugyanaz, ugyanaz a Lavrentyij – szaladt üdvözölni. – *Va, Ashen, Ashen!... Hol voltál?... Ezer éve nem láttalak! Hát hova bújtál el?!... (Mintha elfelejtette volna, hogy Saliko miatta ment el az Urálba!)... Genacvale, genacvale!* – Ashen kicsit zavarba jött.

Közönséges, kicsit gyűrött barna öltönyben volt. Csíkos, fehér ingén idétlenül széles volt a gallér, rövid, vastag nyakán sután állt a nyakkendő, amelynek csomóját félig eltakarta a gallér. Lavrentyij tetőtől talpig. Még a csillogó cvikker is ugyanaz. Ashen-nek sohasem volt rokonszenves ez az ember, de hát régi Bajtárs!

Hellyel kínálta egy puha karosszékekben, s maga vele szemben ült le. Ashen arra gondolt, jobb volna az undok tréfái nélkül, de Lavrentyijnek esze ágában sem volt viccelődni. – *Vajme, vajme* – mondta halkán –, hogy mit művelt itt ez a gazfickó! – No de szerencsére kiderült – mondta Ashen szigorúan –, hiszen nem kételkedhetsz benne, hogy Saliko... – Mennyire lefogytál! – kiáltott fel Lavrentyij. – *Vajme, vajme!...* – Aztán nagyon tárgyilagos hangon azt mondta: – Ashen, kedvesem, annyi minden a nyakamba zúdult... bűncselekmény bűncselekmény hátán! Olyan nehéz ezt az egészet felmérni, kijavítani... – hirtelen megemelte a hangját –, de mi rendet vágunk itt, az édes mamámra esküszöm! Ne legyen Lavrentyij a nevem, ha nem vágunk rendet! – Azzal megfogta Ashen kezét: – Saliko ügyét pedig még holnap elintézem, hallod?...

Ashen alig tudta visszafojtani a zokogását, ezért gyorsan, éles mozdulattal felállt. Felállt Lavrentyij is. Elkísérte az ajtóig. – *Vajme, Ashen, ki gondolta volna, hogy így kell találkozunk...*

Hirtelen megtörtént az a valami. Csönd lett. A titkárnő mosolyogva biccentett felé. A fiatalember elkísérte a kijáratig.

Ashen rögtön el is indult a szövetkezetbe, és egész estig dolgozott. Otthon elérzékenyülve mosolygott Marijára, és néma kérdésére válaszul azt mondta: – Megígérte. Majd meglátjuk. Úgy láttam, nem hazudik... Tudod, nagyon fel volt háborodva...

Éjjel elvitték...

FIGYELŐ

LATOR

Lator László: Az elhagyott színtér – Versek 1947–1987
Szépirodalmi, 1992. 176 oldal, 260 Ft

Lator László: Sötéten, fényben – Kiadatlan versek 1946–1950
A Magyar Írószövetség és a Belvárosi Könyvkiadó kiadása, 1994. 62 oldal, 248 Ft

Alakja

Akarja, nem akarja, ma Magyarországon sokak szemében Lator László testesíti meg a költő alakját. Olyanok szemében is, akik nem versolvasók: aligha ismerhetik költészetét. Nem mondom, hogy nem tett meg mindent ellene. Ő aztán nem kívánt ilyen szerepben tündökölni. Költészetének elhárító rejtőzködéséhez képest Jónás bujdoklása a pusztába szinte magakelletésnek tetszik. A negyvenes évek végére, amikor első verseit írta, hallgatásnak és megnyilatkozásnak más lett a környezete, mint alig egy évtizeddel korábban, Babits idején. A beszéd és némaság esztétikailag megformált kölcsönhatása az új erőteremben más töltést kapott. Korántsem csupán a költészet belső fejlődése folytán alakult ez így: köztudott, hogy indulásakor Lator és nemzedékéből a jobbak legtöbbje kényszerűen azonnal elhallgatott: megformált beszédük némaságra volt ítélve. Így nem véletlen, hogy a kimondatlan szó épp az ő művészetükben lett oly súlyos poétikai hatóerő. Az irodalmon kívüli kényszer ugyanis találkozott az írás felelőssége iránti esztétikai érzékenységgel. Főlegesen akkor sem beszéltek, amikor megszólalhattak. A látnokköltők közül Latort nem csupán a jó ízlés, hanem éppen a tisztánlátás tartotta távol.

Az azonban mindenképp sajátos jelenség, hogy valakit legalább hírből ismert művek híján emeljen a közönség a költő posztjára. Petőfi versei még népdallá, Ady, József Attila sorai szállóigévé váltak. Weöres és Nemes Nagy

már jobbára csak gyerekversek költője lett, némi túlzással azt mondhatjuk, hogy életművük idézett része a BÓBITA és a BORS NÉNI. De Lator nem írt gyerekverset. Bármily különös, az a költő, aki mindent meg tud csinálni, amit a mesterség eszközeivel lehet, tudtommal egyetlen strófát sem írt gyerekeknek. Költő mivoltáról nem versei, hanem televíziós fellépései győzték meg a közönséget. A hetvenes évek elején egy nem éppen irodalmi műsor, a barkochbajáték hitette el nem olvasó emberek százazeivel, hogy a költőt látják. Oda volt írva a neve alá, hogy költő, és látták, hogy tényleg az. Más költők is feltűntek a képernyőn, komoly irodalmi műsorokban vallottak művészetükről, de hiába.

Lator alakját vélhetően az hitelesítette, hogy a külsőségeket nem keverte össze az irodalommal. Kellő távolságtartással, jól viselte ezt a furcsa, nem hiszem, hogy vágyott, de nélkülözhetetlen szerepet. Akárcsak Weöres, Nemes Nagy a gyerekköltőséget. (Kálnoky annál kevésbé tűrte a műfordító kétes rangját.) Paradox megvalósulása ez a modern kor költőszerepének: a közönség nem a látomásra, hanem a látnokra kíváncsi. A személyére. Nem mintha költő nem alkothatna nagyot ismertség és kortársi elismertség nélkül; Hölderlin, Blake, Dickinson visszhang nélkül is visszhangzó lírát művelt. Tömegkommunikációs népszerűségét Lator nem váltotta át publikációs sikerre; nem írt többet, nem írt könnyebben, mint azelőtt, műveit nem gyűjtötte hamarabb kötetbe. Személyét megismerhették, így személyében a költőt is, de költészetéről ez semmit sem árult el. A színesen, szellemesen, ironikusan csevegő költő folyamatos költői hallgatása körül annál sűrűbbé vált a levegő. De ha líráról esik szó, ma már ő az első számú szakértő. Nemzedéke egyre ritkul. És mégis, Lator csak nem áll be a nagy öreg pózába. S nem is azért nem, hogy így, a szerep modern, ironikus negatívját megteremtve, a pózt dekonstruálva helyezkedjék bele. Nem hajlandó semmiféle szerepet alakítani: mert a költő,

aki szerepszemélyiséget ölt, saját költői programját sodorja veszélybe. Lator líráját óvja, amikor személyes népszerűségét nem használja fel saját műveinek népszerűsítésére. Megnyilatkozásaiban a költészetet szolgálja, de saját verseit nem juttatja előnyhöz.

Költészeteszemlénye

Sőt mintha épp azt akarná, hogy versei a legnagyobb ellenállás irányában haladjanak. Ami onnan átjut, érdemes a megmaradásra. Ami ott átjut, azon semmi fölösleges nincsen. Senkit nem ismerek, aki joggal kivívott költőszerepében ilyen egyértelmű mozdulattal választotta volna le a költészetről a szerepet, és akinek sikerült volna a szerep veszélyes, túladagolásban a lírát alapsejtjeiben romboló kisugárzásait művészete előnyére fordítania.

Ez persze indoklásra szorul: hogyan beszélhetünk a költészet előnyéről, ha valaki a teljes elhallgatás határán mozog? Lator pályája kevés híján hallgatással indult. De az az egy-két év, rögtön indulásakor, rengeteget számított. Attól tartozik a késő nyugatosok nemzedékéhez, az újhordas költőkhöz, noha verse az *Újhordas*-ban, a régiben, nem jelent meg. Sőt ami Pilinszkynek, Nemes Nagynak, Jánosynak sikerült: a negyvenes évek végén kiadni első kötetüket, Latornak már nem jutott ki. Hallgatásból sok nemzedéktársa csinált költészetet, ki-ki olyan stílusban, ahogyan személyisége, hajlama diktálta. Pilinszky például egyszer csak bőbeszédűen kezdett tovább hallgatni. Weöres egész toronyot emelt a hallgatás szavaiból. Nemes Nagy hallgatásai sávokra hasadnak. Lator látszólag töretlenül, egy ívben hallgatott.

Mindebből úgy tűnhet, azt sugallom, ezek a költők boldogan és készakarva nem írtak többet. Nem ezt sugallom. Többé-kevésbé kétszen érkeztek a külső elhallgatás küszöbére. Felnőtt költőkként. Költők voltak, abból csináltak költészetet, amiből lehetett. Akarva és megfontoltan nem engedtek az ő negyvennyolcukból, a politikai fordulat előtti utolsó pillanatból: a költői szabadság eszményéből. Maradt hát a külső elnémitással szembeszegezett beszédes belső csönd. Ehhez nemcsak költői minőségérzék kellett, hanem olyan, látszólag irodalmon kívüli eső dolgok is, mint önbizalom, tartás, jellem, türelem.

Lator életművének nincsenek lazább pil-

lanatai: versei erős kötésben mozognak, lírai életműve koherens szervezet. Semmit nem ír le, ami nem illik kompozíciójába. Talán ezzel lehet magyarázni azt is, hogy a költői mesteresség megszállott szakértője és tanára saját használatra viszonylag kevés formával megelégszik. Nem kívánja elkápráztatni olvasóit közönséges mutatóanyagokkal: a költészet pillanata komolyabb dolog, nagyobbra hivatott. Lator főleg a nyugatosok jambusversét fejlesztette tovább, hajlította saját igényei szerint, s annak is puritánabb változatát: a kései Babits, Szabó Lőrinc, József Attila csapásain haladt. Itt is biztos kézzel hántja le a fölösleget, ritmuskezelése, rimtechnikája, versmondata holtterében ott van mindaz, amiről szándékosan lemond.

Statisztika

Lator első könyve, a *SÁRANGYAI* (1969) ezerhat száz példányban jelent meg; ezt egy zártkörű, bibliofil kiadás követte, *AZ EGYETLEN LEHETŐSÉG* (1976). Újabb nyilvános kötetére, a *FELLOBBAN, ELHOMÁLYOSUL*-ra 1986-ig kellett várni. 1992-ben kiadta a két kötet anyagát együtt, *AZ ELHAGYOTT SZÍNTÉR* címmel. E könyv számít tehát gyűjteményes kötetének: itt a *SÁRANGYAI* anyaga egy, a *FELLOBBAN, ELHOMÁLYOSUL* hét verssel egészült ki. 1994-ben *SÖTÉTEN, FÉNYBEN* címmel Lator váratlanul kiadta ifjúkori, kiadatlan verseit. Itt van hát a költői életmű, két karcsú kötetbe gyűjtve a vállalt és a fenntartásokkal kezelt rész.

Kevés költő szűri meg annyira univerzumának anyagait, mint Lator. Mi ez: öncsonkítás vagy művészi szigor; és mi az oka: a költői alkat vagy a történelem brutalitása? Az öncsonkításig szigorú művészi minőségességemény, a brutális történelemnek kitett költői hajlam. Milyen negativiztikusak ezek a kötetcímek! *AZ EGYETLEN LEHETŐSÉG, FELLOBBAN, ELHOMÁLYOSUL, AZ ELHAGYOTT SZÍNTÉR*. És milyen élesek a kontrasztok: *SÁRANGYAI, FELLOBBAN, ELHOMÁLYOSUL, SÖTÉTEN, FÉNYBEN*. Törékeny létről, pillanatnyi és kétes remény határhelyzetéről vallanak. Az optika, a fényviszonyok változása kétségessé teszi a megismerés vállalkozását.

Az évszámok szerint *AZ ELHAGYOTT SZÍNTÉR* az 1947 és 1987, a *SÖTÉTEN, FÉNYBEN* az 1946 és 1950 között írott verseit közli – negyvenkét év költeményeit. Negyvenkét év

alatt százhuszonnégy vers. Ebből harmincegy 1994-ig gondosan visszatartva a publikálástól. A maradék kilencvenhármból nyolcat csak a gyűjteményes kötetbe vett föl. Ráadásul a történelmi határvonalat jelentő 1948-as évig írta meg Lator a publikus életmű egy-harmadát: negyvenhárom a százhuszonnégy versből. Az 1946 és 1987 között eltelt negyvenkét évből tizenkilencben nem írt verset, legalábbis valószínűleg: ugyanis AZ ELHAGYOTT SZÍNTÉR tizenegy verse mögött nem áll évszám. De még ha ezek közül némelyik csökkenti is a némaság éveinek számát, az évekkel jelölhető költői pálya jó harmadát Lator akkor is végighallgatta. A kötet tanúsága szerint 1951, 1952, 1954, 1955, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1966, 1971, 1972, 1978, 1979, 1981, 1982, 1985, 1986 a némaság évei. Ha nem választjuk szét a költői pálya indulását mereven a politikai dátum, 1948 mentén, akkor azt látjuk, hogy Lator első lendületében, 1950-ig hatvannégy verset írt, a teljes életműnek több mint a felét. Ezután két évig hallgatott, 1953-ban egy vers született, két évig újra semmi, 1956-ban két vers, hat évig egy sem. 1963-ban lassan megindult valami, 1966 kivételével minden évben írt, nem sokat, két-három-négy darabot, egészen 1970-ig. Ez az év aztán hétversnyi kirobbanó termékenységgel le is zárja ezt a korszakot. Ismét két év hallgatás következett, majd ismét évi egy-két vers. A hetvenes évek végén még ez is abbamaradt: 1978 és 1982 között egyetlen verset jegyez, a nyolcvanas évek közepén ötöt, két évig megint csak semmit, 1987-ben egyet. Azóta sem közöl gyakran.

Látható, hogy az ifjúkor nem bőbeszédű, de a pálya ismeretében szapora termésű évei után a hosszas némaságot a hatvanas évek végének viszonylagos meglódulása szakítja meg, amúgy az egész pályáiv valóban töretlen hallgatásnak tetszhet. Lehet itt egyáltalán korszakokat megállapítani? Lenne eszerint két termékeny korszaka eddig, egy a negyvenes évek végén, 1950-ig, aztán egy a hatvanas évek végén, 1970-ig? Lírája közben takaréklángon, a költői lét és megsemmisülés határán leledzik? Ha így van, Lator költészetének tónusa, dikciója, sűrítettségének mértéke, sőt tartalmi motívumkincse akkor sem vesz látványos fordulatokat.

Juvenilia

Ez főleg most, ifjúkori verseinek kiadásakor lett látványos. A SÖTÉTEN, FÉNYBEN kötetét olvasva az ember alig érti, miért altatta eddig ezt az anyagot. Elképzelhető, hogy egyik-másik versét a SÁRANGYAI-ból politikai okok miatt kellett vagy látta jobbnak kihagyni. A MENETGYAKORLAT című 1949-es vers bizonyára ilyen:

*„A szörnynek emberarca van,
de mi tudjuk alattomos
szándékát: ide-odahurcol,
s könnyörtelenül eltapos.”*

Ez nyílt beszéd, akárcsak a HITETLENÜL (1949) strófája:

*„Mondják, hogy boldogabb lehet,
ki nem kételkedik,
De mondjátok, hát mit tegyek,
ha nem könnyű a hit?”*

„Gazdátlanul szabad vagyok, / ha nincs is igazam”, zárja ugyanezt a verset, majd a következőt, a TÁRSTALANUL ÉS KONOKUL (1949) címűt így kezdi: „Ki folyton érzi börtönét, / egyre tisztább és szabadabb.” A vers vége a nyitó paradoxonra egy újjalbal vág: „Társtalanul és konokul / keresd hát fordított hazád.” A költő konokul kitarított amellett, amit mondott: az iménti statisztikából kiderül, hogy 1951 után tizenkét év alatt mindössze három verset írt. Börtönét érezve, gazdátlan szabadságát akár versei meg nem írása árán is meg kívánta őrizni. Arról nem is beszélve, hogy szó szerint „fordított” költői hazát keresett, amikor nem saját verseit írta, hanem a világirodalom klasszikus és élő alkotóit fordította: KALANDOK, SZENVEDÉLYEK című válogatott műfordításkötete előbb jelent meg, 1968-ban, mint első önálló verseskönyve. Ötszáz oldalon kínai, latin, francia, lengyel, orosz és még tucatnyi egyéb nyelvből fordított versek: fordított világ, nem is fordított haza. Divat volt egy időben belső emigrációról beszélni. Lator tényleg belső emigrációba vonult. A világirodalomba emigrált, s mint szenvedélyes emigráns, azóta legalább kétszeresére növelte fordításainak terjedelmét.

Ugyanakkor a versidézetekből az is kiviláglik, hogy távol állt tőle bármiféle politikai gondolat tételes és konkrét megfogalmazása.

Megírásuk idején nyilván nem lehetett közölni ezeket a verseket, de ha a SÁRANGYAL-ban nem is, a FELLOBBAN, ELHOMÁLYOSUL megjelenésekor már mégsem keltették volna fel a hatóságok gyanúját. AZ ELHAGYOTT SZÍNTÉR nyolc bővítményéből azonban mindössze egy került visszamenőlegesen a SÁRANGYAL anyagába – cáfolva, hogy az ifjúkoriakat cenzurális okokból hagyta ki korábban –: az ÁTTETSZŐ KÖDBEN (1948). Pontosabban annak egy vélhetőleg későbbi változata. Úgy tetszik, a SÖTÉTEN, FÉNYBEN anyagát költője inkább esztétikai okok miatt vállalja csak az „ifjúkori” megszorítással, noha az olvasói élmény nem feltétlenül igazolja a versek lefokozását. Inkább elámulhatunk, hány változata volt a késő nyugatos formanyelvnek, micsoda lenyűgöző sokszínűséggel indult kibontakozásnak Pilinszky, Toldalagi, Nemes Nagy, Jánosy és mások költészetében.

Lator belső fejlődéséről sokat elárul, ha összevetjük az ÁTTETSZŐ KÖDBEN két változatát. Bár a módosítások ideje nincs föltüntetve, a változások irányáról pontos fogalmat alkothatunk. Versszakonként egy-két sor maradt érintetlen, s nem változott a költemény zárlata. Lator kitisztogatta a verset:

*„Zizeg a lombos vad vidék.
Micsoda titok zúg a mélyben,
csigák, moszatok, síkos indák
homályos, fülledt sűrűjében?”*

– az első változat második strófája ezzel változott:

*„A bozontos táj sistereg,
valami áram zúg a mélyben,
csigák, moszatok, kusza indák
derengő, fülledt sűrűjében.”*

A sorok úgy lettek tömönyebbek, a szennvedély úgy lett még átfűtöttebb, hogy a költő a fokozás külső eszközeit visszavette. Két mondatból egyet csinált: eredetileg az első sor kijelentő mondatának hangsúlyos különállására egy kérdés pátosza felelt; most az egész versszak egyetlen kijelentő mondat. A korábbi, kevésbé egyénített jelző – „lombos”, „vad”, „homályos” – helyett a stilisztikailag telítettebb „bozontos”, „derengő” áll. Lator jellegzetes, motivikus szavai ezek. A „síkos” az „indák” előtt „kuszá”-vá változott: hiszen a sejtjel-

messég nőtt azzal, ahogy a szelíd „zizegés” „sisteregés”-sé erősödött, és főleg, ahogy szinte észrevétlenül a „micsoda titok”-ból „valami áram” lett. A „titok”, szemben az „áram” konnotációival, neutrális volt. De minden változások kulcsa talán mégiscsak az a jellegtelen „valami” a második sorban. A „micsoda” érzelmekkel teli kérdés felkiáltásához képest a „valami” alustilizálás: eltávolítással tárgyiasít (felkiáltás helyett kijelent), lefojtással fokoz (az érzelem verbalizálása helyett a lappangó ismeretlenre mutat), elbizonytalanítással és ítélettel (pontosan a megnevezhetetlent vonja a vers terébe).

A pályáiv első szakasza

Végül is efféle, látszólag csekély különbségek teszik az érett verset. Ahogy költői pályáivét sosem a könnyebb ellenállás felé hajlította, úgy az egyes vers megformálásában sem tett magának engedményeket. Tudta, hogyan kezelendő a romantikában fogant öntörvényű teremtéselv és annak egyenes leszármazottja, a modernista automatikus (vagy az ahhoz elvben közel álló) alkotásmód. Következésképpen érvényesíti azt az ezzel szembeszegülő felfogást, amely szerint a költői alkotás folyamat, szerkesztés és újraírás.

Természetesen nemcsak egyes versek átírásáról, csiszolásáról, végső formába véséséről van szó. Az ifjúkori kötetet végigolvasva minduntalan későbbiről jól ismert motívumokra bukkanunk.

Ilyen például az öklendezés motívuma. Az 1948-as MINT AKI TORKÁIG ZABÁLT így indul:

*„Mint aki torkáig zabált,
s most öklendezik, émeleg,
érezem, emészthetetlenül
úsznak bennem az emberek.”*

A HITTETLENÜL című vers nyitóképe szinte ráfelel az egy évvel korábbi költeményre:

*„Bölcs nem vagyok, de az idő
mindenre megtanít:
tömi a számba kétfelől
émelegős éteket.”*

Az utolsó előtti strófa a maga módján fel is oldja a kínzó feszültséget: „Falánk bendő, okádj ki csak / megemészthetetlenül.” A SÁRANGYAL versei

között megjelentetett UNDR (1950) ezt a képet bontja ki komplex formában:

*„Rángó inakkal küszködöm,
nyelem a langyos kortyokat.
Ha tudnátok, hogy néha mily
keserű undor fojtogat!*

*Öklendezem már. Hagyjatok
megállni. Gyomrom énelveg.
Torkomig érnek zsírosan
az undorító ételek.”*

A versben itt is hasonlóképp érkezik a fiziológiai megkönnyebbülés:

*„Torkomra dugom ujjamat.
A hevenyén belém tömött
világ egyszerre kiszakad.”*

Jellemző, hogy az undorversek zárlata fokozatosan mozdul el ugyanabba az irányba. A MINT AKI TORKÁIG ZABÁLT című még nem kínál feloldást:

*„Vergődik s csúf porontyait
szüli a szennyes éjszaka.
Vonaglik, tágul, ráng a hús
megcsúfoll, undok folyama.”*

A HITETLENÜI már idézett végében megszólal a dacos szembeszegülés, az UNDR pedig így fejeződik be:

*„Hajnalodik. A szürke fény
a lucskos tájon szétterül.
Ömölj körém üvegesen
te védj meg, tiszta úr!”*

Szabadság, tisztaság – az induló költő ezeket a fogalmakat idézi meg az undor, a rettegés, az emberarcú szörny ellen. Sokan írtak akkor és később a szabadságról, a tisztaságról. Hogy a költőnek ezek az erkölcsi kategóriák vezéreszméi, nem elhanyagolható tényező. Hogy az émelygő, hídkorlátra dőlve okádó költő torkából fölzeng végül: *„te védj meg, tiszta úr!”* – ez borzalmas groteskségével együtt, nincs jobb szó rá, magasztos. Az undor Lator költészetének motívumrendszerében mellékszál, de a zsigerileg átélt fenyegetettséget elemi erővel közvetíti.

Az életmű egészében kompozíciós motívumok indáznak, gyűrűznek. Hálórendszerüket a FELLOBBAN, ELHOMÁLYOSUL című kötet elemzése kapcsán Várady Szabolcs térképezte föl LATOR LÁSZLÓ MOTÍVUMVILÁGA című tanulmányában (*Újhold-Évkönyv*, 1988/2.). A legerőteljesebbek azok a motívumok, amelyek a lét primer formáinak leírásából építkeznek: az állati, növényi, ásványi lét burjánzó, lüktető ősgazdagsága – épp ellentéte az ötvenes évek undormotívumának – Lator költészetének kiapadhatatlan forrása. A táj, e létezés kerete – erdők, holtágak, mocsarak, folyók, kertek, sziklafalak világa – tapintható érzékletességgel jelenik meg. Szinte bárhol ütjük fel Lator kötetét, ilyen részletekre lelünk:

*„Ásványkemény, füstkvarc-kristályos éj,
antracit fényű fekete, fehér,
s a feketét, fehérrel úrbeli
sugarak vaskék zápora veri.”*

(ZUGLIGET, 1967)

Hosszan lehetne idézni Lator jellegzetes, sűrűn burjánzó, ugyanakkor tömör képeit. Ezekből a képekből a versek valamely pontján mindig kisarjad az elvontnak az a többlete, ami hirtelen, kiszülésszerűen világítja be az érzéki leírás mélyebb jelentését. Az ÁGBAN, EREKBEN, LEVELEKBEN (1949) című vers tájleírásaként indul:

*„Szél jön. Eső jön. Fellegek
zavaros folyama hömpölyög.
Üveges sugarak hasogatják
hajnali tájon a ködöt.*

*Hegyek testében egyre mélyebb
árkokat szaggat a vihar.
Bozót burjánzik televényben
mohón ölelő karjaival.”*

Ezen a ponton semmi jele nincs, hogy a leírásnak metaforikus jelentést kellene tulajdonítanunk. Semmi jele, hogy, mondjuk, belső tájat írna le. Objektív líra ez, ha ugyan a feszültség, a halmozódó, de eleinte indokolatlan indulat egy mégoly tárgyias leírásban is objektívnek tekinthető. A második versszak utolsó sorai azért mégiscsak többet sejtetnek egyszerű tájleírásnál. A bozót mohón ölelő karjai a következő strófák dúsz tenyészetét ké-

szítik elő; a szél és eső pedig a termékenység archetipikus metaforái:

*„Homályos, párák üregek,
gyökerek kemény szorítása,
keserű nedvek erjedése,
csírák örökös pattogása,*

*türemlik, árad, kihalad
burkából e növényi lét,
magát tápláló vad tenyészet
sodrában remeg a vidék.”*

Páratlan, hogy a növényi tenyészet milyen fojtott erotikával telítődik. A kemény szorítás, az erjedő keserű nedv, a türemkedés, áradás, remegés, homály és pára már-már fülledt szexuális jelenetként értelmezhető. Egyedül ez is „elvinné” a verset. De itt még nincs vége. Ebből a nedvdús, érzéki tenyészetből váratlanul

*„Szikár növények növekednek.
Gyér szavainknak ága nő.
Ágban, erekben, levelekben,
héjában őriz az idő.”*

Hogy a megtermékenyítő vihar után szikáran nőnek, növekednek a növények, hogy „héjában őriz az idő”: nagyívú gondolati lezárás. Az a fajta verszárlat, ami beláthatatlanul széles távlatokat nyit: az utolsó, súlyosan odatett fogalom, az idő, amelynek elvontságában nagyon is anyagi attribútuma, történetesen héja van, ezzel a paradoxonnal hatásos utórezgéseket gerjeszt. Mindez, ismét csak, már önmagában is erős befejezés lenne, de az utolsó strófa igazi meglepetése a második sor: „Gyér szavainknak ága nő.” Miről van itt szó végül is? Hát nem tájvers ez, ami a létezés misztériumának titkaiáa hatol, nem természetvers, ami a szopora élet erotikáját szóllaltatja meg? Az idő eszerint nemcsak, sőt éppen nem buján szaporodó testiségében őriz az életet? Mik azok a gyér szavak? Gyér szavainknak éppúgy termő ága nő, mint a fának? Metafora volna az egész vers – már-már allegorizálva –, a szavak teremtoerejének metaforája? Aligha. Aligha bízná a költő egyetlen, nem is kiemelt, inkább gondosan elrejtett sorra a jelentés kulcsát. Aligha rendezne egyetlen, szűken behatárolható jelentés köré ilyen rafináltan bonyolult metaforarendszert.

Minden korábbi kép megőrzi érvényességét, miközben, ahogy a vers előrehalad, újabb és újabb jelentéskörök bomlanak ki. Fgzisztenciaélmény összegzése az ÁGBAN, EREKBN, LEVELEKBN, de a léttapasztalat életrajzi személyességét a költő kiszűri. A külső természet a bennünk lakó természettől azonban nem válik el végérvényesen az önmagára reflektáló tudat megjelenésével. A természetben lakozó erősz a bennünk lakozó erőszsal egylényegű, különbségük az önmagát megfigyelő és megfogalmazó tudat léte: gyér szavaink növekvő ága. Szavaink belső világunkat nemcsak elválasztják a külső létezőktől, hanem felfoghatóvá is teszik számára a külső-belső világot: felfoghatóvá és nem pusztán ösztönösen megélhetővé. Az éber tudat felfogja önnön időbeliségét. Megteremti folyamatosságának, továbbélésének, megmaradásának lehetőségét.

Nagy szüksége volt a költőnek erre a nehezen kiküzdött metafizikai reményre, ha ugyan valóban beszélhetünk bármi ilyesmiről e vers kapcsán. Az ÁGBAN, EREKBN, LEVELEKBN című ciklusban közölt korai versek egyik fő szólama egzisztenciánk metafizikai kínja. A SE IRGALOM, SE AKARAT (1947) a lét időbeliségének problémáját így fogalmazza meg:

*„Mi marad hát a homlokodból
virágok illatába zárva?”*

Időbeliségünkbe – a történelem jelenébe, politikába – vetetten a világ átláthatatlan, legjobb esetben is csak töredékeiben ismerhető meg:

*„Ujjaink közt fut a világ,
meredt szemünkön ki s be jár.
Széthullott, törött darabokban
füstjében kavargó a táj.”*

A verszárlat semmiféle feloldást nem kínál:

*„Zuhog a szél, a ritka szél
az iszonyatos ég alatt.”*

Zárlatok

Jellemző, hogy az időrendben oly közeli versek közül több is az „alatt” névutóval fejeződik be (FOLYÉKONY VILÁG: „e folyton mozgó héj alatt”, SE IRGALOM, SE AKARAT: „az iszonyatos ég alatt”, ÁTLÁTSZÓ VÍZ, 1948: „a baljós csillagok alatt”), a lélek alávetett helyzetét érzékeltetve.

Kétszer szerepel a „feloldozás” szó verszáró helyzetben (SZÉL, 1947: „feloldozom magam”; ÁTTELSZÓ KÖD BEN: „Milyen áldozat kell az égnek, / mely feloldozást vértzene?”): először reményként, másodszer már áldozatként. Számos verszárlat tág távlatok felé nyit: „és megszállják az elhagyott mezőket” (HONFOGALÓK, 1947), „partnélküli, hatalmas éj” (HAJNALI VÁZLAT, 1947), „És izzanak a fák” (A KERÉ, 1947), „búgnak az öblös / tülkök a parttalan égen” (REGGEL), „pillangók lebegése a szélben” (HAJNALKA, 1948), „zászlóként kavarnak a szélben a tájak” (VIHAR, 1948), „egyre állászöbb a világ” (EMLEKEIDBŐL ELTŰNŐK, 1949). A zárlatok jellege egyértelműen azt mutatja, hogy súlyos ellenmozgások feszítik a korai verseket: a világ életnedvektől duzzadó ereje nem hatja át az elsivárosodást, undort megtapasztaló tudatot: a hódítás védekezésbe fordul. A létezés metafizikai kínja hamarosan konkrét formákban fedi föl magát. A háború élménye kezdettől jelen van, a HÁBORÚ (1948) című vers képeit ez a két sor zárja le: „Porként hullik a foszló / ember nélküli táj szemeidre.” De a metafizikai kín Lator verseiben nem dokumentumok formájában konkretizálódik, hanem életérzésben. Növekszik a szorongás, az undor, a világ már veszélyességében sem tárja fel csodáit. A ZORD IDŐ (1949) így indít: „Zord idő jön. Boldog, / ki mentheti magát. / Záporban didereg / a meztelen világ.”

Latornak ezek a versei látomásos lírát szóltattak meg, természetesen tárgyias létlírába transzponálva a történelmi és személyes létélményt. ZORD IDŐ; SODOMA (1949), UN-DOR, magukért beszélő címek. Van verse A SZABADSÁGHOZ (1948) is: „a fejsze / a fák gyökérére veteteli”, jósolja vészterhesen a bibliai képpel. Furcsa, önkiló látomásos líra ez: „Csak befelé növekszik / ijesztő életünk” – írja MOST MINDEN MÁS LEHET (1950) című versében. Sehol semmi helyhez-időhöz köthető név, esemény, utalás, adat: mégis, a sorokból árad az ötvenes évek magukba sűrített levegője: „Ez már a végső félelem. / Zárt és kimondhatatlan” – az IJESZTŐ FENNSÍKON (1950) utolsó sorai ezek. A MÁR LÁTOD (1949) című nagyívű kompozícióban összefutnak a motívumszálak, a természetleírás látomássá tágul, amelyben a vizolygás visszatérő eleme szerkezetileg is kiemelt helyen jelenik meg a vers közepén: „A mondhatatlan undor savakkal mar-

ja a gyomrot.” A befelé élt élet sem kínál feloldást: a belső látomás éppoly riasztó, mint az, amit a külső világra vetett tekintet lát: „vízszí-nű csend ül zárt szemeidre”.

Lator László költészete ebben a pályaszakasban a kettős elnémulás szorításából tudott rendkívüli megszólalást előhívni. Megörökítette az elhallgatás élményét és folyamatát, rögzítette azokat a tapasztalatokat, amelyek elkerülhetetlenné tették számára, hogy a hallgatást válassza, ha ugyan választás volt ez. Lírája a sűrítő technikák alkalmazásával olyan tömény megszólalási módot dolgozott ki, amely a létezés érzéki gazdagságát és e gazdagságtól megfosztott létezés kietlenségét szüksézávan is teljes intenzitásban képes sugározni: a bőség és sivárság nyelve egyformán dús és evokatív.

A hallgatás költészete

A késő nyugatos, újhoidas költők korántsem egyféle eljárást ismertek, hogy megszólaltassák az elhallgattatásra felelő csöndet, még ha látásmódjuk – és gyakran stílusselemeik – rokoníthatók is. Pilinszky János verseiben például már korán fontos eszköz lett a ki nem mondás. A ki nem mondott szó ott hagyja negatív vetületét a vers szövegén, a kimondott szó hírt hoz a kimondhatatlan, beláthatatlan, a csak sejthető – transzcendens – birodalmáról. Közébe jut annak, hogy a ki nem mondás a legfőbb bizonyosság. Késői költészetét lényegében erre a technikára építi. Nemes Nagy Ágnes sávokat metsz ki a „névtelenek” birodalmából, szavaival „elkerít”, belehasít terébe. Mélységét azonban nem hajlandó misztikus homályként kezelni. Lator költészete szüksézáúságában is megteremt a verbó verbalitás élményét. A világ nála sem misztikumra folytán kimondhatatlan: a költőtől sajátos helyzete a kimondás feltételeit vontatja vissza, de ennek a helyzetnek történelmi vonatkozásait nem szövi narratív-leíró szálként a versek textúrájába. A méltó létezés lehetőségei megszűntek, de a megszűnt létezés méltó megfogalmazásának lehetősége érvényesíthető: vagy ha mégsem, akkor valódi szótlanúság áll be.

Nagyjából Lator első kötetével egy időben, 1967-ben jelent meg Amerikában Susan Sontag híres esszéje, A CSÖND ESZTÉTIKÁJA. A Nyugat szellemi életében a csöndnek általa-

ban más a konnotációja, mint Kelet-Európában, de Sontag legalább utal a mi sajátos problémánkra is, amikor így ír: „*A csönd létezik mint döntés – a művész példamutató öngyilkosságának esetében (Kleist, Lautréamont), aki így tanúsítja, hogy »túl messzire« ment; és [...] mikor a művész megtagadja hivatását. Létezik a csönd úgy is, mint büntetés – mint bűnhődés: a művész megőrül (Hölderlin, Artaud), tanúsítva, hogy a tudal elfogadott határait néha csak az ép elme feláldozása árán lehet átlépni; és persze lehet megtorlás is (a cenzúráról és a műalkotások fizikai megsemmisítésétől a művész meghírszólásáig, száműzéséig, behörtözéséig), melyet a »társadalom« ró ki a művész szellemi nonkonformizmusára, vagy mert megsértette a csoportérzékenységét*” (in: A PUSZTULÁS KÉPEI. Európa Könyvkiadó, é. n. 12. o., Várad Szabolcs fordítása). Fogadjuk el ez utóbbi esetet, mint a kelet-európai helyzet hozzávetőleges leírását, noha a háború utáni évtizedeket itt megélt művészek lenne mit hozzáfűzni, vajon mennyiben a „társadalom” rötta ki a megtorlást, mennyiben „nonkonformizmusát” büntették elhallgattatásával. De mindegy, a csönd itt is, ott is, művészetfilozófiai problémaként vagy történelmi kényszerből az érdeklődés homlokterébe került. Ezért hatott olyan széles, világirodalmi sugárban Paul Celan (akit épp Lator fordított magyarra), vált divatos költővé egy időben Vasko Popa, lett némi aurája Laura Ridingnak, van szolid híre Pilinszkynek, Nemes Nagynak.

Persze szerencsés lett volna, ha Lator nemzedékének, amely ritkamód érzékeny volt a művészetfilozófia kérdésvetéseire, kevesebbet kell törődnie történelmi helyzettel, politikai körülményekkel. Mégis: a késő nyugatosok, köztük előkelő helyen Lator, jelentős többletet adtak a csönd modern művészi gesztusának. Jellemző módon azáltal, hogy ami ebből politikai és személyes, azt objektívtákták. Susan Sontag „*Kacér, sőt derűs nihilizmus*”-ról beszél. „*Az ember felismeri a csönd parancsát, de azért mindenképpen tovább beszél. Felfedezvén, hogy nincs mit mondani, az elme módot keres rá, hogy erről beszéljen.*” (Uo. 15. o.) A csönd parancsát itt nem volt különösebben nehéz felismerni, csak épp büntetésjellege miatt nem lehetett tovább beszélni. Ezzel szemben nagyon is lett volna mit mondani; igaz, annak kevés köze lett volna a művészethez. Lator költészetének művészi fegyel-

me kikerülte a csapdát: a kor külső nyomására művészi parancsát nem függesztette fel, nem érezte úgy, hogy a helyi történelem terhe alatt jogosult lenne engedményeket tenni művészi eszményeiben. A történelmi és személyes sors áttétel nélküli rögzítésének megvan a maga műfaja: a dokumentum. A történelem persze beleszólt a műbe: Lator még szigorúbban óvta minőségét. A huszadik századi magyar líra kimagasló tudású alkotója, a klasszikus szakmai minőség megszállott védelmezője költészete mélyáramát illetően romantikus. A virtuóz formák, könnyed, szellemes rögtönzések mestere ezért nem tett közvé ujjgyakorlatokat, játékos bravúrverseket, ezért nem írt gyerekverset, sőt az elnémulás felé haladó igazi „derűs nihilizmus” képviselőivel szemben Lator, a televíziós műsorok és szűk körű összejövetelek szellemes társalgója ezért fosztja meg költészetének olvasóit remek humorától, iróniájától. Persze Cleanth Brooks-i tágassággal értelmezve a fogalmat mélyen ironikus gesztus, hogy a csönd parancsát felismervén valaki erről a felismerésről beszél; és még ironikusabb, hogy a másféle csönd cenzurális parancsát elszenvdvén előbb kimondja ennek a tényét – azt, hogy „*büntelemül elítélnek*” (KIGYÓ LÉGY ÉS SZELID GALAMB, 1950), hogy „*mint egy cellába zárt / rabok a közös sorsot, / hordozzuk a halált*” (MOST MINDEN MÁS LEHET), hogy „*rám fagyott a kocsonyás közöny*” (HÁBORÚS TÖREDÉK, 1950) és hogy „*fészkel vert a konok hallgatás* (A HALOTT VÁROS, 1953) –, és ezután valóban megközelelti a teljes némaság határértékét. A magamegszűntetés mint egyedül megfogalmazható élmény közel tízféle teljes némaságot szült. Ennek stratégiáját is pontosan megszabta: „*Várj s ne mozdulj gyűlékony / boltjában az időnek*” – írta MINT A TÖR (1950) című versében –: „*Kapaszkodj hát magadba, míg / kihámlék rétegeiből / az igazabb, az emberibb.*”

A kelet-európai költő helyzetének paradoxona abban rejlett, hogy míg nyugati kollégája a csönd parancsát teljesítve akkor is művészetben belül maradt, ha látszólag kilépett belőle, hiszen épp ebből csinált művészetet, addig itt a művészet valóban kívül került önmagán, és ebből a helyzetből kellett mégiscsak megőriznie lényegét. Lehetőleg úgy, hogy ennek nyomorúsága vagy pátosza ne tegye kizárólag helyi érdekűvé.

Így Lator is költészetközelenben, de saját költészetén kívül – fordítóként, szerkesztőként – rendezkedett be a túlélésre. Hosszú évek teltek el, mire a hallgatás után a túlélés élménye is költészetté vált.

A pályáiv második szakasza

A FA A SZIKLAFALON (1964), az ÖRÖM (1965), AZ UDVAR (1967), a hatvanas évek közepének nagy versei már ezt, a túlélő élet diadalát fogalmazzák meg. A meredek sziklán megkapaszkodó fa leírását nem szövi át szimbolizáló költői utalásrendszer, a fa mindenekelőtt ön-maga. Jelszerűsége csak a vers utolsó egységében fogalmazódik meg, akkor sem jelentésmagyarázatul, hanem kérdésértékű felkiáltásként:

*„Micsoda jel a bibliai szikla
vörhenyes sivatagába hasítva,
zsugori biztatásul belevetve
az özönvíz utáni döbbenelbe!”*

Nem verbálisan hozzárendelt költői jelentés ez: azáltal, hogy a költő rámutat, de föl nem oldja a vers élményalapjául szolgáló fa metaforikus jelentését, megőrzi tárgyát tárgyasított mivoltában. Ugyanakkor a mondatfűzést, a dikciót, a vers retorikai szerkezetét szenvedély feszíti, és ez az indulat hordozza a tárgy értelmezési lehetőségeit. A szabálytalanul, kifélcamodva növekvő fa leírását szabálytalanul kanyargó, de párrímú ötös jambusokba szorítja a költő, az olvasó azonban könnyen észreveheti, hogy milyen szimmetrikusan tagolódik a költemény három retorikai egységre. A nyitó szakaszban két kérdés követi egymást; a főrész egyetlen, huszonhat soros kijelentő mondat; a zárószakasz pedig két felkiáltásból áll. Az első felkiáltás a második kérdés kérdő névmását ismétli meg felkiáltó mondatban. A fenti idézet ilyenformán a költemény elejének erre a kérdésére utal vissza:

*„Micsoda szeszély börtönözte be
mostoha sorsa kényszereibe,
parancsaival és cseleivel
hogy nyomta, gyúrta, kanyargatta fel
a csökönyös, fortélyos akarat
a puhacsontú vékony sudarat?”*

A kérdés az ismétlődő mondatkezdettel nem válaszolódik meg, csak a csoda bizonyosságát

mondja ki a vers. Figyelemre méltó, hogy a kérdő mondat szóhasználata mennyire visszautal az előző pályaszakasz egyik meghatározó fogalmára: a börtönre, amelyhez itt a „parancs”, „mostoha sors” társul. A versközép hosszú kijelentő mondata Lator sűrű természetleírásainak egyik legemlékezetesebb pillanata. A versen végigvonuló kettősség („kínnal-gyönyörrel”, „nyomorékul is tudja még a lét / tagolatlan tűz-homály örömet”, „összecsap / az üdvözült gyönyör s az iszonyat”) a zárlatban csúcsosodik ki: (a fának)

*„Kiált minden gyöttről gyökere-ága,
mondhatatlan szépsége-árvasága!”*

Ez a vers, ez a zárlat Lator költői pályáján az átlendülés tengelyében áll.

A kis híján sikeres önfelszámoló költészet az elnémulás vonzásából kiszakadva ekkor újul meg. Az évszám nélküli, vélhetőleg az ötvenes évek elején írt ÚJESZTENDŐ világosan kimondja, mik a választási lehetőségek, „hinni vagy meghalni”. Jó ideig úgy tűnt, a halál a költő válasza. A költészet halála. A FEHÉR-IZZÁSON SZÉNSÖTÉT című ciklus azonban újból nekiszegül, hogy megválaszolja a történelmi tehertétellel súlyosbított metafizikai kérdést. Gyötrelmes tapasztalatok árán, de a túlélés egyszerre hihetőnek rénlük. Az undor, émelygés helyét összetettebb érzések veszik át. Igaz, a szerelem eksztázisából is a „komor örökkévalóság”-ig jut (Ó MICSODA ÉDENI TÁJON, 1965), de AZ UDVAR gaznövényeire is „valami égi derengés sugárzik”. Nehezen kiküzdött remény ez, Lator ifjúkori verseinek emberi melegsége és elragadtatott szárnyalása új minőséget kap: az önemészítő szenvedés vízjele minduntalan átüt líráján. A cikluszáró SÁRANGYAL (1968) (és egyben az első kötet) utolsó szava: a szenvedés.

*„Hit, értelem Szent György lovagjai,
legendák opál-lapjaira vésve!
Fel, képtelen dárdát hajítani
a lét szívén megfészelt szenvedésre!”*

A pályáivnek ez a változása a szerelmes versekben is kimutatható. Az első ciklus REGGI című versében „a világ szerelemmel áldott”. A második ciklusban „Védtelen szerelmen / torokban megkeseredett” (KI HINNÉ). A korábbi

eksztatikus azonosulásvágy helyébe az idegenség érzete lépett. „*Talán csak én teremtelek / magam képére, társnak, / más csillagon laksz, úgy lehet, / család vagy öncsalás vagy*” – mondja az ADD NÉKEM GYÖNGESÉGFEDT (é. n.). A harmadik ciklus SZOMJÚSÁG (1964) című versében aztán mint gátszakadás után tör elő az ősi ösztön, „*szoríts karoddal, comboddal, amíg / feltöröm tested forró kapuit, / nyisd meg az öled, ilass meg fanyar, / vadnövényízű zamataival*”. Az Ó MICSODA ÉDENI TÁJON – a kötetben a FA A SZIKLAFALON-t követő vers – azonban retrospektív, múlt időben szól: „*Ó micsoda édeni tájon / vetett lángot az ifjuságom!*” A másság érzése elűzhetetlen, mire a jelen időbe érünk: „*idege-nebb leszel naponta*”, „*míg / nyit húsodban fekete rózsát / a komor örökkévalóság*”.

Határhelyzet

A hatvanas évek második felének ezt a pár esztendőnyi viszonylagos fölengedését ismét hosszú elfojtódás követi. Az ATHEVÜLT BÁDOGTETŐ ALATT ciklus (a FELLOBBAN, ELHOMÁLYOSUL nyitánya, AZ ELHAGYOTT SZÍNTÉR közepe) ugyan a SZÜLETÉS (1970) című verssel kezdődik, a születés aktusa azonban gyönyörében is gyötrem: „*elviselhetetlen tündöklő nap*” perzseli azt, aki kilép „*vak paradicsomából*”, hogy aztán „*arcra bukva szomjazó tenyérrrel / az egyre nyirkosabb talajba*” markoljon, keresve a visszahozhatatlant. A SZÜLETÉS a legkevésbé sem valamiféle új kiadás nyitánya: ott folytatja, ahol az előző ciklus abbahagyta: a mérhetetlen szenvedésben fogant lét gyönyörének paradoxonával. De mégiscsak születésről van szó: ha a SÁRANGYAL a megmaradás, a túlélés esélyének, sőt igenlésének a szölamával zárult, akkor ez a születés már annál is tovább mutat, az élet megőrzésén túl az új élet, új kezdet esélyeit hirdeti. A VALAMI SZÁNDÉK ÉBREDEZ (1984) című, jóval később írt, de a kötetkompozíció elve szerint ideillesztett vers a születésmotívum másik feldolgozása. A világrajövetel ezúttal nem kínzó görcsökből fakadó fájdalmas gyönyör, hanem tétova derengés, „*Még mérhetetlen ideig / fűrösztli egy langyos, szelíd, / szívülkötésű tenger, / míg nem színiültig megtelik / paradicsomi szerelemmel.*” Lator kedvelt tájai továbbra is az ingovány, az ártér, a lapály, a holtág, ahol „*mindennek egyszólamú sulya van: / a teremtés forró páráival / egymásba habzó zsarnok elemek / kohóiban*

megsűrűsült anyag” (HOLTÁG, 1969), ahol az élet gyakran a környezet ellenére tenyészik: „*Hogy lehet, hogy nem hagy ki mégse / ezen a pusztán, pusztán tájon / valószínűtlen szívverése?*” (AZON A SZIKRÁZÓ LAPÁLYON, 1977). Lator lírája állandóan azt a határhelyzetet deríti fel, amelyről az egzisztencialista filozófus Karl Jaspers beszél. „*A határhelyzetekben az ember vagy nem vesz észre semmit, vagy igazi létére ébred, mulandó földi egzisztenciája fölött és annak ellenére*” (BEVEZETÉS A FILOZÓFIÁBA. Európa Könyvkiadó, 1987. 24. o., Szathmáry Lajos fordítása). Ez a határsáv villan föl a HATÁRON (1977) című vers éberálommá filmezett – amúgy életrajzi eseményt rögzítő – menekülésképeben (Lator 1945 decemberében Nagypaládnál szökött át a Szovjetunióból Magyarországra):

*„majd felfedi majd eltakarja
a pontos tudat vagy az éber
ösztön a kamasz-riadalmat
a felmúlt józan közönyével
meddig kell hogy a téli rüka
hozólosban szorongva lássa
a menekültöt felnagyítva
torkolattüz-világításban”*

Talán ezért olyan fontosak a fényviszonyok Lator költészetében: a tudat számára így világosodik meg mindenkori léthelyzete, és így húzódhat az egzisztencia túl erős fénye elől a barlangmély, a bozót, a fészek, az archetipikus öl derengő homályába, és abból a homályból újraindulva szikrázhat, lobbanhat föl a ráismerés bizonyossága.

Én

Lator költészetében a lét nem a költő felnagyított személyes énjének kivetítése: sőt minden közvetlenül személyes vonatkozást lehánt a lírai élményről. Tárgyasítja létélményét, de ez nem szerep- és alakváltásokban nyilvánul meg, mint Weöresnél: nem halad folyamatosan a közvetlen személyesség felé, mint Pilinszky. A teljes publikált életműben egyes szám első személyű személyes névmás összesen ötször fordul elő: kétszer az ifjúkori versekben, ami meglehetősen adat a pályakezdetéről (MÁRIÁNK, 1950, HITETLENÜL), háromszor AZ ELHAGYOTT SZÍNTÉR-ben, azon belül mindannyiszor a SÁRANGYAL anyagában (ÚJESZTENDŐ, é. n., ADD NÉKEM GYÖNGESÉGFEDT)

DET, Ó MICSODA ÉDENI TÁJON). A FELLOBBAN, ELHOMÁLYOSUL verseiben egyszer sem írja le, hogy „én”. Egyes szám első személyű igealakot a fiatalkori versek közül mindössze tizenben, AZ ELHAGYOTT SZÍNTÉR versei közül tizennyolcban használ. Személyes én ugyanakkor kevés költészetben van jelen ilyen indulati erővel. Minden verstani, retorikai, szerkezeti és stilisztikai elem ezt az indulatot hivatott átadni.

A pályáiv harmadik szakasza

AZ EGYETLEN LEHETŐSÉG című ciklusban a születés és újrakezdés misztériumát a szenvedés mellett most már az áhítat kíséri. A létezés ajándéknak tűnik: „mily meg nem szolgált irgalom / aranykoronás napja fénylik”, kérdi az IRGALOM (1970) című versben. AZ ÉDENKERTI VIRRADAT (1970) egyes szám harmadik személyű, de háttérben hagyott alanyát

„megrohanja hirtelen
tündöklő léte, földi
sorsa, mint csonthéját a mag,
hézagatlan betölti.”

A kötet záróciklusában a születés, majd a lét áhítata a halál felé ível. A VÁRAILAN KEGYELEM (1969) című versben „tündöklő izenet” a lét, amely visszaárad „a mozdulatlan csönd fészke felé”. De mennyire más csönd ez, mint a SÁRANGYAL ötvenes évekbeli elnémulásának csöndje. AZ ELHAGYOTT SZÍNTÉR (é. n.), a MIKOR KORMOZVA CSONKIG ÉGNEK (1975) elmúlás- és halálmotívuma nem a visszafojtott létezés megszakítása, hanem a lét áhítata és kegyelme utáni visszatérés a „nagyobb halál”-ba, még ha az ASZÁLY (é. n.) depresszív zárata (miközben a konkrét versmagot tekintve az emberi leépülés rajza) az ötvenes évek sötét kiúttalanságát idézi is, ahol az élet

„Hiába fészkel meg lakatlan
sorsokban, elhagyott alakban.
Eszélyek múlnak el felette,
s értelme nem tud megjelenni.”

Ez a szikkadt meddőség nem főszólam a ciklusban, de visszatér, méghozzá hangsúlyos zárlatokban (AZ ELHAGYOTT SZÍNTÉR: „S elforognak a szintelen / álmok fullasztó közegebe”), mint veszély, lehetőség, fenyegetés:

„A szív a hús a csont sötét virága
elvetve sarjad láthatatlanul
a szív a hús a csont fekete máglya
poklára vetve romlik alakul”

amit szüntelenül ellenpontoz, hogy

„lángol hogy magával feleselve
beteljen egy fehérjecsöppje terve”
(A SZÍV A HÚS A CSONT, 1974).

A létezés nincs megakasztva, csak értelme nem látható át. A halál pedig nem az utolsó szó: nem a vég, gondoskodik erről a nemzés-szülés-születés, a szaporodás megannyi erotikus, buja aktusa. A TEREMTÉS (1970) például párverse a korábbi SZOMJÚSÁG-nak. Ez utóbbi a szerelemvágy, míg az előbbi a női aspektus leírását nyújtja.

Ha az imént egzisztencialista filozófust hívtam segítségül, most azt mondanám, ha Camus szerint „Csak egyetlen igazán komoly filozófiai kérdés van: az öngyilkosság” (AZ ABSZURD ÉS AZ ÖNGYILKOSSÁG, in: SZISZÜPHOSZ MÍTOSZA. Magvető Kiadó, 1990. 195. o., fordította Vargyas Zoltán), akkor Lator szerint egyetlen igazán komoly költői kérdés van: az életadó szerelem. A szeretkezés: a gyönyör, amiből születés, élet, újjáéledés fakad. A ciklus utolsó szava – egyébként ezúttal művészi teremtésről szólva – a „majdnem-mozdulás”: „egy nyitott száj a kőben, szinte hang már; / vagy öt szikár ujj majdnem-mozdulása” (A SZOBRÁSZ, 1970). A kötet így a teremtés életadó mozdulatával ér véget.

Kompozíció

A líratörténet mindig produkált költöket, akik nem pusztán különálló verseket, hanem a világról való lírai látomásukból komponált életművet alkottak. Ilyen volt például Blake, Yeats, Ady, Szabó Lőrinc. Ilyen Lator is. Koncentrált, intenzív lírai életművében egyetlen kérdést vizsgál. Motívumvilágának zárt rendszere modellálja a vizsgálandó világot: költészete szövevényes utalás- és összefüggésháló-jával megsokszorozza önnön belső terét. A testi létezés, a nemzés, születés képei (a lüktetés, a hüvely, a nyirkos barlangmély megannyi változata); a létezés áhítatának optikai viszonyai (fellobbanások, szikrázások, derengések); ezek ellenpontjaként a meddőség, ki-

ürülés sivár és sötét pusztaságainak víziói szervezik az életmű motívumanyagát. Ebből szervezte költészetének háromszor három ciklusát. A SÖTÉTEN, FÉNYBEN három versciklusa a SÁRANGYAL első ciklusának makrováltozata. A SÁRANGYAL első ciklusában a gyötrelemben fogant lét baljós gyönyöre szólal meg. A második ciklusban a metafizikai kín konkretizálódik, és az elhallgatáshoz vezet. A harmadik ciklus főszövege a súlyos tapasztalatok árán kiküzdött metafizikai remény. A FELLOBBAN, ELHOMÁLYOSUL három ciklusa önmagában is zárt kompozíciót alkot: a születés, keletkezés (1) a létezés áhítatán át (2) az elmúlásig (3) ível. A két kötet kompozíciója AZ ELHAGYOTT SZÍNTÉR-ben egyesítve új, nagyobb ívet ír le, ismét csak hármasság tagolásban. A gyönyörből való kiűzetés és némaság első-második ciklusa után az újrakezdés, remény, születés motívuma összefogja a harminadik-negyedik ciklust, ahonnan a kegyelem, halál irányába mozdul tovább a záró ciklus. Ugyanakkor ezekben a ciklusokban megjelenik ismét a teremtés motívuma: A HALLGATÓ BERZSENYI (1976), a HÉRACLIUS GLOSS TÖPRENGÉSEI (1970) és A SZOBRÁSZ (1970) a szellem teremtőereje mellett tesznek hitet.

Figyelemre méltó a szerkesztés módját vizsgálva, hogy míg a SÁRANGYAL verscikletkezdésük időrendjét követve szerveztek kompozícióba: a személyes és történelmi sors lírai objektivációja maga teremtette meg szerkezetét; addig a FELLOBBAN, ELHOMÁLYOSUL anyagát Lator időrendtől függetlenül, motivikusan-tematikusan komponálta meg, kialakítva a zárt kötet szerkezetét és azt hozzáillesztve az előző kötethez is létrehozta az életmű nagyívét. A létezés határhelyzetének problémáját nagy, önmaga fölé kanyarodó spirálmozgással modellálta a költő. A metafizikai kín kérdésre a történelmi rettenet felel, a történelmi rettenet a metafizikai örökévalósággra döbent rá a költőt: az örök újrakezdés személyes létnél nagyobb hatalmára. A kompozíció váza, a versek tartós megmunkáltsága mint csonthéj őrzik Lator lírájának nemesen izzó anyagát.

Ferencz Győző

MEGTELIK KÉPPEL A VERS

Balla Zsófia: *Egy pohár fű*
Jelenkor (Pécs) – Kriterion (Bukarest), 1993.
 114 oldal, 170 Ft

A verskötetek formai és tematikus változatosságán nem kellene nagyon csodálkozni, talán észrevenni sem kellene, hiszen a változatosság a költészet és líra mai szituációjának, úgy látszik, nélkülözhetetlen megkülönböztető jegye. Alig vannak a mai vers poétikájában és verstanában tiltások; az írhatóság keretei nagyon kitágultak, ami különösmód nem annyira az új (vers)beszéd-lehetőségek kutatására irányította néhány jelentős költő figyelmét, inkább az új és a régi választóvonalának eltüntetésére. A szonettforma újbóli felvirágzása csak egyik, bár legjobban látható példája annak, hogy (szinte) minden írható. A régi kelléktárakból bármit elő lehet venni, szerepet és versszerkezetet, érzést és modort egyaránt. Semmire se mondható rá a régi, a régies oly gyakori vádja, és semmi sem tűnethető ki az új, az újdonság minőségjegyével. Ez természetesen megnehezíti a (vers)-kritika helyzetét, ha a kritikát a különbségtevés képességének és gyakorlatának vesszük. Főleg ha a verskötet változatossága nemcsak a választott költői formák és témák szintjén, hanem a kötet szinte minden versében felismerhető áthallások, átfedések, átfuttatások gyakoriságában is meglátható. Mint Balla Zsófia *EGY POHÁR FŰ* című új kötetében.

Egy-egy vers vagy versciklus, miként az egész kötet is, ilyenkor több szempontú megközelítést, akár ellentéteket is engedélyez. Jelezze csak egyetlen vers, az ÉLNI AKARJAK példája, a sokféleséget és változatosságot, ami a hosszabb versek vagy a többrészes kompozíciók természetes formája lehet, ám kevésbé az olyan rövid verseké, mint a példának választott. A versindító „*Itt ülsz és sajnálsz magad*” sor (ön)ironikus hangütés, az (ön)gúny jelzése. Ezt erősíti a második sor lefokozó felsorolása: „*zúzalek, pozdorja vagy, törek*”. Bár itt mintha a széttöredezettség, a régi, a klasszikus modernség témája is felragyogna. A vers hangütése ennek ellenére egyértelmű: az önmegszólítás mintha önlészámolást készítene elő az (ön)megvetést jelző „*sajnálsz magad*” jegyében. Csakhogy a vers a gúnyosra lefo-

kozott indítás után gyorsan és váratlanul a „*Learszived*” és a „*vaspánt nyakéked*” erős képei nyomán emelkedni kezd, mégpedig a szétterjedtség hagyományos lírai témaköre felé, ahol már kevés helye lehet az iróniának. De ez az emelkedés is milyen furcsán történik. Két másik versre utal, miközben lejátszódik. A MOST VAN HÉT VAGY NYOLC című vers sorait idézi fel: „*Számoljatok fölöttem / hátha fölkelek még.*” Mint a szorítóban a „K. O.” kihirdetése előtt. A lesújtó lefokozás után a föl-emelkedés esélye. A másik vers a TÉL. TŰL. című, melynek indító sorai mintha ugyanennek az emelkedésnek a leírásai volnának: „*Mellkasomban egy köteg rőzse, / aláfutásos, / nem tudnak kijönni a képek.*” Amikor *kijönnek a képek*, az írás ez maga, akkor tűnik el az ÉLNI AKARJAK versindító (ön)lefokozása. Mintha a leterített költői szubjektivitás küzdelmét látnánk a versért, a költészetért. Nemcsak a befejezett verset tehát, hanem a vers születésének a kínját is, nemcsak a szubjektivitást, hanem a személyiség önvédelmét is. Súlyos teherrel, „*hámbafogva*” áll fel a „*testfogoly*”: a rövid versben egyre sűrűsödnek a képek, egyre erősebbek és egyre szűkebbre szabottak is, hogy aztán a „*zúzalekből*”, a „*köteg rőzseből*” végül egyetlen súlyos téli (táj)kép bomoljon ki: „*mint károgás a ködben, / erre-arra hulló testellen varjak*”. Amikor a képek lépcsőin felemelkedett és felállt a költői én, akkor meg hirtelen ismét visszafogottá válik, hiszen a képsort hasonlattal zárja: „*szállsz, mint károgás...*”. Valóban *tájkép* tehát, azok közé a komplex hasonlatok közé tartozik, amelyekről Nemes Nagy Ágnes írt meggyőzően szép tanulmányt. Így előkészítve a vers kétsoros zárófutama: „*Sugallat leszel, tested félrelökve. / Van ki formátlan léted egybetartja?*” már mintha fényévnnyire lenne a gúnyolódó „*sajnálod magad*” hangütésétől, ami alig tíz-egynéhány sorral korábban hangzott el. A „*formátlan lét*” szókapcsolat is milyen nagyot változtat a második sor lefokozó felsorolásán. És csak ennek az átváltásnak a nyomán ismerhető fel a felsorolásba ékelt „*vagy*” létige létérzést ki-mondó jelentése.

Honnan nézni hát e versre, miközben az sem mindegy, hogy közvetlenül a kötetzáró vers előtt áll, mintegy lezárva a kötet egyik zenei és jelentésszólását, az önmegszólítást és a szerelmet. Az irónia felől, melyet, bár-

mennyire erősek is a felemelkedést és a meg-szólalást – „*kijönnek a képek*” – jelző sorok, mégsem vehet le a vers egészében? Vagy a képformálás, a metaforikus nyelv és a hasonlat klasszikus modernségre utaló költői gyakorlata felől? Vagy éppen a bölcsélet irányából, ha már a „*formátlan léted*” áll a zárósor közepén? De megközelíthető lenne a zeneiség nézőpontjából is, mint Balla Zsófiának szinte minden egyes verse. S nyomban itt a másik kérdés is: nem volna hát olyan középpontja ennek a versnek (és költészetnek), amely az egymásba futtatott szólamokat, jelentésszinteket, az egymással is szemben álló beszédmódokat, az egymással perlekedő képeket egybefogná, egybetartaná, ahogyan az ÉLNI AKARJAK zárósora kérdezi? Az így felépített, a középpontot csak kereső vers (és kötet) maga is „*zúzalek*”, „*törek*”? Ami végül is a szubjektivitás önironikus lefokozásával jól össze is cseng.

Nem kell a válasz, hiszen a kérdés (rejteten) az EGY POHÁR FŰ című kötet leírása; ténykérdés tehát. Több alaphangja van a versnek, változatossága egyúttal többszintűség is, a vers és a kötet rétegzettségének jele. Mint a megrázó EGY TÖRTÉNET VIRÁGAI című versé vagy a háromrészes AZ ÉV FORDULÓJA meg a Berzsenyinek ajánlott TÉL KÖZELÍT, a Rilket említő A GYŰMÖLCSEF, az EGY JÓZSEF ÁRIFILA-SORRA készült szonett-pár, a két siratőnének: SZÓ VAGY: NEMES NAGY ÁGNES és a Vas István emlékére írt MENNYEI VÁGIA – megannyi fontos verse e könyvnek. E verscímek is jelzik, más versekből is jól kiolvasható, hogy a változatosságnak Balla Zsófia verseiben erős műveltségi háttere van mind a klasszikus modernségben, mind pedig a költészet múltjában, az archaizmusokban, a népi forrású képköltésben, a zenében. Am a középpontot, az egybetartó szellemi erőt és lírai hangoltságot csak nosztalgikaként ismeri. E versek megközelítése ezért tényleg a választás, a (vers)olvasó választásának függvénye volna? De kinek van akkora (vers)olvasó tapasztalata és fölnyene, hogy a kötet változatosságát felröva valamilyen „helyes” olvasatra rámutathasson? Nincs ilyen fölnyenes (vers)olvasói tapasztalat, se nézőpont. Mert az itt kiemelt versekhez oda kell még számítani azokat is, amelyekben szerelem és szorongás, a közelmúlt történelmének életet és lelket nyo-

morító, gyilkos terhei szólalnak meg, és ezek a jelen történéseit is beárnyékolják, mintha elpusztíthatatlan volna az erőszak, ezzel együtt a személyes meg közösségi veszélyeztetettség érzése; jogos hát a költő kérdése: az ÉLNI AKARJAK-kal egybehangzóan lehet-e „Az Úr vendégeként / Élve maradni”? (VENDÉGSÉG.) A gyötrő élettapasztalatok gyűjtömedencéje az „alaktalan / rémítő tudás”: „Most már leengeded az önt. Tudod / hol az alj, az iszap, a folyómeder.” (AZ ELMENŐHÖZ.) Bármennyire súlyos „tudás” ez, a maradni és az elmenni súlya egyforma, és bármennyire vészjósoló a belőle fakadó „iszonyú szomjúság” (LEGYÉL), Balla Zsófiát nem a némaság és a (költői) elnémulás keríti hatalmába, nem a képeket visszafogó „köteg rőzse” uralkodik el költői közérzetében, hanem – éppen ellenkezőleg – (ez is milyen fordulat) a költői nyelv megáradása. Archaikus szavak és szóösszetételek, visszajára fordított szólások és állandó szóösszetételek kerülnek a versekbe, néha a köznyelv jelei is, a sorok is fellazulnak, és mindez, egészen visszafogottan, helyt ad még a régi verselési módoknak, sor- és strófászerkezeteknek, a hangzók hullámzásának és dallamosságának – a költői beszéd további változatosságának megannyi bizonyítéka. Nem a vigasz jelei ezek Balla Zsófia verseiben, de a derűci mindenképpen. Van ebben a nagyfokú és hangsúlyozott poétikai, nyelvi változatosságban bőven a szigorú játékos derűjéből, aki a szembenézésben a megértés bizonyosságát hirdeti, a szellem és az individuum fölényét a történelem meg a tapasztalat vészjósoló morajlásán. Lépersről lépésre, versről versre nyílik ki ez a veszedelmet rejtő derű Balla Zsófia versében, ahogy „írássrajz ez a sok fonál”. (TÉL. TÚL.) Vagy ahogy „A rőzsa nem figyel. Virágzik.” (METSZÉSPONT.) Megint másként ez a derű: „Az ünnep ugrásrakés: / a szívben / tölgyfa-terebélyű.” (AZ ÉV FORDULÓJA.) Mészöly Miklósnak ajánlott vers ez az utóbbi, a tölgyfa a szívben pedig Nemes Nagy Ágnes ÉJSZAKAI TÖLGYFA-ja. Nem a jókedv és a vigasság derűje tehát, hanem a gondolkodásé: „írássrajz”; a létezésé: „virágzik”; a szív terhe: „tölgyfa”.

Hogyan látható be mégis e kötet változatossága, bőrsége, gazdagsága? A válaszban mindjárt két szókapcsolás: „szívárványszavak” (VIASZ EREK) és „szósa” (SZÓ VAGY: NEMES

NAGY ÁGNES) meg egy verssor: „Egy sornál nincs keményebb” (A SZÍN). Talán nem túlzás, ha azt mondom – a rendkívüli változatosságot lekötve –, hogy az EGY POHÁR FŰ versvilága akár e két szóösszetételből és az idézett versorból is kibontható, hiszen a kötet versei „szavak és gesztusok szálaim”, az „írássrajz” vonalvezetésén futnak: érzelmi telítettségük, gondolati ragyogásuk, a létezés kétes derűje a szavak jelentésének holdudvarában alakul képpé, metaforává, zenévé. Ezeken a nyomvonalakon történik meg az, amiről a könyv fontos versében, az EGY TÖRTÉNET VIRÁGAI-ban szól: „A sors verssé lesz, szöveggé. Testté.” Az átváltozás története minden verse. Van a világlélmény és világgép, vannak az évek és a történetek, van az elnémitő tapasztalat, van a világ, és van az én, ami „sors”-nak is mondható, és mindebben ott rejtőzik – „Fű közt fészket rejtő madár / meredten ül, kaszára vár” (BUJDOSÓ ÉNEK. MÉLYPONT) – az átalakulás várakozása, hogy vers, szöveg lesz. „Testté” lesz. Halállá, hiszen, mint a madár, fű közt, „kaszára vár”.

Csakhogy hosszú folyamat ez az átváltás és „átváltozás”. Van is a kötetben egy ilyen című vers, a PARAFRÁZIS ciklus első darabja, a „Ki ill vagy – nem vagy itt” veszteségerzésnek, a várakozás és az elvágyódás felerősített hullámzásának verse. Az „átváltozás” a bensőben történik, kint „széthúz a tér”, bent az ismeretlen „kin” két súlyos képben: „Az olvadt nap, ólomszél” és a „félíg pörzsölt” fák, melyeken „kis olvadt jajgatás lóg”. Ezt a mélységes kettősséget és terhet, az egyidejű itt- és nem ittléte, mielőtt belesüppedne a sötétbe, a ködbe, az éjszakába, az ismeretlenbe, mielőtt beállna a kín, hirtelen feloldja „A szag rőzsát terem” mintha frivolra mintázott szólásfordulata, majd már ezen a felborított, gúnyba igyekvő nyomon megjelenik a visszas angalkép: „Égy angyal jár idétlen, / igen és nemtelen”, amelyben a túl hangos rímpár, visszatükröződve a vers egészére, fordít is rajta – ebben volna a címbe közölt „átváltozás” rejtélye? –, érvényteleníti, lehűti az előző sorok erős érzelmi izzását. Az ÉLNI AKARJAK felépítésével szemben ellentétes versépítkezés, ott az ironia indította, itt viszont zárja a verset; de mindkettő áthallatszik ez a hangütés. Itt a kinti „tér” és a benti „kin”, amott a képek lépcsőzetes el-

rendezése a rálátás, a felismerés, a pátosztól függetlenedés zónájába fordítja át, változtatja át a verset. E két verssel Balla Zsófia a líra bírálatát írja. Ez a bírálat arra figyelmeztet, hogy az ő költészetében még adottság, valójában „befejezetlen” a modern líra tervezete. Még van esély, mondja a pátoszról lemondó, de az iróniát is távol tartó vers, a modern líra paradigmájának életben tartására, bár más-ként, mint akár Rilkenél, Babitsnál, Nemes Nagy Ágnesnél, akikre egy-egy versében hivatkozik, vagy akiknek szavai és motívumai az ő versében is fel-felbukkannak. De nem merül el a vállalt és (fél)tvé őrzött örökségben. Egyrészt a „szivárványszavak” többretegű jelentése, másrészt a „szósav” roncsolása tartja vissza a hagyományban való biztonság keresésétől. A „szivárványszavak” színes és ragyogó íve alatt csak a képzelet léphet át. Ezért a lét érzése ez inkább, és nem a lét érzékelése. Eltűnő, egyre távolodó, megfoghatatlan, elérhetetlen. Közben vonzó, elkerülhetetlen. A létige érzéstartalmán ível át a „szivárványszavak” lebegése. A „szivárványszavak” borította létérzés Balla Zsófia minden versét „elárasztja”, ahogyan A LEVÉL című versben írja: „a belső térben minden / bordacsücsöt, hélést, folyam / vonós-zenével hömpölyög, eláraszt / hogy bőröd színiég kiül”. A létérzésnek ez a zenével átított áradása mutatja fel a dráma eltéveszthetetlen és mélységesen fájdalmas derűjét is. Ám itt nem áll le Balla Zsófia verse. Mert a beszédnek, a kimondásnak, a képformalásnak, a megnevezésnek súlyos derűjét felsértik a savak, a „szósav”, amely roncsol, darabokra tör, szavakat szel ketté, és „szótól üres időpart”-ot (KÉPESLAP) teremt. A „szivárványszavak” eltűnnek a távolságban, a „szósav” szavakat csonkít, és mégis kijönnek a képek. Mint a KÉPESLAP két zárósorában: „Minden összetört és összeállt. / A fák, a folyó, a közöny, az almalevek.” De hogyan lehetséges a „szótól üres időpart”-on az egymást követő „összetört és összeállt”, mi az – a versben –, ami a „formátlan léted egybelertja”? A sor keménysége: „Egy sornál nincs keményebb.” A sor megformálása, a sor ritmikus és zenei elrendezése, akár a kötött, akár az EGY PÓHÁR FŰ című kötetben gyakori szabad sorfajták kimunkálása teremti meg a kimondatlan kapcsolat ittlét és itt nem lét, „összetört és összeállt”, a lét érzése és a lét elvesztése között. „Körötted sivár törmelék / merő

anyag” – írja A SZÍN című „változatokban”: ezt a sivár törmelékét és zúzalékot, ami a világmentés képe, a lét érzékelése a külvilágban, alakítja verssé a kemény sor. A költői beszéd megőrzésének és egyben a fájdalmas derűnek is éltető, fenntartó tényezője az „egy sornál nincs keményebb” költői tapasztalata. De ez egyben azt is jelzi, hogy Balla Zsófia költői világa, témaköre és formakészlete egyaránt a klasszikus modernség hagyományát tartja fenn, a költészetnek – a magyar költészetnek – egy olyan korszakában, amelyben a modernség tervezete már (mintha) kiürült (volna).

A modern líra hagyományának Balla Zsófiánál látható ambivalens fenntartása a mérték kérdését is felveti. A sok töredezettséget, a „szósav”-val roncsolt „szivárványszavak”-at, a rezignált világmentelmezést, a zenében rejlő létérzés homályát a mérték tartja izzásban. A világtapasztalat törmelékén a mértéket választó vers lép át. A vers átmentése ez az evidens veszteségből a költészet látható és érzékelhető derűjébe. A kötetzáró vers utolsó soraiban ez az átmentés programként olvasható ki a következő hajnalképből: „most / vált az idő: / ágak közt átiú a hajnal” (AZ ÚJ ÉV HAJNALA EGY PÉNTEK). A MEGSZÓLÍTÁS-ban ez áll: „a mérték / szándéktalan. Nem töliünk való.” Mert: „több mint élet”. A mérték e vers kontextusában az „egy sornál nincs keményebb” nyilatkozattal van közvetlen összefüggésben. A mérték a sor tulajdonsága és attribútuma.

Ezért mondható, hogy a mérték (és vele a kemény verssor) többretegű sajátossága Balla Zsófia versének. Hiszen minden verséből kibontható – mint az ÉLNI AKARJAK és az ÁTVÁLTOZÁS címűekből – a mértékalkotó és mértéktartó elrendezettség akár ritmuskép, akár rímjáték, akár verselési fordulat, akár zeneiség formájában. Az újabb magyar költészetben kevés az ennyire hangsúlyozott melodikusság, vagy ha van, ellenkező előjellel van. Balla Zsófia ebben is a hagyományos modernség tervezetét követi: a metrum, a rím, a zeneiség sorformáló szerepét nem áldozza fel, még az ún. szabad ritmusú, sorformát alkotó versekben sem, a költemény ún. nyitottságának oltárán, a zeneiséget, a ritmust nem teszi az irónia vagy a groteszk zárójelébe, a képet, a hasonlatot nem rendeli alá az új érzékenység hatalmának. De nem is

tekint visszafelé. Tudja, hogy valami már befejeződött a modern líra és költészet történetében, és ami véget ért visszavonhatatlan. Ám megmaradt a tanulás e bevégződés keretében: „*Halrajok morajlanak, aranylanak / nyelveden, sőt tanulsz tengerül*” (LEGYÉL). És a „*Szavak, sav, só*” (MOST VAN HÉT VAGY NYOLC). Meg az „*Olvad a só*” (EGY TÖRTÉNET VIRÁGAI). Ami így együtt – a tengerül tanulás, a sok só, a halrajként aranyló szavak – mi mást hoznának, mint „*iszonyú szomjúság*”-ot, az elnémitó vágy fájalmát. Ebből a költői téma szintjén a szerelem virágai fakadnak, de ezen túlmenően a vers hatalma is, a még (mindig) írható modern versé. Mert a képek előjönnek a némaságból, a fájdalomból. S nem a játék kedvéért. Valamit mégis meg kell és talán meg is lehet őrizni mindabból, ami elmúlt akár a költészet történetében, akár a szerelmi (lét)érzés témakörében.

Mit sem változtat Balla Zsófia ezen a meglepő „rímhelyzetben”. Ebben a szituációban szívós keménységgel őrizi a költészet történetének és a lírai létérzés témaköreinek elválaszthatatlan összefonódottságát. Ezt mondja el – a versről (is) gondolkodva – az EGY PÓHÁR FŰ minden versében.

Az EGY TÖRTÉNET VIRÁGAI-ban szinte kibogozhatatlan a történet, mert csak a verscím jelzi, a vers nem lép rá a narráció linearitására; a képek – „*a történet virágai*” – lépcsőin épül: az alászálló éjszaka nyugalmas képsorát sorról sorra, szakaszról szakaszra töri fel az egymáshoz egyre lazábban kapcsolódó és mégis egyirányú, az egyre irányuló emlékképek, látomások, álm nyomok, a só, a homok, a por – „*A szememen üvegpör, vízpor*” – együttese: „*Idő, kárhozat: minden a helyén*”. S ebben az egybefogó, egész verset elárasztó érzéshullámban lassan evidenssé válik a mozgás, a test rejtélye, a test és a világ titokzatos mozgása, a megmerülés a létben, ami egyszerre létérzés és vers, mert a hullámozást és mozgást, a szerelmet és a könyörgést, a testet és a test belső világát, amiről oly keveset lehet tudni, a mérték rendezi el, ütemek, dallamsorok, ismétlődések, rejtett párhuzamok, alkalmi szókapcsolatok („*sóvározó árny*”, „*alvadt metódusok*”) alakjában. Így áll elő az átváltozás, az a rejtélyes folyamat, amit e vers már értelmezett sora – „*A sors verssé lesz, szöveggé. Testté*” – közöl.

Kettős kulcs van ehhez a túlrétegzett, a hermetikus hagyományról sem megfélemlítő versvilághoz. Az egyik Balla Zsófia helye az újabb magyar lírában. Idegen tőle a profetikus pátosz, bár a hangja emelkedett. De ez az emelkedett hang a személyesség kapuit tárja fel. A személyességben az emelkedettség ellenére sincs szerep, csak létezés van. Amiből következően a versekben nincs leírás, csak képek egyidejű vonzódása és kölcsönös taszítása van. A pátoszt és próféciaát ebből a tiszta lírai szituációból, legyen szó szerelemről vagy történelemről, Balla Zsófia a kép erejével, a megjelenítés erősségével, látomással és indulattal utasítja ki. Ez köztes helyet jelöl ki számára az új magyar költészet színképén. Nem szakít radikálisan a klasszikus modernnel, ez több szempontból is kimutatható az új kötetben. De nem idegenkedik a radikálisan elszakadók versvilágától sem. Úgy fogadja el az utómodern versvilágát, hogy együttérzéssel visszatekint felettük a modern magyar líra lezárult nagy korszakaira: őrizi, ami még megőrizhető, és írja, ami még írható e tradícióból. Az egyre kevésbé írható modern vers nem szül azonban hiányérzetet, mert okot sem ad a radikális szakításra. Kemény verssorokat formál „*szívárványszavak*” alatt, de nem hátrál meg a „*só-sav*” roncsolta laza verssor kihívása előtt sem, a nyelvjátékot sem iktatja ki versformáló eszköztárából, ahogy a tájnyelvi, az alkalmi és az archaikus nyelvi fordulatokat sem, sőt sokszor újít fel néprajzi jeleket is. Más szóval a költői szemlélet váltását nem követi túl elszántan, de a modernitás hagyományos tervezetét sem vállalja hiánytalanul. Ezért köztes az ő helye a magyar költészet mai színképében, ami semmiképpen sem közép, de mindenképpen individuális versformáló gyakorlat, és a kötet hangsúlyos formai és tematikai változatosságát indokolja. És éppen ez a különös versformáló gyakorlat a másik kulcs Balla Zsófia költői világához. Amiből nem egyszerűen jelentős művek születnek, hanem – mint ama képek – a költői beszéd és létérzés fájldalmas derűje jön elő belőle.

Bányai János

„MI VAN AZ AJTÓN TÚL...”

Kálnay Adél: *Szindbád ismét elindul Széphalom, 1993. 134 oldal, 180 Ft*

A gyermek az, aki szeretné tudni, mi van az ajtón túl, s aki ugyanakkor biztonságra, védelemre, megragadható koordinátákra vágyik. Tudni akarja, mi a jó és mi a rossz, tetten érni, mi a szeretet. A SZINDBÁD ISMÉT ELINDUL lírai énye gyermek, jobban mondva útját vesztett gyermek, aki az anyától biztonságából már kiszakadt, de az erős és hölcs felnőttkorra hasztalan áhítozik.

E köztes állapotra jellemző útkeresés, félelem, magány és kétségbeesés szövi át Kálnay Adél írásait. *ÁLMAIM ÉS FÉLELMEM* című novellája jól meghatározza azt a pozíciót, amelyben és amelyből végbemegy ez az érzékeny, bár nem sokra jutó, tapogatózó és olykor-olykor valami lényegit érintőlegesen súroló keresés. „Szeretném meghatározni helyzetemet ebben a világban, és nem megy.” Helyzete az, hogy nincs helyzete – nincs helye. Fiatal nő a pszichiáternél, az összeomlás határán. Félelmek, ijesztő álmok között vergődik. Érték fosztotta világ: ez a jelen; a múlt az az értékgazdagnak remélt világ, amelyet nosztalgiával vesz körül. Novelláinak jelentős része a múlt újraelése, az elveszített értékek keresése emlékeiben, gyermekkori színhelyeken.

A keresés a nagymama portréjának megrajzolásakor jár a leginkább sikerrel (*FÜGGŐNYÖN INNEN ÉS TÚL; MIRE MEGGONDOLHATNÁNK, MIT KÉNE TENNI*). Veszélyes vizeken evez Kálnay Adél, hiszen a humánusra jellemző pozitív értékek – mint szeretet, szelíd-ség, hűség, tartás – csak megtestesítve, megtestesülve, sőt igazán csak drámai módon megjelenítve értékek. Az érzelmesség könnyen válik érzélgősséggé, az írói kommentár erkölcsprédikációvá. A nagymamáról szóló történetek azonban a gyermek figyelő tekintetén szűrődnek át: ez mesterkéletlen egyszerűséget ad a szövegnek, és sok minden kimondható, ami egyébként nem biztos, hogy az lenne (amikor a családtagok csodálkoznak, miért ápolja panasza nélkül a nagymama a dédit, a kislány azt gondolja: „milyen buták, hát biztos azért van így, mert annyira szereti” – majd megkérdezi: „ugye azért nem hagyod másnak cipelni dédikét, mert te szereted a legjobban?”). A kemény, büszke nagymama lénye méltóságot

áraszt; szeretete álcázott, majdnem szégyellt, de szinte a lélegzés természetességével nyilvánul meg mégis (édesanyja, a dédi, majd férje, a nagymama iránt). Alakja szagztatott, balladai párbeszédéből és gyermeki impressziókból áll össze. Jobban mondva keveredik a gyermek és a felnőtt elbeszélői nézőpont: a felnőtt hang többlet, amennyiben fokozza a leírás képi erejét („hatalmas termetét az idő sem tudta lekoptatni”), zavaró viszont, amennyiben az erkölcsi kommentátor szerepét öli magára („Igen, az ember önző, ha már más nem, hát érzelmi hasznom legyen a másik létéből”).

Kiemelkedő, a két nagymamátörténet mellé állítható a *TALÁLKOZÁS* című novella. Az egyébként ingadozó minőségű írások szinte valamennyi erénye megtalálható itt: színgazdag, képszerű, mégis kevés szavú tájleírás („Fent a kékség volt és a nap, úgy értek ki a ködből, mint egy alagútból”), s az impressziók segítségével megragadott jellem. A nagymama portréja – „akiről azt mondják, amilyen fából őt faragták, az a fa nem faragható” – erőteljes ecsetvonásokból áll össze. Nincsen túlfecsegve, kapcsolatai nem sematikusak. Ismét az unoka mesél, a zabigyerek, akit a szigorú nagymama befogadott és felnevelt. Ám valamilyen okból ugyanő a vak ember fiát, a kis birkapásztort Ignácot gyűlölte, s ezen akkor sem tette túl magát, mikor az megmentette unokája életét (csak jóval később, amint megtudjuk Ignác szűkszavú beszámolójából). Ez az unoka tér vissza felnőttként a faluba, s először nem ismeri fel hajdani játszópajtását, aki az ő megmentése közben sántult le. A szeretet és gyűlölet ambivalenciái, a belső küzdelmek és vonzalmak utalások szintjén, visszafogottan jelennek meg, s mindez metaforikus jelentőségű térbe helyezve: az „*Óriás tenyere*”-re, aki bármikor összezárhatja ujjait a kis tanya épületei fölött.

A kötet címe Krúdyt idézi, noha a SZINDBÁD írójával csupán a technikai hasonlóságok (kalandozás a múltban) és az impresszionista stílus rokoníthatók, s az utóbbi is csak a leg-sikerültebb esetekben. Ilyenek fényekből, hangokból, benyomásokból összeszótt, festői impressziót hagyó, emlékhordozó képei: „*A keskeny fénycsík keltémetszette a szobát, a fényben játszó porszemek egy vizeses permetfüggőnyét idézték... Ez a kép nagyon gyakran megjelenik előttem, egy fényből-porból szállt függöny mögött ott van dédanyám, s én nem látom őt, csak tudom, hogy ott*

van, s ott is lesz mindig ilyen és hasonló függönyök mögött” (FÜGGÖNYÖN INNEN ÉS TÚL). Emlékei fény-, hang- és illatimpressziókhöz kapcsolódnak: „...ez a pár szó kitörölhetetlen lett, s valahányszor avarszagú füstöt érzek, hallom tisztán, s már hallani fogom, amíg csak élek.”

Legszébb hasonlatai népiesen ízesek (a hegyekről írja: „öregségükre szelidek lettek, a termőföld úgy rakódott rájuk, mint öregemberre a bölcsesség”), vagy népiesen líraiak („...a pillanatot sohasem tudja megragadni. Kimúlik kezei között, mint valami apró madár”). Tájéleírásaiban van frissesség, és kevesebb a közhely (jöllehet arra is akad példa: „a búvősa... másik két ága se-gélykerően meredezett az ég felé”), kevésbé mondható ez el a lelkiállapotok leírásáról. A már említett ÁLMOK ÉS FÉLELMEK Eszterjét a meg nem értettség, a magány és a kétségbe-esés szorongatja. Nehéz e váltig ismert emberi tapasztalatot a közhelyeken túlemelkedve ábrázolni – a szín- és hanggazdag álom-és emlékképek közt a novella mindegyre egy már-már szenvelgő női naplórészlet szintjére laposodik: „Itt vagyok, egyedül vagyok, nem ér-tenek engem.” „Tudod, amikor ott álltam és néztem őt, nem a fájdalom fogott el, a kétségbeesés, hanem egy furcsa nyugalom.” Vagy egyes szám harmadik személyben: „Huszonöt éve kinyáit hordozza...” „...nincs sefelet, nagy ívesség a lelke. Szinte észvesztve rohan a kétségbeesés elől, mintha ki tud-na futni önmagából.” „Miért vagyok? Mi az életem értelme? Hogyan juthatok a titok nyíljárja? S van-e titok egyáltalán? Úgy érzem, megőrülök.”

Ha ezt minősítjük kérdésseltevő, „kereső” novellának, van az írásoknak egy másik csoportja, amelyben valamiféle „révbe érkezés” fogalmazódik meg. A keresés és a válaszadás háttérben egyetlen, többször is elhangzó kérdés feszül: mi az, amiért érdemes élni? Válaszaiban – finom lírai köntösbe burkolva ugyan – felületesen vallásos sémák érhetők tetten: elvonulunk a világtól, hogy végre csendben legyünk és magunkba nézzünk, s ott felfedezzük, hogy a szeretet az, amiért élni érdemes (VÁRAKOZÁS). Vagy: a durva érzéketlenség, szeretetlenség világában megjelenik a gyermeki szelidség, tisztaság, rácsodálkozó ámulat, ez utóbbi hatására megtérhet egy-egy érzéketlen durva, vagy a rokon lelkek találkozhatnak, s a magány megszűnik. E sémák által megszabott pályán mozog A JELEK A MÚLÓ IDŐBEN, A LÁNY ÉS AZ UTAZÓ, az EGYEDÜL, a VÁRAKOZÁS, az AMIT MEGTART

AZ EMLÉKEZET ÉS az ELIRAMLIK MINDEN, MI JÓ ÉS ROSSZ.

A JELEK A MÚLÓ IDŐBEN című írásban a főszereplő férfi viszolyg a disznóöléstől, s viszolygásában rokon lélekre lel sógora kislányában: „Könnyű kis kéz érintésére riadt... Te is félsz, kérdezte a kislány, és a szemében riadt fények villantak.” A kislány kivezeti a férfit az erdőbe, s megmutatja neki a megszelídített őzet, akit répával etet. E történetek végső hangulati kifutását már félidőben lehet sejteni, az érzéketlenek és szelíd lelkek kontrasztja érzelmesen kiéleződik („olyan érzése támadt, mintha mindig így mentek volna ők ketten kéz a kézben, át végtelen életeken szeretetet és békét hordozva magukban”), az olvasónak nem sok munkája marad. Az ELIRAMLIK MINDEN, MI JÓ ÉS ROSSZ (egy bölcs öregember és a faluközösségből kilógó, „teljesen más” kislány egymásra találása) című novella életszerűségéből épp azáltal vesztít, hogy túlon túl észrevehetően illeszkedik „a rokon lelkek találkozása az ellenséges világban” sémába (az öreg túl bölcs és keneteljes, a kislány túl törékeny és túl szelíd), míg a nagyanyatörténetekben nem domborodik ki hasonló séma. Ezen a pályán haladva akaratlanul is a már-már hatásvadász érzélgőség a végállomás, mint A LÁNY ÉS AZ UTAZÓ című novellában, amelyben a csúnya, értelmi fogyatékos kislány együgyű öröme egy leledett emberi érzéseket vált ki a kiábrándult, közönyös világfiból („a lány csúnya, öreg arcán egy könnyesepp gördült végig, aztán még egy, s ezek mind az Utazó szívére hullottak”).

A kötet zárónovellája (SZINDBÁD ISMÉT ELINDUL) – látomás a miennyei boldogságról, az „állóan és egyenletesen áradó fény”, a trónuson ülő uralkodó személyre szóló áldása – mintha a „révbe érkezés”, „megérkezés” történeteit szeretné megkoronázni, ám a transzcendens élmények, különösen a „megtérés-ként” megélt világlátás- és életfordulat megjelenítése a kereszténység évszázadai során semmikor nem volt problémamentes az európai irodalomban, és éppenséggel nem az a huszadik század végén. Kálnay Adélnak sem sikerül e próbálkozás: az „úton levés” (in statu viae) és a „révbe érkezés” paradoxonjaival aligha boldogul a modern próza (legfeljebb hitbuzgalmi szinten). Talán a misztikus líra bizonyult mindeddig az egyetlen műfajnak, amelyben a Kálnay által is keresett és vágyott „láthatatlanok” a műalkotás terében közvet-

len személyességgel megragadhatók. Néha elérkezik ugyan egy-egy kegyelmi pillanat, például: „*Egyenesedj föl lassan, megközelítőleg úgy, ahogy a fű nő. És én nem tudom megtenni, pedig annyit figyeltem.*” Az emberi méltóság e metaforikus megidézése – talán némileg szabad asszociációval – akár a HEGYI BESZÉD szavait is eszünkbe juttathatja: „*ha pedig a mezőnek fűvel... így ruházza az Isten; nem sokkal inkább-tetekel, ti kicsinyhitűek?*” Kár, hogy a bőbeszédű keresésben kevésszer történik, történhet meg, hogy bibliaidézgetés helyett valóban bibliai súlyt nyernek a szavak. Sajnos jellemző a szöveg ingadozó minőségére, hogy ezek a szavak kevésbé ihletett, prédikáló mondatok közé ágyazódnak: bár talán hasonlóról kíván szólni, pontosan ilyen, amit közvetlenül előtte olvasunk: „*Előbbre kéne jutni, rájönni valamire, s attól kezdve már úgy élni!*”

„*Hiányzik a képességem, hogy mélységeket és magasságokat megmutassak*” – vallja az ÁLMOK ÉS FÉLELMEK főszereplője. Mondhatnánk, hogy korunk nem kedvez a mélységeknek és magasságoknak, de új meg új nekifutással, érintőleges próbálkozással még csak a mélység és magasság hiányát sem lehet meggyőzően ábrázolni. Arra vannak az irodalomnak más eszközei (ha csak a címben megidézett Krúdy szelíden gyilkos iróniájára gondolunk). A bibliai felhangokkal ábrázolni próbált szeretetnek azonban – mint ahogy ott olvassuk – éppenséggel „*szélessége, hosszúsága, mélysége és magassága*” van (EF 3,18–19).

Tóth Sára

A SZOVJET ÉLET ENCIKLOPÉDIÁJA

Alekszandr Szolzsenyicin: A Gulag szigetvilág. 1918–1956. I–III.

Fordította Soproni András

Európa, 1993. 693, 732, 657 oldal, 2500 Ft

Belinszkij az orosz élet enciklopédiájának nevezte egykor Puskin ANYEGIN-jét. Most a szovjet élet enciklopédiáját forgathatjuk. Nem-

igen lehet higgadtan olvasni, ahogy megírni sem lehetett higgadtan.

Műfaja nem határolható be pontosan: a szerző adta alcím – *szépirodalmi tanulmánykísérlet* – szokatlannak is tűnhet. A szépíró itt látszólag háttérbe szorul a mű non-fiction, nem kitalált jellege mögött. A teljes igazság kimondásának, egy tragikus és Szolzsenyicin előtt kellően nem föltárt korszak igaz megvilágításának igénye uralkodik: a szerző által is megélt, megtapasztalt, szögesdrót sövényvel elzárt világ rajza. A félmúlt szembesítése a jelennel. Bár bőségesen tartalmaz önmagára vonatkozó részeket, mégsem öncéletrajz. De nem is szociográfia, noha ezzel a műfajjal rokonítható leginkább. Étkai célzatossága – mint Szolzsenyicin oly sok művében – Tolsztojt idézi. A mindent kimondás belső igénye és nem utolsó sorban a kimondani tudás határozza meg művészi erejét. Az elkövetkező nemzedékeknek nyilván mást nyújt, mint nekünk, kik valamely módon átértük ezt a korszakot: remélhetően a soha vissza nem térő múlt dokumentumaként olvassák majd.

Keletkezésének körülményei nem kevésbé szokatlanok. Egyetlen szerző monumentális munkája, s valóban ércnél maradóbb. Gondolhatunk itt arra a (Gorbacsov sugallta) emlékműre, a MEMORIAL-ra, mely az 1937-es terrorhullám áldozatainak mementója lett volna. De csak az övék: a kommunizmus nevében meggyilkolt kommunistáké. Szigorúan hierarchikus szocreál kolosszus, mely csupán az Eszme (a Téveseszme) áldozatait fogadta volna magába. De a forradalom nem csak saját gyermekeit falta föl. A Szolzsenyicin által emelt emlékmű mindenkit befogad: nem szabályos alakra formált márvány, hanem rusztikus kő (olyanféle, mint amelyet Angyal István képzelt el minálunk) mindazoknak, akik a történelmi szükségszerűségnek nevezett folyamatos tömegirtás áldozatai lettek.

Elgondolkodtató, hogy a térben és időben összehasonlíthatatlanul kisebb magyar Gulag rendszeres föltárása miért nem valósult meg mindmáig, öt évvel a diktatúra bukása után, vesztélytelenül. A szerzőre nem hazájából való kiebrudalás várt volna: munkáját rendezett, legális körülmények között végezhetette volna, a szemtanúk sem életükkel játszottak volna, a gépírónőnek sem kellett volna (részben ön-

vádból, részben a belügyi szervektől való megalapozott félelemből) öngyilkosnak lennie, s ha netán (ami, miként a tapasztalat bizonyítja, elképzelhető) a levéltári források nem is állottak volna teljes egészükben rendelkezésre, mégis lett volna, lenne elegendő adat.

Szívszorítóan ismerős a GULAG SZIGETVILÁG-ban sok minden: a letartóztatás, a vizsgálat, a börtönök. S mégis: nem csupán a méretek mások. Recsket avagy a Hortobágyot nemigen lehet Kolimához avagy Szibériához mérni, s nem csupán azért, mert amazok több Magyarországnyi kiterjedésűek. A könyvet olvasva nem lehet nem gondolni az ötvenes évek sajtójának állandóan ismételtetett mondatára, miszerint a szovjet valóság felülmúlja legmerészebb elképzeléseinket is.

Szolzszenyicin számára az egyetlen viszonyítási alap a cárizmus (igazán nem civilizált humanizmusáról híres) büntetés-végrehajtási rendszere, amely nevetségesen engedékenynek és szervezetlennek tűnik a szovjet rendszer jogszolgáltatásához mérve. (Igazságszolgáltatásról szólni blaszfémia volna.) Tolsztoj FELTÁMADÁS-át újraolvasva csak mosolyogni tudunk az író nagyon is megokolt fölháborodásán afölött, hogy az esküdtszék tagjai felületesen ítélték, s hogy a szibériai táborba tartó foglyok nem mindennap találkozhatnak őket követő hozzátartozóikkal. Hiszen a szovjet rendszerben a koncepciók perek mindennapossá váltak, később már bíróság sem feltétlenül kellett (a hírhedt trojkák, a három tagból álló hóhércsoportok ítélték, az elhurcolt rokonokat sem lehetett többé látni (jó, ha a családtagok megúszták valahogyan): *fortélyos félelem* ülte meg évtizedekre a birodalmat, fűglesztette fel az erkölcsi normákat. Lehet és kell is még vitázni az áldozatok számán, hiszen maga a nagyságrend is vitatott. Nemigen cáfolható viszont az, amire Solzszenyicin többször is kitér: nem akadt olyan család a Szovjetunióban, amely közvetve vagy közvetlenül érintve ne lett volna.

Emlékezni és emlékeztetni: ezt célozza Solzszenyicin monumentális műve. Amikor – a hatvanas éveken – már fölkereshette egyik egykori – Moszkván belüli – táborának helyét, de írni természetesen még nem írhatott róla, arra gondolt, hogy „*azok, akik most az aszfalozott udvarom járkálnak, beszélgetnek – nem-*

igen tudhatják, hogy holtesteken, emlékeinken taposnak...”. S az orgonaszín ködbe burkolódzó városközpont felé tekintve eszébe jut a Kreml, „*ahol a mi amnesziánk várt aláírásra... Mindaz a gonoszság, ami bennünket is fogva tartott, itt összpontosult. Az önhitt város most, a háború után, istenigazában hitelesítette a közmondást: Moszkva nem hisz a könnyeknek!*”

A földre taposott emlékeket magányos archeológusként kiasva rekonstruálja azt a rendszerré terebélyesedett, a maga logikátlan logikájából ideológiát, ideológiájából pedig véres, tömeggyilkos gyakorlatot kovácsoló félelmetes világot, melyet a kincstári hazudozások leple burkolt. A szögesdrótos kerítések lebontása sem könnyű, s a Gulag megírása idején nem is volt véglegesnek tekinthető, de az emlékezésnek gátat szabó, az emberek lelkében húzódo szögesdrótok lebontása még ennél is nehezebb. Az áldozatok rehabilitálása sem egyszerű: a lerombolt erkölcsi normák rehabilitálása jóval nagyobb feladat. Egy olyan világban – s e világ határai messze túlterjedtek az egykori Szovjetunió határain –, ahol – Puskin profetikusszávaival – „*mindenki tirannus, áruló vagy fogoly*”. Nem elég a tényleket föltárni: létrejöttük mechanizmusának megértését is lehetővé kell tenni, s nem utolsósorban azt az erkölcsztorító mechanizmust, mely az emberek lelkébe is behatolt. Annak érdekében, hogy belső erkölcsi törvényeinket semmiféle hatalom a jövőben ne tudja korlátozni, megsemmisíteni. Azt hiszem, ez Solzszenyicin nagy művének alapvető szándéka. Emberi tartásra a legvadabb diktatúra alatt is van mód: írónk igen egyszerű tanácsot ad erre. Nevezetesen: nem részt venni a gáztettekben. Hogy ez az út, ez a magatartás lehetséges volt a Gulag birodalmában, Solzszenyicin több példával is bizonyítja. Maga a tanács nyilvánvalóan tolsztoji ihletésű: Tolsztoj ismert jelszavának, a „*Ne állj ellen a gonosznak erőszakkal*” gondolatának továbbvitele. (Melyet egykor Lenin bírálgatott a gyermek etikai elveknek kijáró megbocsátó gesztussal.)

Solzsenyicin pozíciójában – igaz, ebben a művében talán a legkevésbé – kétségkívül van valami próféta. Miként a Tolsztojében is. Ami veszélyeket is rejthet magában: egyebek között a mindenről egyedüli helyes ítélet látszatát. Solzszenyicinre, Oroszországba törté-

nő visszatérte után, nagyon is áll az ismert mondás: Senki sem lehet próféta a maga hazájában. (Másutt sem könnyen: a hazájában sokak által nyugatos kozmopolitának bélyegzett író Nyugaton hajlamosak nacionalistának tekinteni, nem is alaptalanul, hiszen nyugati szemmel kétségkívül az.) Az író morális ítéletalkotása azonban századunk olyan kiélezett problémáira keres (s nemritkán talál) érvényes választ, melyekkel a sors – avagy a történelem – szembesítette őt is, nemzedékét is, s valamennyiünket.

Szolzszenyicin e művében minden, csak nem nacionalista. (Az egyik ellene felhozott vád éppen az volt, hogy más népek képviselőiben – még a németekben is – az embert igyekezett meglátni.) Amit tagad: az internacionalizmus aljasul kisajátított és eltorzított jelszava. Meg az „oroszt” fogalnának azonosítása a „szovjet”-tel. Amit keres: az, ami táborok és nemzetek fölötti, ami az ember.

Soproni András fordítása összehasonlíthatatlanul jobb, mint az eddigi magyar Szolzszenyicin-műveké; felülmúlja a GULAG-ot elsőként magyarító Szente Imrét. Anélkül, hogy a pár éve megjelent, Végh Antal-féle kalózkiadás krimijébe belebonyolódnánk, szükségesnek látszik, hogy magát a fordítót, Szente Imrét ezzel a kalózkizással ne azonosítsuk. Hogy figyelembe vegyük: külföldön, elszigetelten, elsőként vállalkozott a GULAG fordítására, olyan időben, amikor a Magyarországon való megjelenés szóba sem jöhetett. S ha nem nyújtott is olyan kiemelkedő teljesítményt, mint KALEVALA-fordításában, az úttörőnek kijáró elismerés őt illeti. A Szolzszenyicin-mű sikeres, élvezhető nyelvű fordítását viszont Soproni Andrásnak köszönhetjük. (És a jó szemű, okos kontrollszerkesztőnek, Páll Ernának.) A fordítás – az orosz eredeti szöveg ismeretében – komoly problémákkal is szembesít. S itt nem is egyes kisebb félrefogásokra, vitatható megoldásokra gondolunk. Például hogy a „szentháromság napja” magyarul valójában egyszerűen *pünkösd*, a pravoszlávok kedvelt ikontípusa nem az *Istenanya*, hanem az *Istenszülő* nevet viseli, hogy I. Miklós cár nyilván nem a dekabristák *felesége*, hanem *feleségeik* kínzását nem látta szükségesnek. Vagy hogy a fordító helyenként mintha kételkedne a szolzszenyicini szöveg

igazságértékében: nyolc évet kapott egy fogoly Tinyinovnak, a neves írónak és irodalomtörténésznek temetésén mondott beszédéért, „*mely szerint az elhunytat halálra üldözték*”. (Egybevetésként Szente Imre egyértelmű fordítása: „*kijelentette, hogy az elhunytat halálba kergették*”.)

Ami elgondolkodtató – s nem írható a fordító rovására –, az a szovjet és magyar életkörülmények, történelmi hagyományok helyenként élesen eltérő jellegéből következik. Lehet vitatkozni azon, hogy mennyire felelnek meg a fordító által alkalmazott magyar börtönzsargon szavai az orosz eredetinek. Hogy mennyire szerencsés, mondjuk, a „*fygyentovábbító*” terminus. De vajon mit kezd a magyar olvasó a „*blatnoj*” szó „*köztorvényes*” tolmácsolásával? Szolzszenyicin csillapíthatatlan gyűlölettel szól róluk, a blatnojokról, akik nemcsak kiváltságos helyzetben vannak a politikai foglyokhoz képest, hanem a belügyesek, a táborőrök tudtával kínozzák, gyilkolják, kifosztják, megalázzák a politikaiakat. Ez a minden emberségből kivetkőzött tényészet ebben a formájában ez idáig, szerencsére, minálunk ismeretlen: következőképp a szolzszenyicini dühöt a magyar olvasó a körülmények ismeretének híján talán hajlamos egyfajta intellektüel lenézésnek, idegenkedésnek tartani. S ez csupán egy kiragadott példa: számos hasonlótló említhetnénk még. (Jacques Rossi, a szovjet táborokban több évtizedet lehúzó francia származású fogoly külön Gulag-lexikont állított össze a lágerfogalmak magyarázatára: nem véletlenül és egyáltalán nem feleslegesen.) Ismételjük: ezt nem lehet a fordító hibájául felróni, s az sem segített volna – legfeljebb nehezkesebbé tette volna az olvasást –, ha a vonatkozó fogalmak valós, megfelelő helyhez és korhoz kötött értelmezését lábjegyzetek kísérik. Összefüggő, sajátos rendszerről van szó, mely ebben a kiteljesedett formájában mifelénk szerencsére nem valósult meg. Talán egy alapos, a sajátos szovjet körülményeket, a szovjet börtön- és táborvilágot taglaló és a magyar olvasót abban eligazító előszó hidalhatta volna át ezt a problémát.

Amennyire örvendetes, hogy a sikeres fordítás hozzáférhetővé tette a magyar olvasó számára Szolzszenyicin nagy művét, annyira elkeszesztők a szerző szellemiségéhez semmi-

féléképpen nem illeszkedő, annak általában egyenesen ellentmondó jegyzetek. Már az is szóvá tehető, hogy a jegyzetek készítője (vagy készítői: neve, illetve nevük nem derül ki a könyvből) nem a legutolsó (szovjet vagy nyugati) lexikonok alapján állította össze adatait: következésképp az élők sorában található Molotov, Majszkij és mások. A baj azonban nem itt kezdődik. A jegyzetek szerzője – miként egykor mondogatták – elmaradt egypár brosrúrával. Avagy még mindig Csipkerózsika-álmát alussza. Szolzsenyicin szövegének, minősítéseinek mindenesetre a vonatkozó jegyzetek nemcsak hogy nem felelnek meg, de nemritkán szögesen ellentmondanak. Dzerzsinszkijről, a Cseka, a szovjet „szervek” atyjáról elég hosszan emlékezik meg Szolzsenyicin, mondani sem kell, hogy nem éppen pozitív képet festve róla. Ugyanakkor a vonatkozó jegyzet mintha az ötvenes években íródott volna: „*Lenin nagyra értékelte munkásságát, az odaadó és elvhű forradalmár példaképének tartották.*” Hasonlóképpen megdicsőül a diplomata tevékenysége mellett aktív tömeggyilkos Molotov, a sztálini terrorban tevékeny részt vállaló Vorosilov. Rokosszovszkijről csak az derül ki, hogy „*jelentős szerepet játszott a II. világháború szovjet hadvezetésében*” (hogy utána mit csinált Lengyelországban, arról a jegyzet említést sem tesz). Lizenkóról azt tudjuk meg, hogy jeles növénynevelő volt: amiről Szolzsenyicin hosszan ír, hogy miként tette tönkre a szovjet genetikát, s hogyan küldte halálba annak képviselőit, arról a vonatkozó jegyzetből nem szerezhetünk tudomást. Ezek után már azon sem csodálkozhatunk, hogy Visinszkijről, a moszkvai nagy perek ügyészéről is mindössze annyi derül ki, hogy „*jogász és diplomata*” volt, az viszont nem, hogy a hírheld mondat, miszerint a veszett kutyákat – ahogy a jeles jogász az ártatlanul megvádoltakat nevezte – agyon kell löni, tőle származik. Komikussá válik a Vera Zaszulicsnak, a századelő ismert forradalmárának szentelt jellemzés, miszerint „*a nagy októberi szocialista forradalmat ellenségesen fogadta*”, biztonság okáért így, ahogyan a gittegyelet nagykönyvében nemecek ernő nevét, végig kisbetűvel. Pavlik Morozovról, akinek nevét mifelénk talán kevesen ismerik, s aki azzal vált hírhedtté, hogy saját apját jelentette föl mint kulákot a szerveknél, s akinek példájá-

val Szolzsenyicin éppen az emberi értékek megtagadását illusztrálja, nos, róla megtudhatjuk a jegyzetekből, hogy „*az úttörőhelytállás mintaképe. A kulákság elleni harc aktív résztvevője*”. Az óvatos jegyzetkészítő lezser elidegenítő mozzanattal hivatkozik forrására: „*A NAGY SZOVJET ENCIKLOPÉDIA szerint a kulákok bestiálisan meggyilkolták.*” A példákat hosszan sorolhatnánk. Makarenkóról – akiről Szolzsenyicin elítélően ír – az kiderül, hogy „*a szovjet korszak híres pedagógusa*”, az viszont már nem, hogy a belügy egyik gyermekotthonát vezette. Ahogy Borisz Paszternak üldöztetéséről sem kíván tudni a jegyzetek szerzője. A mű számos magyar szereplőjéről semmiféle fogózkodót nem tud vagy nem kíván adni a jegyzet-apparátus, amely méltatlan a kiadványhoz.

Gondolkozzék el ezen – legalább utólag – a kiadó, amely – e disszonáns kiadói jegyzetektől eltekintve – csakis dicséretet érdemel e nemes és sikeres (az Írók Könyvesboltja sikerlistájának első helyére került) mű gondozásáért és megjelentetéséért.

Szőke György

AZ ATEISTA ÉS A RÉSZVÉT

George Klein: The Atheist and the Holy City
MIT Press. Cambridge (Mass.) – London

Esszé – magyarul: kísérlet. Gondolhatnánk tehát, ha egy kísérletező természettudós indítatva éri magát, hogy a tudományos közleményeken kívül más prózai műfajban is a nyilvánosság elé lépjen, ennek legmegfelelőbb műfaja éppen az esszé. Ez azonban nyilvánvalóan nem igaz. Ismerünk nagy tudósoktól kiváló, színesen és élvezetesen megírt önéletrírásokat (Watson, Jacob, Feynman), science fiction regényeket (Hoyle) és novellákat (Szilárd), a filozófiai világkép személyes jellegű összefoglalásait (Heisenberg, Einstein, Bohr, Monod), tudománytörténeti elmefuttatásokat (Jacob, Stent), de a valódi esszéíró természettudós ritka tünemény. Ennek talán az az oka, hogy a kísérletező kutató szellemi

alapállása mindenkor igényli a valóság próbáját. Fantáziája csapongását, gondolatkísérleteit csak akkor meri a nyilvánosság elé tárni, ha azok helyességét igazolta. Munkamódszerének lényegéhez tartozik a játékos kísérlet, de tudja, hogy kísérletei döntő többségének sorsa a feledés, csak egyet, az eredményest, az igazat kell felmutatnia. Kivételek persze vannak, kétségkívül akad igazi esszéíró a természettudósok között is. Ilyen volt a közelmúltban elhunyt kiváló Lewis Thomas vagy S. J. Gould és a kezünkben lévő két kötet, *AZ ATEISTA ÉS A SZENT VÁROS*, illetve a *PIETÁ* alapján az George Klein is.

Tekintve, hogy ezt a nevet a szorosán vett szakmán kívül nem sokan ismerik Magyarországon, a recenzens első kötelessége, hogy bemutassa George Kleint, azaz, ahogy nagyszámú magyar barátja ismeri: „a Klein Gyurit”. Klein nem Nobel-díjas, mint Wigner vagy Hevesy (ő *adta*, nem kapta a Nobel-díjat), nem azonosítják tudománytörténeti jelentőségű egyedi nagy találmánnyal, mint Neumann Jánost vagy Gábor Dénest, nem játszott világpolitikai szerepet, mint Szilárd Leó vagy Teller Ede. Klein egyszerűen csak szakmájának – az immunológiának – világszerte legjobban elismert, legtiszteltebb, legsokoldalúbb alkotói közé tartozik, aki választott hazája, Svédország egyik nemzeti büszkesége, jól ismert közszereplő, sok éven át a Nobel-díj-bizottság nagy befolyással rendelkező tagja, nemzetközi kongresszusok közismert – mindig kiváló – előadója, a svéd rádió- és televízióállomások gyakran megszólaltatott interjúalánya, akinek könyvei a svéd könyvpiac eseményei voltak, és – nem utolsósorban – a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, a magyar tudomány nagy mentora, akinek stockholmi intézetében számos fiatal magyar kutató tanulhatott, dolgozhatott, juthatott közelebb a nemzetközi elismertséghez az elmúlt évtizedekben. Nekik személyes élményük volt a sugárzó egyéniség, az elképesztő tudású polihisztor, a reneszánsz műveltségű és modern érzékenységgel rendelkező ember, a munka fanatikusa, akit az olvasó csak áttételesen ismer meg ebből a két könyvből.

Nos tehát, miről ír esszét George Klein? Miért tartja szükségesnek, hogy esszét írjon, és miért érdemes ezeket olvasni? A két kötet

írásai jellegükben, fontosságukban, mélységükben nagyon különböznek. Egy részük nem más, mint tudománypopularizálás. Ezek a maguk nevében egészen kiválóak. Főlényes tárgyismerettel, világos, közérthető módon beszélnek olyan problémákról, amelyek a művelt laikust is érdeklik, így az AIDS-ről, a rákról, a vírusokról, a biológiai individualitásról. Noha ezek a fejezetek a műfaj remekei, ilyeneket sokan tudnak írni, ez a két könyv elsősorban nem miattuk érdekes.

Az írások egy másik csoportja inkább tárca jellegű. A nagy műveltségű, világhírű tudósokat utazik a világban, nyitott szemmel jár, sok mindent meglát, úti élményeiről, jelentős emberekkel történő találkozásairól sok érdekeset tud elmondani. Noha ezek az írások is professzionális színvonalon vannak megírva, és igen élvezetesek, mégsem ezek adják e könyvek igazi vonzerejét.

Számomra a két kötet legizgalmasabb, legeredetibb írásai azok, amelyek természettudósokról, kollégákról és a kutatók jellemző erkölcsi konfliktusairól szólnak. Részben azért, mert a természettudósok személyiségének érdekes, sokszor tragikus vonásai sokkal kevésbé ismertek vagy átélhetők, mint a nagy művészekéi vagy politikusokéi. Tehát például az egyedülállóan érdekes egyéniségű Szilárd Leóról a hozzá közel álló – sőt sorsának alakulásában aktív szerepet játszó – Klein olyan dolgokat tud elmondani, mint senki más. Erre az első kézről való hitelességre nagy szükség van, mert a történet maga – hogyan gyógyítja ki magát a fizikus Szilárd a rákból egy olyan terápiával, amelyet még soha senki sem alkalmazott, és amit a megkérdezett orvosok egyöntetűen öngyilkosságnak tartanak – szinte hihetetlen. Ezt olvasván magamban meggyanúsítottam Szilárdot, hogy Karinthy HASMÚTÉT című novellájából lopta az ötletet (*SZILÁRD ÉS A HALÁL SARKJÁTSZMÁJA*). Szilárd azonban egyedi eset, kuriózum, bár szinte a komikumig menő szélsőséggel testesít meg egy tudóstípust.

Sol Spiegelman története azonban (*KREATÍVAK-E A TERMÉSZETTUDÓSOK?*) paradigmátikus, és messze túlmutat önmagán. Ez az esszé arról szól, hogy mi motiválja a kutatót (amerikaiul: what makes him tick?, szabad magyar fordításban: mitől ketyeg?), és megmutatja a zseniális kutató egyik lehetséges,

sőt tipikus tragédiáját. A tudós Istennel (materialisták számára a Természettel, de ez a tudós számára mindegy, hiszen, mint tudjuk, Isten nem szerencsejátékos, azaz játék közben nem rúgja fel a szabályokat, nem talál ki másokat) konfrontálódik nagy játszmájában. A cél: az ellenfél által megalkotott játékszabályok megismerése. A kutató stratégiája az, hogy teremtő fantáziájára, intuíciójára támaszkodva megpróbálja kitalálni a szabályokat, és ha nyer (azaz a kísérlet igazolja a hipotézist), akkor helyesnek tekinti azokat (azaz megismert egy természeti törvényt). A sikeres kutató tehát az, aki olyan megoldást talált, amelyet a valóság visszaigazolt. De – kérdezi az esszé hőse, Spiegelman – ehhez miért kell nagyobb zsenialitás, mint megalkotni számtalan más lehetséges szabályt – talán sokkal ötletesebbeket, fantáziadúsabbakat –, amelyeknek csak az az egy bajuk, hogy nem állják ki a kísérlet – a valóság – próbáját? Spiegelman csüggesztő végkövetkeztetése: a jó természettudós nem kreatív, csak a sarlatán az, aki nem hagyja magát befolyásoltatni a tényektől, így szabadon szárnyalhat teremtő fantáziája (Klein rosszmájú, de igaz példája erre a sarlatánságra nagynevű honfitársa: Arthur Kocstler). A szerző természetesen nem ért egyet hősével. Nem ért egyet vele, de megérti. Megérti, mert tudja, hogy barátja kivételesen zseniális, kreatív tudós volt, aki pályája során a molekuláris biológia szinte minden fontos területén páratlanul szellemes és ötletes, sok kollégáját megtermékenyítő hipotéziseket alkotott (nem tartozik ide, de tény, hogy e sorok írója is jól ismerte és csodálta Spiegelmant, és rá is jelentős hatást gyakorolt), amelyekkel csak az volt a baj, hogy nem bizonyultak igaznak. Szellemi értelemben vett tragédiáját csak súlyosbította, hogy az olyannyira áhított általános elismerést végül is elérte egy olyan módszertani ötletével, amelyet maga jelentéktelennek tartott és tulajdonképpen megvetett, de amely mára olyan fontossá vált (a tudománytörténetnek vannak ilyen váratlan tréfás fordulatai), hogy ha még néhány évet él, biztosan Nobel-díjat kapott volna érte. A tanulság? Klein írásának csattanója egy Pasteurról szóló anekdota. Az öreg Pasteur minden délután meghatározott időben pontosan félórát járt fel és alá az intézet kertjében. Ilyenkor

meg sem lehetett közelíteni őt, munkatársai csak messziről látták, hogy ajka mozog séta közben, valamit folyton motyog magában. Egyszer egy külföldi vendéget megkértek, hogy bújjon el a közelben, és próbálja meg kilesni, hogy mit ismételt magában az öregúr. A titok megfajtése? Pasteur e szavakat mormolta magában minden áldott nap egy félórán át: „*Il faut travailler*” (dolgozni kell).

A legfontosabb, leggyakrabban tárgyalt témája azonban ezeknek az esszéeknek az erkölcs, a lelkiismeret. Vagy a tudósoké általában, vagy a George Klein nevű tudósé és emberé, hiszen megkapó, sőt néha zavarbaejtő őszinteséggel vallja meg kis emberi erőszakosságait, amelyeket utólag szégyell és elítél, vagy nagy ifjúkori konfliktusát, unokatestvére és jó barátja öngyilkosságát, amelyben vétkezésnek tartja magát. És ez a mélyen moralista ember meggyőződéses és tudatos ateista. Pesszimizmusból az, és hittel. Úgy véli, hogy az istenhit az élet tragikumával szembenézni képtelen ember gyengesége, menekülés, vágyteljesítő gondolkodás. Ezzel a hamisnak vélt gyenge és gyáva alapállással szemben Klein az önző altruizmusban bizik, abban, hogy az ember intellektusával és kollektív előrelátásával képes felülemelkedni génjei önzésén. Ez az egyetlen remény.

Külön kell beszélni a magában álló, témájában és jellegében más írásokhoz nem hasonlítható, megkapó vallomásról, a József Attiláról szóló fejezetről. A magyar olvasó számára természetesen ez az esszé tartalmilag nem mond sok újat, a szaktudomány, a kritika és a szubjektív vallomások nekünk már szinte mindent elmondtak a költőről.

Ez a kötet azonban svédül íródott, majd angol fordításban jelent meg, és ezért nem lehet mély megrendültség nélkül olvasni ezt az írást, azt az igyekezetet, amellyel egy ember, akinek József Attila költészete élete meghatározó élménye, szinte kétségbeesetten birkózik a feladattal, hogy a sokszor gyenge fordítások ellenére megkísérelje érzékeltetni a svéd vagy angol–amerikai olvasóval, hogy „*milyen óriás ő*”, hogyan próbálja elmagyarázni az idegen olvasónak, hogy mit jelent egy magyar számára az, hogy „*bársony nesz inog*” vagy: „*tapsikoltak a jázminok*”, hogyan próbálja érzékeltetni a TISZTA SZÍVVEL szépségét azzal, hogy a fordítás mellett az eredetit is közli, ki-

oktatva az olvasót arra, hogyan ejtse a gy vagy cs betűket, hogyan magyarázza A HETEDIK költői erejét és ritmikus pontosságát vagy a MAGÁNY-t, amelyet a világirodalom legszebb gyűlöletversének nevez.

George Klein sajtónyilatkozatából tudjuk, hogy nem bocsátotta meg szülőhazájának, amit vele és családjával tett (illetve engedett tenni) 1944-ben. Az identitását firtató kérdésre válaszolva nem magyarnak, hanem magyar anyanyelvű és születésű, zsidó származású, Svédországban élő világpolgárnak tekintette magát. Ez a világpolgár a PIETÁ-t Kászony, édesapja szülőfaluja emlékének ajánlja – „ez az emlék, amely eltűnt, de örökké jelenvaló, erősebb, mint a múlt ízei és emlékei, melegebb, mint a szeretet, és ellentétben a fájdalommal, soha nem halványul el”. Ez a világpolgár könyve egyik leglíraibb, legőszintébb fejezetében meséli el, hogy 1944 augusztusában, magát halálraítéltnek tekintve (ekkor már olvasta az auschwitzi jegyzőkönyvet, így sorstársainak döntő többségével szemben illúziók nélkül nézett szembe jövőjével, és sejtette, ha nem tudta is még biztosan, hogy családjának ekkor már minden tagját elgázostották), hogyan sétált egy éjszaka az elsötétített Budapesten – mérhetetlenül boldogan. Boldogan, mert szerelmes volt, és boldogan, mert József Attila HAZÁM című versét mondogatta magában, benne ezekkel a sorokkal, „édes Hazám, fogadj szivedbe” és „...hogy mi ne legyünk német gyarmat”, úgy érezvén, hogy elképzelhetetlen a saját lelkiállapotának ennél tökéletesebb, adekvátabb kifejezése. Az esszé így fejeződik be: „...német gyarmat! – gondoltam 1944-ben, már a halál torkában. Attila, a hét éve halott profetikus költő mindenki másnál előbb tudta, hogy mi fog következni. Lelkének álmos dzsungelé szólt hoz-

zám azon az éjszakán, hazafelé sétálva, elletve a szerelem boldogságával és a ma és a holnap fenekellen kétségbeesésével. Az ő reménykedő szelleme szólt hozzám, akinek már nem voltak illúziói. A kétségbeesett költő, aki éppen elveszítette a realitások megragadásának képességét a maga életében, bátorítón szólt énhozzám, aki már elvesztem, noha végül is túléltem és elértem azt a szabadságot, amit ő életében hiába keresett. A halott költő – ekkor már gyermekien tehetetlenül – támaszt kínált a túlélőknek, és sok-sok generációnak fog még támaszt nyújtani, kortól, társadalmi viszonyoktól, politikai rendszertől függetlenül, az emberi lét paradoxonának megélésével. Így emlékszem Attilára, aki mindörökké velünk marad, azokkal, akik megértik szavait.”

Venetianer Pál

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

Kedves Bán Zoltán András!

Hírhedt kritikád valóban nem tartalmazza a „blöff” kifejezést, de hát én nem is ezt írtam, hanem azt, hogy mondataid mögül annak gyanítását véltem kiolvasni. Örülök, hogy a kritika szerzőjének szándéka ellenére. Eme kritika, akárhogy is nézem, azt sem tartalmazza, hogy „Németh Gábor vaskövetkezőes írói teru szerint dolgozott” volna, a kb. kétflekknyi szöveget pedig, amely A SEMMI KÖNYVÉBŐLRŐL szól, aligha lehet részletes kifejtésnek nevezni. Talán ez a kifejtetlenség játszott közre abban, hogy félreértettem a mondandódat.

Károlyi Csaba